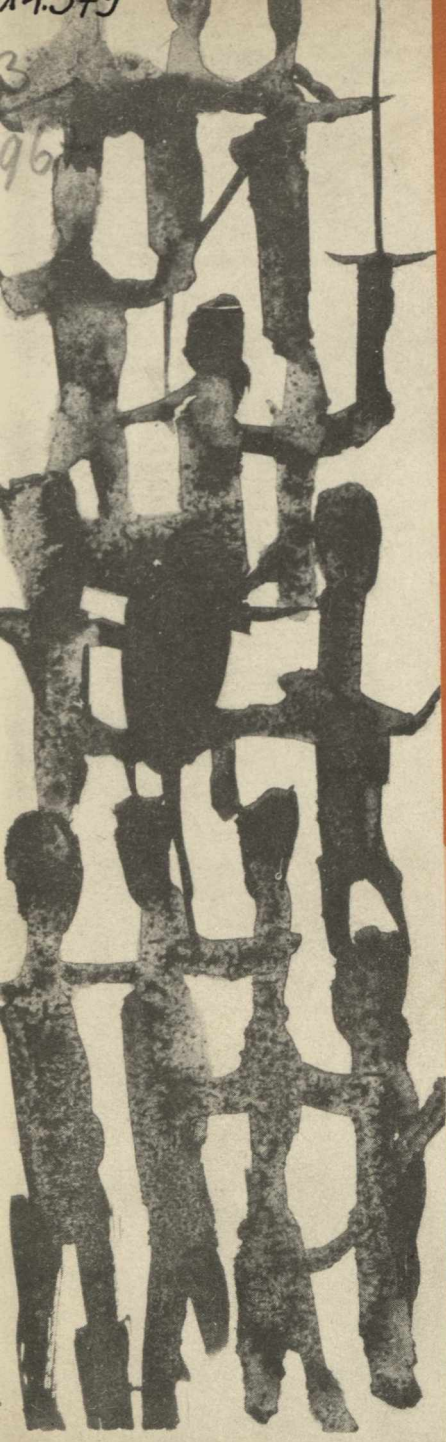

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

2

VILÁG TÖRTÉNET

13

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja

a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete

Szerkesztőbizottság: Borus József, Csatári Dániel, Dolmányos István,

Gonda Imre, H. Haraszti Éva, Jemnitz János, Kovács Endre

Szerkesztik: Makkai László (felelős szerkesztő) és Márkus László

Szerkesztőségi titkár: P. Mayer Mária

1967.

13. sz.

TARTALOM

Az oroszországi februári forradalom historiográfiája. (I. M. Puskareva)	3 oldal
Az októberi forradalom a szovjet tudományos iro- dalomban. (A. Andreev és P. Szobolev) . . .	35
A kommunisták harca a kispolgári pártokkal 1917— 1920-ban. (L. M. Szpirin)	47
Ideológiai harc az októberi forradalom és a polgár- háború (1917—1920) időszakában. (V. F. Szür- cov)	63
Új tendenciák az 1917. évi oroszországi forradalmak előtörténetéről szóló amerikai történetírásban. (Ju. I. Kir'janov és M. G. Pankratova)	77
Az Angol Kommunista Párt az 1920-as években. (M. Johnstone)	103

AKIK KÖZELRŐL LÁTTÁK

M. N. Pokrovszkij	
Az októberi forradalom történelmi jelentősége	113 oldal
A proletárforradalom burzsoá koncepciója	117
V. A. Antonov-Ovszeenko:	
A forradalomban	125
(A válogatást végezte Jemnitz J. és P. Mayer M.)	

SZEMLE

AZ OROSZORSZÁGI FORRADALMAK TÖRTÉNETÉBŐL

M. N. Csernomorszkij: Az SZU történetének forrástana. Szovjet korszak. (—r —l)	129
Az SZU Kommünista Pártjának története. A bolsevik párt létrehozása. (M. Csonka R.)	130
M. G. Szedov: A forradalmi narodnyik mozgalom hősi kor- szaka. A politikai harc történetéből. (—r —l)	141
Az ideiglenes kormány Rendkívüli Vizsgáló Bizottságának anyaga Raszputinról és az önkényuralom bomlásáról. (P. Mayer M.)	143
P. A. Mojszeenko: Egy régi forradalmár visszaemlékezései. (—r —l)	144
I. G. Cereteli: Visszaemlékezések a februári forradalomra. (Kővágó L.)	145
A. Balabanoff: Leninről. (Jemnitz J.)	147

KELET-EURÓPA TÖRTÉNETE

Öt testvéregyetem barátsága. (Niederhauser E.)	149
Lengyelország történetének bibliográfiája. (Niederhauser E.)	152
J. Fabian: Szentistváni árnyak. Teleki külpolitikája és Szlo- vákia 1939—1941. (Tilkovszky L.)	153
Románia hozzájárulása a faszizmus felett aratott győzelemhez. (Vida I.)	155
Z. Brzezinski: „Békés elkötelezettség”: új amerikai koncepció Európáról. (Kulcsár P.)	157
Az „Internationaler Arbeitskreis Sonnenberg” kiadványai és rendezvényei. (Ságvári Á.)	161

AZ 1917. ÉVI OROSZORSZÁGI FORRADALMAK HISTORIOGRÁFIÁJA

AZ OROSZORSZÁGI FEBRUÁRI FORRADALOM HISTORIOGRÁFIÁJA

Az oroszországi polgári-demokratikus forradalom azokhoz a témákhoz tartozik, amelyeknek — mint mondani szokták — „nincs szerencsájük” a szovjet történetírásban. Nincs egyetlen komoly, átfogó, monografikus jellegű munka sem, amely többé vagy kevésbé teljességgel ábrázolná a februári forradalom történetének alapvető kérdéseit, sőt, a tudományos-kutató jellegű cikkek száma is igen csekély.¹ Lényegében véve nincs olyan munka sem, amely a februári forradalom historiográfiájával foglalkozna.² Mindezt figyelembe véve, jelen historiográfiai jellegű cikkünkben szükségesnek véljük felhívni a figyelmet elsősorban olyan fontos kérdésekre, mint a forradalom jellege, mozgató erői, az osztályerőviszonyok alakulása a forradalom előestéjén és idején, a különböző osztályok magatartása a pétervári felkelés, valamint a forradalom befejezése idején. Az adott problematika párttörténeti kérdéseit — önálló historiográfiai jelentőségüket figyelembe véve — csak a proletariátus által a forradalomban játszott vezető szereppel kapcsolatosan vizsgáljuk. Ugyancsak figyelmen kívül hagyjuk a polgári-demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá való át-növéseivel kapcsolatos irodalmat, valamint azt a néhány munkát, amely a nemzetiségi vidékeken vizsgálja a februári forradalom alakulását.

A februári forradalom jellegével és mozgató erőivel kapcsolatos kérdés mind a mai napig aktuális. A fehéremigráns memoárookra támaszkodó reakciós külföldi irodalom az esetek többségében tagadja az oroszországi önkényuralmat 1917 feb-

ruárjában hatalmas csapással megdöntő népi tömegek, mint a történelem aktív résztvevőinek szerepét. E történetírás a liberális burzsoáziát tekinti az önkényuralom megdöntését „megszervező” erőnek, a munkásokat és a (katonaruhába bújt) parasztokat alaktalan, passzív tömegnek tartja, amely képtelen bármiféle forradalmi cselekvésre; a bolsevik párt szerepét tagadja.³

Az 1917. évi februári forradalom tanulmányozását az 1920-as években kezdték meg a szovjet történészek, olyan körülmények között, amikor éles és feszült harc folyt egyrészt a fehéremigránsok által létrehozott külföldi orosz polgári irodalommal, másrészt pedig a kispolgári, trockista koncepciókkal és nézetekkel. 1927-re a külföldön kiadott s ellenséges úton a Szovjetunióba eljuttatott munkák száma több ezerre rúgott.⁴ Ennek az irodalomnak egyik „szellemi atyja” az ideiglenes kormány volt tagja, a polgári történész P. N. Miljukov volt, aki munkáiban igazolni igyekezett az általa vezetett kadetpárt politikáját. „A második orosz forradalom” című művében P. N. Miljukov magasztalja a liberális-polgári körök és az Állami Duma szerepét a februári forradalomban. P. N. Miljukov és más politikusok, egyes volt cári tábornokok és történészek, eltorzítva a különböző osztályok szerepét a februári forradalomban, a liberális burzsoáziát tekintették a népi érdekek „tiszteletre méltó védelmező”-jének, a februári forradalom vezérének, 1917 februárját pedig „dicső”-nek, „hatalmas”-nak, „vér nélküli”-nek „saját” forradalmuknak nevezték. A munkák egész sorában tesznek szemrehányást maguknak a februári fordulat idején és előestéjén tanúsított állítólagos rövidlátásuk miatt, amely „véletlenül” az októberi forradalmat eredményezte. A szovjet historiográfiára várt az a feladat, hogy szembe helyezkedjen e külföldről jövő diverzióval s megmutassa, „kié” volt a februári forradalom s „ki” hajtotta azt ténylegesen végre.

A külföldi ellenforradalmi historiográfiával folytatott harcot bonyolította, hogy az országon belül a kispolgári ideológusok 1917 februárjának történeti értékelésébe belefoglalták saját zavaros, a marxista—leninista világnézettel szembenálló, ellenséges nézeteiket, amelyek egy sor esetben egyeztek a polgári-liberális historiográfiával. Mivel a kispolgári történészek nem értették meg az 1917 februárjában végbement fordulat értelmét, álláspontjuk logikusan a februári forradalom lenini koncepciója elleni harchoz vezetett. Védelmezték az orosz burzsoázia forradalmi lehetőségeiről vallott nézeteiket. Minden módon dicsérték a mozgalom spontán jellegét, elhallgatták a proleta-

riátus vezető szerepét, s teljességgel tagadták a bolsevik párt tevékenységét. A 20-as évek elején N. Szuhanov mensevik történész első kiadásban megjelent könyve az 1917 februárjában lezajlott tömegmozgalmakat függetleneknek nyilvánítja az egyes politikai pártoktól, megalapozva a cárizmust „felváltó” oroszországi polgári hatalom törvényszerűségét.⁵ Teljesen helytelen értékelést nyújtott a februári forradalomról Trockij munkája is. Trockij „elnézte” az osztályerőviszonyokban 1905 óta végbement változásokat. A 20-as években megjelent cikkeiben éppen úgy, mint „Amerikai levelei”-ben vitatja Lenin értékelését februárról (mint polgári demokratikus forradalomról), tagadja a parasztság forradalmi szerepét s azt kívánja állítani, hogy a forradalom Oroszországban lehetett polgári, s lehetett proletár jellegű is. Trockij nem ismerte el a szovjetek szerepét február után, a kettőshatalom periódusát pedig „kettőshatalomnélküliség”-nek nevezte.

A februári forradalom történetének kidolgozása terén a szovjet történettudomány által elért sikerek, a polgári és kispolgári nézetek hatásának legyőzése szoros kapcsolatban állt a lenini irodalmi örökség, a lenini történeti metodológia elsajátításával, azzal, hogy a szovjet történészek megértették V. I. Leninnek a forradalomról nyújtott értékelését.⁶ A februári forradalommal kapcsolatos lenini koncepció speciális és ezért önálló tanulmányozást igényel. Mi megelégszünk annyival, hogy a bennünket érdeklő kérdéssel kapcsolatban utalunk e koncepció néhány alap-mozzanatára azért, hogy megfigyelhessük, miként tükröződik ez a koncepció a szovjet történetírásban. A februári forradalomról Lenin által kifejtett koncepció lényege, hogy 1917 februárját úgy tekintette, mint az 1917-ben indult népi forradalom első szakaszát, mint az oroszországi szocialista forradalom történelmileg elkerülhetetlen bevezetőjét. V. I. Lenin már 1905-ben előre látta, hogy a polgári demokratikus forradalom győzelme Oroszországban a „szocialista fordulatért folytatott hátrahozott harc kezdete” lesz.⁷ Lenin figyelmének középpontjában mindig a februári forradalom fő mozgató erőinek a kérdése, a proletariátus vezető szerepének és szövetségesének, a parasztságnak a kérdése állt. Rögtön a februári forradalmat követően V. L. Lenin a német, valamint az osztrák és a magyar hadifogoly-táborokban lévő orosz hadifoglyokhoz intézett röpiratokban a következőket írta: „A katonaruhába bújtatott munkások és parasztok testvériesen kezet nyújtottak a katonaruhánélküli munkásoknak és parasztoknak.” A továbbiakban pedig hangsúlyozza, hogy „Nem az Állami Duma — a földesurak és

gazdagok dumája, hanem a felkelt munkások és katonák buktatták meg a cárt”.⁸ Lenin munkái kiemelik a bolsevik pártnak, az oroszországi proletariátus élenjáró csapatának szervező, mobilizáló szerepét a proletár-demokratikus erők egyesítése terén, a forradalom győzelméért folytatott harcban. S ha Lenin első szakasznak is tekintette ezt a forradalmat, mégis úgy találta, hogy az szükségszerű, s a maga módján befejezett mozzanat volt. Lenin nem egyszer hangsúlyozta az 1905—1907. évi forradalom jelentőségét: „Az 1905—1907-es forradalom és az 1907—1914-es ellenforradalom nélkül lehetetlen lett volna az orosz nép és az Oroszországban lakó népek valamennyi osztályának olyan pontos „önmeghatározása”, ez osztályok egymáshoz és a cári monarchiához való viszonyának olyan meghatározása, mint amely az 1917 február—márciusi forradalom nyolc napján kifejezésre jutott.”⁹

Lenin nem csupán előre látta az oroszországi új, polgári-demokratikus forradalom eljövételét, de megjelölte sajátosságait is, amelyek megkülönböztették az 1905. évi forradalomtól, mint olyan forradalmat, amely az imperialista háború körülményei között keletkezett. Lenin kimutatta, hogy a háború kiélezte a polgári—földesúri rendszer valamennyi ellentétét s fokozta a szocialista forradalom előfeltételeinek jelentőségét. Körültekintően elemezte az osztályerőviszonyokat a két polgári-demokratikus forradalom közötti időben.¹⁰ Kiemelte a liberális orosz burzsoázia megnövekedett politikai szerepét és szervezetét. A forradalmi válság közeledtét — melynek első jelei már 1915-ben jelentkeztek — nem csupán az országban kibontakozó sztrájkmozgalom növekedésében, a széles demokratikus tömegek megmozdulásában látta, hanem abban is, hogy az Állami Dumában megalakult az ellenzéki blokk, azaz „a felül lévők válságában” is. V. I. Lenin az oroszországi eseményeket három politikai tábor, három politikai erő küzdelmének nevezte, mely küzdelem a polgári-demokratikus forradalom egész korszakán át tartott s e három erő teljes nyíltsággal csak a februári forradalom megindulása után mutatta meg magát. Ezek az erők: elsősorban a jobbagyartató földesurak, a régi tisztviselők és a tábornoki kar élén álló cári monarchia, másodsorban: az egész burzsoá-földesúri (októbrista—kadetpárti) Oroszország, „egész öntudatlan uszályával” (a mensevikek és eszerek legális centrumainak úgynevezett képviselőivel), „Oroszország valamennyi öntudatos vezetőjével, az angol—francia követek és kapitalisták személyében; harmadszor: a forradalmi jellegű mely proletár és népi tömegmozgalom (a városok és falvak

egész szegény lakossága) a kenyérért, a békéért és az igazi szabadságért”.¹¹

A februári forradalom villámszerű bekövetkezését Lenin egy sor mozzanat összetalálkozásával magyarázta. Ezek sorában fontos helyet szánt az 1905. évi „fő”-próbának s úgyszintén az első világháború által létrehozott speciális feltételeknek. Külön figyelemre méltó az a lenini — s a szovjet történészek által még ki nem dolgozott — gondolat, amely szerint a februári forradalom idején „a rendkívül eredeti történelmi helyzet következtében teljesen különböző áramlatok, teljesen különböző fajtájú osztályérdek, teljesen ellentétes politikai és társadalmi törekvések egyesültek, mégpedig rendkívüli „egyetértésben” egyesültek”.¹²

Lenin munkái sokoldalúan jellemzik a liberális-polgári tábor, amely a cári önkényuralommal szemben ellenzéki pozíciót képviselő, önálló politikai erőként jelentkezett, amikor a hatalom megosztásáról volt szó, amikor éppen csak szóba került a monarchia megmentése és az új forradalom elleni harc. Lenin ugyancsak bemutatta a kispolgárság politikai ingadozását, lehetséges elhajlásait „balra” és „jobbra”. Az 1917. évi februári forradalom befejezésének Lenin az ideiglenes kormány létrehozását tekintette és úgy vélte, hogy a kettőshatalom a forradalom sajátságos kimenetelének az eredménye.

A 20-as évektől kezdve egyre több tudományos-népszerű és oktatási célokat szolgáló írás kezdett megjelenni az 1917. évi februári forradalomról.¹³ K. Selavin, Sz. Piontkovszkij, E. Krivoseina és mások, műveikben alkalmazták a februári forradalomról Lenin által nyújtott értékelést és igyekeztek bemutatni a trockista nézetek tarthatatlan voltát. Annak a bonyolult ideológiai harcnak a során, amely abban az időben folyt, az 1917. évi februári forradalom jellegének és jelentőségének meghatározása során egyes — kevés forrást használó — munkák időnként még félmensevik nézeteket tükröztek.

A 20-as években megjelennek már a tudományos-kutató jellegű munkák is a februári forradalomról. A szovjet történészek első nemzedékének közös erőfeszítése nyomán alakul ki az elsősorban kutatókérdések alapvető problematikája, megtörténnek az első kísérletek a felvetett tudományos kérdések megoldására. Mindezek eredményeképpen a 20-as évek végére napvilágot láttak az első igazán tudományos, marxista—leninista munkák a februári forradalomról. A tudományos káderek „felnövésén” kívül ezt a fordulatot a forrás-bázis kibővülése is elősegítette. A forrásbázist elsősorban az archívumok-

ban őrzött dokumentumok és anyagok képezték. A 20-as évek elején a „Vörös Archivum” c.¹⁴ folyóiratban megjelent publikációk révén a kutatók számára ismeretessé vált a cári intézmények hivatalaiban produkált iratok egy része. Más anyagokat a könyvekhez fűzött függelékként közöltek (elsősorban a röpiratokat, proklamációkat, a bolsevik bizottságok határozatait).

A februári forradalom tizedik évfordulójára dokumentumgyűjtemény-sorozat látott napvilágot. A munkát a Levéltári Központ, az OK(b)P Központi Bizottsága mellett s az egyes kormányzóságokban működő Párttörténeti Bizottságok (isztpart), a szakszervezetek és egyéb szervezetek irányították.¹⁵ Visszaemlékezések jelentek meg (könyvek vagy folyóirat-cikkek formájában a „Proletár forradalom”, „A forradalom krónikája”, „A múlt”, „Új világ”, „Észak-Ázsia” stb. folyóiratokban). A kutatók érdekében a szovjet állam a 20-as években ismét kiadta az ellenséges táborhoz tartozó személyek, a fehér-emigráció képviselőinek,¹⁶ a külföldi diplomatáknak¹⁷ az emlékiratait, és a kispolgári pártok vezéreinek visszaemlékezéseit is.¹⁸ A szovjet állam célja az volt, hogy e kiadványokkal felvértesse a kutatókat az antimarxista nézetekkel vívott harcra. Egyidejűleg napvilágot láttak a forradalom igazi résztvevőinek és végrehajtóinak a visszaemlékezései is: munkások, katonák, s a bolsevik párt vezetőinek memoárjai.¹⁹ A kutatók számára fontos segítséget jelentett az 1914—1917. évi újságok újrakiadása.²⁰ A forrásokhoz tartoznak — véleményünk szerint — a krónikák is, habár ez a műfaj önálló historiográfiai jelentőséggel bír.²¹

A húszas években jelentek meg A. G. Sljapnikov könyvei az első világháború éveiben lezajlott forradalmi mozgalmakról és a februári forradalomról.²² Munkái ellentmondásosak, nehéz egyértelműen értékelni azokat. E munkák a forradalom résztvevőjének dokumentumokkal alátámasztott memoárjain alapulnak és az első kísérletek arra vonatkozóan, hogy részben dokumentumok, részben saját megfigyelések alapján előkészítsék a februári forradalomnak és előestéjének tudományos történetét. A. G. Sljapnikov könyvei mind koncepciójukat, mind tényanyagukat tekintve meglehetősen hiányosak, ami nem csupán abban mutatkozik, hogy egyes emlékiratszerzőkre jellemző módon eltúlozza saját szerepét a történelemben, hanem eltorzítja a bolsevikok által végzett tevékenység egyes mozzanatait is, így pl. alig tárja fel a bolsevikok kapcsolatait a sztrájkmozgalommal. A. G. Sljapnikov nem tudta helyesen

felvetni s még kevésbé tudta helyesen megoldani a forradalom fontos kérdéseit, mindenekelőtt a forradalom sajátos kimenete-
telének kérdését. Midőn azokról az okokról beszél, amelyek
következtében a pétervári szovjet élére mensevik—eszer veze-
tőség került, A. G. Sljapnikov a politikai vezetők harcát teszi
az első helyre, nem pedig azt a változást, amely a proletariá-
tus összetételében a háború idején végbement, s amelynek
eredményeképpen a forradalom kezdetén politikai téren az osz-
tályerőviszonyok nem a bolsevikok javára alakultak.²³

Sokat tett a februári forradalom marxista kifejtése terén
M. N. Pokrovszkij, habár munkáiban már a húszas esztendőék
legeleje óta ellentmondásos, egymást kizáró értékelések talál-
hatók. Munkáiban mindenekelőtt tükröződik Pokrovszkij „ke-
reskedő-kapitalizmus”-elmélete. Amint azt E. D. Csermenszkij
helyesen kifejtette, M. N. Pokrovszkij hibáinak alapját az a
helytelen ítélet képezte, amely szerint a háború idején teljes
szakítás következett be a június 3-i politikai rendszert képvi-
selő polgári és félféudális elemek között.²⁴ 1923-ban tartott
előadásában M. N. Pokrovszkij az 1917 februárját megelőző
korszak politikai történetét a kereskedő és az ipari tőke „pár-
bajaként” ábrázolja, amelybe — a harc hevében — beavatko-
zott a munkásosztály „izmos karja”.²⁵ Éppen ezért Pokrovszkij-
nél megtalálható a februári forradalomnak tisztán „munkás
forradalom”-ként történő értékelése.²⁶ Ugyanakkor M. N. Pok-
rovszkij a marxista történészek közül elsőként kísérelte meg
— különösen későbbi munkáiban —, hogy a februári forrada-
lomról nyújtott értékeléseiben támaszkodjon Lenin alapvető
gondolataira. Lenin koncepciója képezte az alapját annak a
bírálatnak, amellyel M. N. Pokrovszkij azt a mensevik elmé-
letet illette, amely szerint az önkényuralom burzsoá monarchiá-
vá „fejlődik át”.²⁷

Fontos megemlítenünk egy másik sajátos vonást is, amely
jellemzi M. N. Pokrovszkijnek az 1917. évi februári forrada-
lomra vonatkozóan a húszas években tett megnyilatkozásait.
Bár nem foglalkozott külön a februári forradalom tanulmá-
nyozásával, megjelentetett néhány publicisztikai jellegű írást
a forradalom történetének egyes olyan kérdéseiről, amelyek
abban az időszakban különösen aktuálisak voltak.²⁸ Az általa
első ízben publikált dokumentumok alapján M. N. Pokrovszkij
meggyőzően mutatta be a burzsiázia ellenforradalmi szerepét,
leleplezve a burzsoáziát, mint a forradalom és a cárizmus kö-
zötti „ügynököt” (Makler). „Polgári forradalom — a burzsoázai
ellen” jelölte meg találóan M. N. Pokrovszkij a forradalom

sajátos jellegét. A külföldi reakció történetírással folytatott harcban nem annyira az orosz burzsoázia ellenzékiességét hangsúlyozta, hanem inkább az önkényuralomhoz fűződő kapcsolatait, azt az igyekezetét, hogy megbújjon „a molyrágta cári palátnak akár csak a rongyai” alatt is.²⁹ „Március 12” című cikkében M. N. Pokrovszkij leleplezte az orosz és a szövetséges burzsoázia egységfrontját, reménytelen kísérleteiket a forradalom megállítására érdekében. 1917 februárjának előtörténetéről szólva M. N. Pokrovszkij kiemeli a munkásosztály megnövekedett erejét, s azt, hogy e munkásosztálynak elkerülhetetlenül „reá kellett törnie a Romanovokra”.³⁰

Tudományos vizsgálódásai során M. N. Pokrovszkij eljutott oda, hogy megértette a proletariátus vezető szerepét a forradalomban, s utolsó műveiben nemcsak mint polgári-demokratikus forradalmat jellemezte 1917 februárját, hanem hangsúlyozta a munkásosztály és élcsapata — a bolsevik párt — hatását az erők mozgósításával, a forradalom győzelmével kapcsolatban. „Ostobaság csekélyebbnek feltüntetni ezt a hatást és spontán folyamatnak ábrázolni a forradalmat — írta. — A tömegek lelkesedése nélkül, a tömegek megmozdulása nélkül mindenféle lépés lehetetlen. Pártunk ereje abban rejlik, hogy képes felforrósítani ezt a lelkesedést, képes megszervezni ezt a lelkesedést, képes előre látni... s olyan útra irányítani, amelyen haladnia kell a lelkesedés-hullámnak; képes megakadályozni azt, hogy ez a hullám hiábavalóan megtörjön a partokon.”³¹ A februári fordulat helyét az ország történetében M. N. Pokrovszkij a forradalomról Lenin által adott értékelés alapján határozta meg. (Február — „Október csírája”).³²

M. N. Pokrovszkij kezdeményezésére nagy munkát készítettek az októberi forradalomról. A munkában a februári forradalomnak és előestéjének szentelt speciális tanulmányokkal részt vettek szemináriumi hallgatói: É. B. Genkina, K. I. Sziporov és mások.³³ Ugyanakkor a forradalom tizedik évfordulójára egyéb tudományos jellegű kiadványok is megjelentek, átfogó jellegű munkák (Ja. A. Jakovlev)³⁴ s az adott probléma egyes fontos kérdéseit érintő írások. Ezen utóbbiak sorában a különböző könyvek (A. A. Blok, B. B. Grave, V. P. Szemenikov, A. V. Sesztakov, K. I. Selavin, E. I. Martünov)³⁵ és cikkek (Sz. Petropavlovskij és mások)³⁶, É. B. Genkina és Ja. A. Jakovlev írásai az akkori viszonyokhoz képest alaposan elemzik az események konkrét-történeti menetét. Írásaik egészében véve helyes, lenini értékelést nyújtanak a forradalom sok jelenségéről.

A húszas évek marxista történészei fő feladatuknak tekintették annak meghatározását, hogy a nép milyen mértékben vett részt a forradalomban. Kiindulásként elemző kutatásnak vetették alá az ország általános helyzetét, az egyes osztályok és politikai pártjaik jellemzését, a forradalom egyes „áramlatait” és irányzatait. Ha röviden összegeznünk kívánjuk a 20-as években a bennünket érdeklő problémával kapcsolatos kutatómunka eredményét, úgy a következő mozzanatokot kell kiemelni. Már a húszas évek végére „A februári forradalom forrásainál — proletár sztrájk”³⁷ tézis vált a szovjet marxista — leninista töregetírás axiómájává. A forradalmi helyzetről szóló lenini elméletre támaszkodó kutatások szerzői kísérleteket tettek arra, hogy megoldják az 1914—1917 II. közötti korszak proletár mozgalmának legfontosabb kérdéseit, s ezzel megalapozzák az 1917. évi februári forradalom törvényszerűségét. Nagy statisztikai anyag alapján (főképpen K. F. Sziporov munkája) feltárták az országban lefolyt sztrájkmozgalmak dinamikáját, bemutatták a gazdasági és a politikai sztrájkok arányát, meghatározták azokat a körzeteket, ahol intenzív sztrájkharc folyt, s ugyancsak meghatározták a munkásosztály egyes kategóriáinak részvételét a forradalmi harcban. „Át kellett élni 1916 októberét, a tömeges munkáselbocsájtásokkal, 1917. január 9.-t a politikai demonstrációkkal és a munkás csoportok végleges vereségével, megérni az élelmiszerhiány kiéleződött szakaszát és csak akkor lehetett „eljutni” a forradalomhoz”³⁸ — írta K. F. Sziporov.

É. B. Genkina, K. F. Sziporov, K. I. Selavin elsőként vették fel az 1914—1917 február között lezajlott sztrájkmozgalmak nemcsak „mennyiségi”, hanem „minőségi” tanulmányozásának a kérdését, a sztrájkok időtartamának, kitartásának és intenzitásának kérdését. Ugyanakkor e kérdéseket összekötötték a munkásosztály összetételében végbement változásokkal.

A húszas évek történészei nagy figyelmet fordítottak arra a harcra, amelyet a februári forradalom előestéjén a munkásosztály folytatott a burzsoáziával, igyekezvén tisztázni a proletariátus lehetőségeit az elkövetkező szocialista forradalom vezetését illetően. Nem tanulmányozták azonban kellőképpen a munkásmozgalom másik oldalát, a proletariátus harcát az általános demokratikus követelésekért a háború évei alatt, a katonai—rendőr-rendszer körülményei között. Ennélfogva a katonai vereségek, az éhség, a bomlás egyes munkákban lény-

gében nem a forradalmat elősegítő tényezőként szerepelnek, hanem annak döntő okaiként.³⁹

A húszas években nem folytattak speciális kutatómunkát a február 23—március 2 között Péterváron lezajlott sztrájkmozgalommal és a bolsevik párt vezető szerepével kapcsolatban a felkelés napjaiban. Igaz, a külföldi történészektól és memoár-íróktól eltérően a szovjet munkák a februári forradalom kezdetét helyesen 23-ra és nem február 27-re teszik, bemutatva a forradalom közvetlen kapcsolatát a proletariátus által január—február folyamán folytatott sztrájkharc fellendülésével. A február 17-én kezdődő Putyilov-gyári sztrájkot⁴⁰ a szovjet történészek úgy értékelték, mint a harc egyik legragyogóbb megnyilvánulását a forradalom előestéjén.

Ja. A. Jakovlev és É. B. Genkina átfogó jellegű munkái érdekes gondolatokat tartalmaznak a Péterváron, a felkelés napjaiban kitört proletársztrájkok és a katonafelkelések viszonyára.⁴¹ Magának a felkelésnek a menetét azonban a húszas években csupán a rendőri jelentések alapján ismertették s e jelentéseket nem vetették egybe egyéb dokumentumokkal (visszaemlékezésekkel, sajtóval stb.), ami az események egyoldalú bemutatását eredményezte és nem tárta fel a maga teljességében a sztrájkmozgalom erejét és lendületét.

A húszas években a történészek elkezdték tanulmányozni a nem proletár demokratikus tömegek részvételét a forradalomban, a kutatás azonban igen szűkkörű volt. A. V. Sesztakov bemutatta a korszak paraszti megmozdulásainak egyes szembeutűő és kifejező mozzanatait.⁴² Más munkák helyesen jelezték, hogy a háború éveiben a parasztság forradalmiságát nagyrészt a faluban fennálló félféudális viszony, a parasztok földesúri függése határozta meg, s hogy e megmozdulások jellege cár-ellenes, háborúellenes volt, s ugyanakkor sokkal kevésbé volt jelentős, mint a proletárok megmozdulása. A történészek bemutatták a paraszti tiltakozás fokozódását a növekvő falusi burzsoáziával szemben.⁴³

Utaltak arra, hogy a jövőben elsőrendűen fontos feladat a bolsevikok tevékenységének a tanulmányozása a hadseregben.⁴⁴ A hadseregben lezajlott forradalmi mozgalmakkal foglalkozó munkák abban az időben még csupán előkészületi stádiumban voltak. A hadsereget egyelőre még mint egységes egészet vizsgálták. (E. I. Martünov, részben Ja. A. Jakovlev.)⁴⁵ Így pl. Ja. A. Jakovlev helytelenül azzal próbálkozott, hogy a katonatömegeket tegye meg a forradalom „spontán kezdeményezőinek”,

akiknek a munkástüntetés „adta az önkényuralom megdöntésének jelszavát”.⁴⁶

Leegyszerűsítés lenne az 1917. évi februári forradalom történetét a húszas években kutató marxista történészeket az „ösztönösség”-elmélet híveinek nyilvánítani, amint ez a későbbiek során időnként megtörtént.⁴⁷ E történészek megkísérelték meghatározni az ösztönösség és a tudatosság arányával kapcsolatos kérdés megoldási útját a munkásmozgalomban, mind a néptömegek vezetése során a bolsevik párt szerepét illetően. A húszas években keletkezett történésmunkák bemutatják, hogy a sztrájkmozgalom „ösztönössége” 1917 februárjában és annak előestéjén lényegében olyan kizsákmányolt tömegek megmozdulása volt, amelyek képesek voltak a szervezett harcra.⁴⁸ Ja. A. Jakovlev és E. B. Genkina hangsúlyozták a bolsevikok által végzett munka nagy jelentőségét a néptömegek politikai felvilágosítása terén. J. A. Jakovlev világos — és nézetünk szerint a valósághoz közelálló — jellemzést nyújtott az ösztönös és tudatos indítékok arányára vonatkozóan a forradalom menete során. Így írt: „A bolsevik párt vezetése nem abban nyert kifejezést, hogy Sljapnikov elvtárs ilyen vagy olyan jelszavakat adott ki, hanem egészen másban: a munkások százai és ezrei, akik 1912—1914 folyamán tanultak a bolsevik Pravdából, akik kijárták 1905 iskoláját, akik ismerték a bolsevikok megmásíthatatlan álláspontját a háborúval kapcsolatban, akik a forradalomnak a korhadtt önkényuralmi rendszer ellen irányuló változatlan jelszavain nevelődtek, egyesülve a tömegekkel, időnként pedig előretörve, ösztönösen formálták a százazrek ösztönös mozgalmát, valóban forradalmi jelszavakat adva, magasra tartva a vörös lobogókat, vezették a tömeget a közrendőrök és a tisztek ellen. Ilyen volt a bolsevik vezetés típusa a februári napokban.”⁴⁹ Jóllehet Ja. A. Jakovlev visszaél itt az „ösztönösség” fogalmával, az idézett részlet világosan tanúskodik arról, hogy a szerző a szervezett, nem pedig az ösztönös harc jelentőségét hangsúlyozva, arra törekszik, hogy bemutassa a bolsevik vezetés típusát. Más szavakkal: Lenin nyomán haladva vallja, hogy „nem az ‚elvadult’ néptömegek felkeléséről van szó, hanem az öntudatos tömegek felkeléséről, amely tömeg alkalmas a szervezett harcra”.⁵⁰ „Spontán mozgalmról általában senki sem beszélhet — jelentette ki még határozottabban E. B. Genkina —, miután több mint 20 éve létezik munkáspárt Oroszországban.”⁵¹ A húszas évek irodalmának pozitív vonása, hogy méltóképpen megemlékezett a forradalom vezetőinek, a munkás-bolsevikoknak a tevékenység-

géről, V. Kajurovról, N. Szvesnikovról és másokról, akik azokban a napokban a tömegek szervezői voltak.

M. N. Pokrovszkij, Ja. A. Jakovlev és más szerzők helyesen emelték ki, hogy a bolsevik párt aktívan szembeszállt az olyan kísérletekkel, amelyeknek célja az volt, hogy a legális és illegális kispolgári pártok és pártcsoportosulások befolyást gyakoroljanak a forradalmi mozgalomra. Ugyanakkor a húszas évek történetírói nem hagyták figyelmen kívül azt sem, hogy a kispolgári pártokban olyan baloldali csoportosulások is léteznek, amelyek a döntő pillanatban ingadoznak.⁵² A februári forradalom idején kibontakozó forradalmi mozgalmat sokoldalúan mutatták be.

Nem hagyták figyelmen kívül a bolsevikok szervező tevékenységét sem. K. I. Selavin egy kis könyvecskében, amely természetesen ma már nem felel meg a történeti kutatásokkal szemben támasztott követelményeknek, de amely érdekes abból a szempontból, hogy benne a szerző inkább elméleti, mint tudományos-gyakorlati kutatási szemszögből utalt arra, mennyire szükséges tanulmányozni az ország különböző körzeteiben a bolsevik szervezetek helyzetét, s a nem proletár rétegek körében végzett tevékenységüket.⁵³ Egészében véve azonban nem tanulmányozták eléggé ezt a kérdést. A húszas évek történetírói majd kivétel nélkül A. G. Sljapnikovot követték. Igaz, egyes történészek munkái tartalmaztak kritikai észrevételeket Sljapnikovval kapcsolatban, elsősorban a pétervári szovjet mensevik—eszer többségének okairól szólva.⁵⁴ A. G. Sljapnikov tekintélyéből eredő hatásnak tekinthető, hogy az akkori történészek nem értékelték eléggé a februári forradalom idején a bolsevikok által végzett szervező munkát. É. B. Genkina pl. azt írta, hogy a háború éve alatt Oroszországban a bolsevikok a súlyos üldözések és a szervezetek lebukása miatt nem végezhettek rendszeres munkát a hadseregben.⁵⁵ Ja. A. Jakovlev nem értékelte kellőképpen a pétervári vüborgi bizottság szervező szerepét.⁵⁶ Egyes kérdésekben A. G. Sljapnikov következtetéseihez csatlakozott K. I. Selavin is, aki arról írt, hogy a februári fordulat idején a bolsevikoknál hiányzott a szervezeti központ.⁵⁷

A húszas évek történetírói pontos vonalat húztak a néptömegek forradalmisága és a liberális burzsoázia ellenzékiisége között. A polgári-földesúri liberális tábor helyzetét és a cárizmushoz fűződő kapcsolatait, a progresszív blokk létrejöttét, a burzsoázia ellenzékiiségének okait, a burzsoáziának a hatalom megszerzésére irányuló törekvéseit B. B. Grave vizsgálta. A

húszas évek irodalmára jellemző minden hiányossága ellenére B. B. Grave könyve napjainkig az egyetlen munka az adott kérdésről.

Abban az időben a történeti irodalomban bizonytalanság mutatkozott a burzsoázia szerepével kapcsolatban a forradalmi válság idején. Így, a liberális burzsoázia ellenzékiességét hangoztatva, B. B. Grave arról írt, hogy a burzsoázia egyes liberális csoportjai készek voltak „a végleges szakításra a kormánnyal, hogy részt vegyenek a közeledő polgári forradalomban”.⁵⁸ Ezzel egyetérthetünk, ha a progresszivistákra gondolunk, akik azonban a politikai történelemben nem játszottak észrevehető szerepet. Nem ők, hanem a kadétok képezték a polgári—földesúri tábor vezető erejét. Az pedig teljesen helytelen, hogy Raszputyin meggyilkolását tekinti „ama meg nem történt palotaforradalom kezdetének”, amelyik B. B. Grave előadásában már-már reális tényezővé vált 1917 februárjára.⁵⁹ Valójában, a burzsoázia — bár foglalkozott a palotaforradalom gondolatával — semmivel nem járult hozzá annak tényleges megvalósításához, mégpedig nem saját szervezeti tehetetlensége miatt, hanem azért, mivel részben ebben nyert kifejezést politikai irányvonala. Más kutatók (É. B. Genkina, Ja. A. Jakovlev) az orosz liberalizmus ellenforradalmi jellegét hangsúlyozták, nem tagadva ugyanakkor ellenzékiességét sem. Többek között ezzel magyarázták a palotaforradalom megszervezésére irányuló kísérlet kudarcát, valamint a polgári ellenzékiesség szertefoszlását a pétervári felkelés legelső hírére.⁶⁰

Ismeretes, hogy a polgári—földesúri tábor szereplői visszaemlékezéseikben a maguk módján szintén „bírálták” az önkényuralom politikáját. Ők a februári forradalom okát az udvari kamarilla morális degradációjával magyarázták és felnagyították az „ügyefogyott” II. Miklós cár szerepét. Az önkényuralomnak az ilyen memoárok prizmáján keresztül történő bírálatával nem elégedhettek meg a marxista történészek. Ezek a visszaemlékezések éppen úgy, mint a Rendkívüli Vizsgáló Bizottság anyagai (amelyek egyébként alapul szolgáltak A. A. Blok könyvéhez)⁶¹ csupán a történeti források egy csoportját képezik, s különösen aprólékos forráskritikai elemzésre szorulnak. Részben felhasználva az ilyen jellegű anyagokat, Sz. Petropavlovskij helyesen jegyezte meg, hogy az önkényuralom — bürokráciájával és rendőri szervezetével együtt — csupán „kifejezője volt annak, hogy az államhatalom a félig jobbágytartó földesurak kezében van”, s hogy a februári forradalmat megelőző években a cárizmus a „vad reakció” útjára lépett és

emiatt nem tudta kiszorgálni még a saját, s annak idején távolról sem egynemű osztályát sem. A szerző éppen ezzel magyarázza a nemesség egy részének elégedetlenségét az önkényuralom politikájával szemben. A nemességnek ez a része kész volt arra, hogy a burzsoáziával együtt a palotaforradalom útjára lépjen.

Végeredményben a forradalom jellegének és mozgató erőinek kérdésével kapcsolatos „érintetlen területet” megmunkálni kezdő, s a húszas években megjelent munkák hiányosságai: a tárgyalás illusztratív-sematikus módja, továbbá a források gyenge tudományos bírálata. A húszas évek történészei munkáikban nem fordítottak elég figyelmet a bolsevik szervezetek tevékenységére, bár írásaikat az offenzív szellem jellemezte a marxizmus—leninizmussal szembenálló nézetekkel folytatott harcban. Az 1917. évi februári forradalom tanulmányozásának első percétől kezdve a szovjet történészek a Lenin által meghatározott úton jártak. Népi forradalomnak ábrázolták a februári fordulatot, melynek fő hősei a dolgozó tömegek voltak, nem pedig a liberális burzsoázia. Csupán e végkövetkeztetések elfogadásával lehetett tudományosan megérteni és feltárni a forradalom belső tartalmát és perspektíváit. Az 1917. évi februári forradalom tanulmányozását már akkor úgy tekintették, mint az októberi forradalom törvényszerű győzelmének tisztázására irányuló nagyobb feladat részét.

Az elkövetkező korszakban (a húszas évek végén, az 50-es évek elején) a kutatómunka e területen nem egyenletesen folyt. 1932—1935 során jelentek meg M. Ahun és V. Petrov, Sz. Rabinovics, O. Csaadaeva dokumentumgyűjteményei és munkái, amelyek feltárták a hadseregben lezajlott katona-megmozdulások természetét, a katona-tömegek hangulatát, a katonák és az altisztek társadalmi összetételében végbement változásokat.⁶² A kutatók (különösen O. N. Csaadaeva) egészében véve sikeres kísérletet tettek a munkásosztály és a forradalmi parasztság között kialakuló szövetség konkrét-történeti ismeretetésére, feltárva egyidejűleg a bolsevikok ilyen irányú munkásságát is. Ugyanekkor jelent meg egy érdekes dokumentumgyűjtemény is, amely lehetővé tette a forradalmi mozgalom még egy „áramlatának”, a peremvidékeken élő népek nemzeti-felszabadító mozgalmának a tanulmányozását.⁶³

A harmincas évek elején jelent meg Ja. Ja. Krasztyün' könyvecskéje, amely az első világháború éveiben lezajlott parasztmegmozdulásokkal foglalkozott. Ja. Ja. Krasztyün' helyesen mutatta be a forradalmi harc fejlődését a falvakban, azonban

— mivel nem rendelkezett elegendő levéltári adattal — akaratlanul is lebecsülte e harc lendületét.⁶⁴

A harmincas éveket mindenekelőtt a bolsevik párt tevékenységének tanulmányozására fordított koncentrált figyelem jellemzi, melynek bizonyossága többek között három nagy dokumentumgyűjtemény a bolsevik párt tevékenységéről a háború éveiben és a februári forradalom idején,⁶⁵ valamint a bolsevikok visszaemlékezéseinek folyamatos kiadása.⁶⁶ Ezek a források — a húszas években kiadottakkal együtt — jelentős alapot képeztek a bolsevikok által végzett szervező munka kutatásához.

A harmincas évek közepére a szovjet történetírás által a februári forradalom tanulmányozása terén elért eredmények „A polgárháború története a Szovjetunióban” című ismert összefoglaló jellegű műben nyertek legteljesebb kifejezést. (I. kötet.)⁶⁷ A kötet világosan kiemelte a forradalom népi jellegét, jellemezte az alapvető politikai pártokat, összegezte a leninista-bolsevikok szervező munkáját a forradalmi mozgalomban. A szovjet történetírásban először — az egyébként is szép irodalmi stílusban megírt — „A polgárháború története a Szovjetunióban” című munka mutatta be az oroszországi polgári-demokratikus forradalom sajátosságaként a nemzetiségi peremvidékek népeinek részvételét a forradalmi mozgalomban. Ugyanakkor helytelennek tűnik számunkra, hogy e munkában a politikai erők kölcsönhatását 1917 februárjának előestéjén a „két összeesküvés” sémájával magyarázzák, azaz az önkényuralom ún. összeesküvésével a forradalmi nép ellen, s a nemesi-burzsóá felső rétegek udvari összeesküvésével az önkényuralom ellen, a forradalom megelőzése érdekében. Ismeretes, hogy Lenin — midőn a palotaforradalomra készülő liberális orosz és a szövetséges burzsóázia összeesküvéséről beszélt — mindig kiemelte a politikai erőknek azt a bonyolult összefonódottságát, amelyet lehetetlen belekényszeríteni a sémáknak valamiféle Prokorsztesz-ágyába.⁶⁸

A harmincas évek végén és a negyvenes években egyetlen kutatás sem látott napvilágot 1917 februárjára vonatkozóan,⁶⁹ az oktatási célokot szolgáló előadásokban pedig megjelentek a problémakör egyes tételeinek egyoldalú, sokszor hibás magyarázatai. A proletariátus és a bolsevik párt vezető szerepét a forradalomban olykor deklaratíván tárgyalták. Feledésbe merült a forradalom számos aktív résztvevője.⁷⁰ A történeti munkákban felületes, sematikus és leegyszerűsítő értékelések jelentek meg a februári forradalomról, mint a háború szülöttéről.

„Cárizmus” — „burzsoázia” — „nép” — ilyenek ábrázolták a politikai erők bonyolult helyzetét és összefonódását a februári forradalom előestéjén.⁷¹ Továbbmenve, a felkelés menetének tárgyalásakor még ez az erőfelállítás is eltűnt s mindent elsöpört az a séma, amely szerint az októberi forradalom mintájára az 1917. évi februárt is a bolsevikok készítették elő és hajtották végre, s eközben a forradalom mozgató erői, a néptömegek, lényegében véve hiányoztak. Hosszú időre gyökeret vert a történeti munkákban az a tétel, amely az első pétervári szovjet „mensevikjei és eszkerei” által becsapott, valamiféle személytelen tömegről szólt. A forradalom kezdeti dátumává a Putyilovgyárban lezajlott 1917. évi februári sztrájk lett.

Jelentősen megélnékült a téma kutatása a háborút követő első évtized végére, amikor napirendre került a második orosz forradalom történetének a további tanulmányozása. E kérdést — többek között — az oroszországi monopolkapitalizmus tanulmányozásával foglalkozó tudósok egy csoportja vetette fel. Ezek a történészek arra a következtetésre jutottak, hogy az ország gazdasági életében erősödött a burzsoázia szerepe és fokozódott a cári kormány gazdaságpolitikájára gyakorolt befolyása. Ennek nyomán szükségessé vált másképpen megközelíteni a cárizmus politikai történetét csődje előestéjén, s feltárni a cárizmus és a burzsoázia tényleges viszonyát.

Az 1954-ben megjelent „Vázlatok a Szovjetunió történetéből” című műben helyenként még kísért a múlt néhány sémája, de ugyanakkor bizonyos lépés is történt előre az 1917 februárjával kapcsolatos kérdések egész sorának kutatásában. A mű a lenini tanítások fényében mutatja be a különböző politikai erők harcát a forradalomban. Hosszú évek után először ábrázolja mű a forradalmi demokratikus tábort nemcsak úgy, mint a bolsevikok vezetése alatt Oroszországnak az imperialista háborúval való kilépéséért harcoló erőt, hanem mint a munkások, parasztok, katonák és a nemzetiségi vidékek népeinek egyre növekvő mozgalmát. A mű sikerrel kísérli meg, hogy a „felső rétegek válságát” az imperializmus ellentéteinek a továbbfejlődésével magyarázza. A munka kiemeli a liberális burzsoázia ellenzékiességét, de kétségbe vonja a „két összeesküvés” sémáját. A könyv ugyanakkor nem tárja fel a bolsevik szervezetek szerepét 1917 februárjában, ami az e területen végzendő további tudományos kutatások szükségességére utal.⁷²

A „Vázlatok” kiadása után hamarosan megjelent, B. A. Favsztov és V. A. Svarev által írt tudományos népszerű könyv az imperializmus korának első győztes népi forradalmaként

értékelt a februári fordulatot. A szerzők utaltak arra, hogy nem csupán Lenin általános politikai irányítását kell tanulmányozni, hanem a Központi Bizottság külföldi irodájának képviselőin keresztül Oroszországban végzett szervező munkáját is.⁷³ Ilyen módon a szovjet történetírásban jelentkezett a februári forradalomra vonatkozó, s a lenini módszer alapján álló további kutatások igénye.

Az ötvenes évek második felében, a hatvanas évek elején gyarapodott a tanulmányozandó probléma forrásbázisa. Egy sor tudományos kutató jellegű mű látott napvilágot a februári forradalom történetéről.⁷⁴ E. D. Csermenszkij a februári forradalommal foglalkozó, s az utóbbi évtizedekben egyedülálló népszerű-tudományos munkájában⁷⁵ új anyagokat és dokumentumokat használt fel, ami lehetővé tette számára, hogy a korábbi szerzőknél alaposabban tárja fel az országban kialakult osztályerőviszonyokat s teljesebb képet nyújtson a néptömegek harcáról a februári forradalom előestéjén és idején, mind a városokban és falvakban, mind a hadseregben és a flottánál. E. D. Csermenszkij a bolsevikok által kiadott február 27-i manifestumot szervező tevékenységük egyik tényeként emeli ki. Könyve egy sor olyan kérdést vet fel, amelyek már a húszas évek kutatóit is foglalkoztatták (a sztrájkharc törvényszerűségei, a „felső rétegek válsága”), s új problémákat is ad: a forradalom kapcsolata az imperializmus fejlődésének általános problémáival, valamint az 1905. évi forradalom megoldatlan feladataival. E. D. Csermenszkij utal arra, hogy a forradalomban két vonalat kell nyomonkövetni, a forradalmi bolsevikok és az opportunistáknak a mensevikek vonalát. Ugyanakkor E. D. Csermenszkij könyve nyomán világosabban kirajzolódtak a februári forradalom tanulmányozásában mutatkozó fehér foltok is, különösen azoknak a kérdéseknek a megvilágításánál, amelyek nem nyerhettek megoldást egyedül a párttörténeti anyag alapján, a különböző történeti források bevonása nélkül. (Pl. a pétervári felkelés menetének tanulmányozása.) E. D. Csermenszkij könyvéből úgyszintén hiányzik a felkelés napjaiban a bolsevikok által a néptömegek irányítása terén végzett tevékenység átfogó elemzése.

Az ötvenes-hatvanas években folytatódtak a szovjet történetírás legjobb hagyományai az 1917. évi februári forradalom tanulmányozása terén, s előrehaladás történt az elméleti kérdésekben is. A legújabb munkák a polgári-demokratikus forradalom érlelődését az első világháború éveiben összekötik három politikai tábor, a kormány, a liberálisok és a munkás-

demokrácia, mint valamennyi demokratikus erő vonzási központjának harcával. Ebben a forradalomban éppen úgy, mint az 1905—1907. évi forradalomban nem csupán egyesült, de szorosán össze is fonódott a munkás- és parasztmozgalom, valamint a nemzetiségi peremvidékek népeinek nemzeti-felszabadító mozgalma. A polgári-demokratikus forradalom legfőbb tartalmát az agrárkérdés jelentette, amely azonban „proletár”-oldalával már az elkövetkező szocialista forradalom felé tartott.

Napjainkban a történészek fő figyelmüket a forradalom aktív résztvevőire, a néptömegek szerepének megvilágítására összpontosítják. Azt, amiről a húszas években és a harmincas évek elején csak nagy vonásokban írtak, most kutatásokkal is alátámasztják. Új dokumentumanyagok tudományos felhasználása nyomán kirajzolódik az ösztönös elem és a bolsevik párt által végzett szervező munka összefonódása a forradalom menete során, a bolsevik agitáció által a munkások és a katonák tudatára gyakorolt hatás „mechanizmusa”. A februári forradalom tanulmányozását összekötik a társadalmi pszichológia és a történelem kölcsönös kapcsolatának a problémáival, amelyek a kutatók egyre nagyobb figyelmét vonják magukra.

A forradalom mozgóerőinek, jellegének és végeredményének alkotó tanulmányozása gyümölcsözően jelentkezett néhány kollektív munka létrehozásánál. „Az SZKP története” hangsúlyozza, hogy a februári forradalom képezte a kulminációs pontját annak a sztrájkharcnak, amelyhez 1917 elején hatalmas, politikai jellegű megmozdulások, demonstrációk csatlakoztak. A pétervári februári események egyikét képezték azoknak a spontán kitöréseknek, amelyek Lenin szavai szerint „a forradalom érlelődése során elkerülhetetlenek”.⁷⁶ A forradalom lendületes kibontakozása során azonban „Az SZKP története” második kötetének szerzői szerint „nem csupán a feltört elemi erők, de az öntudatosság és a szervezettség állandóan erősödő elemei” is jelentkeztek. Ezeket az elemeket a proletariátus élenjáró rétegeinek és a párt korábbi tevékenységének gazdag forradalmi tapasztalata (amely párt felkészítette a tömegeket a forradalmi jelszavak befogadására), a viharos napokban pedig a bolsevikok energikus, önfeláldozó tevékenysége jellemezte.⁷⁷ „Az SZKP története” második kötetében a párt-történeti kérdések szorosan összefonódnak a polgári történettel, amely nem háttérét, hanem szerves részét képezi a párt-történetnek. Éppen ezért a bolsevik párt által 1917 februárjában játszott vezető szerepről szóló tézis ebben a munkában — sok

korábbi mütől eltérően — különösen meggyőzően hangzik. „Az SZKP története” a korábinál pontosabban ábrázolja a bolsevikok szervező munkájának egy sor mozzanatát, bemutatva e tevékenység egy sor új oldalát: az Oroszországban tartózkodó bolsevikok kapcsolatát Leninnel, a bolsevikok pétervári szervezetének kapcsolatát a vidékkel, a Központi Bizottság irodájának párt-irodalmi tevékenységét. A mű összegezi a bolsevikok által a pétervári helyőrség katonái között végzett agitációs munka tényeit, bemutatva, miként irányították a bolsevikok az ösztönösen kibontakozó forradalmi mozgalmat.

Jelenleg az 1917 februárjával kapcsolatos, s bennünket érdeklő kérdések tudományos kutatása meglehetősen intenzíven folyik. A figyelem középpontjában a proletármozgalom áll. Megemlítendő I. P. Lejberov munkája, amelyben a pétervári proletariátus sztrájkharcát tárgyalja az első világháború és a februári forradalom idején.⁷⁸ Írásai megerősítik a húszas évek kutatóinak következtetéseit arról, hogy az 1916 végén, 1917 januárjában kibontakozó tömeges politikai sztrájkharc objektíve az 1917. évi februári általános politikai sztrájkhoz és a fegyveres felkeléshez vezetett. I. P. Lejberov kritikailag elemzi a február 22—március 2 között lezajlott sztrájkok résztvevőinek számáról szóló rendőrségi jelentéseket. Érdeme, hogy konkrét tényanyag alapján bizonyítja Lenin gondolatát a kibontakozó forradalmi mozgalom általános demokratikus jellegéről, valamint az egységes forradalmi demokratikus arcvonala kialakulásáról a februári forradalom menete során. Egyidejűleg I. P. Lejberov elvetette saját korábbi, gyengén bizonyított megállapításait, amelyek szerint az októberi fegyveres felkeléshez hasonlóan a februári fordulatot is a bolsevikok készítették elő.

Kedvezően indul a katonatömegek aktív szerepének tanulmányozása a februári forradalom napjaiban: az „1. sz. Parancs” létrejöttének története, a pétervári szovjet katonai szekciójának munkája stb.⁷⁹ V. I. Miller cikkeiben azt bizonyítja, hogy a katonatömegek tudatának alakulása a proletariátus és az élenjáró bolsevik munkások aktív hatása alatt ment végbe. Ez a körülmény meggyorsította a hadsereg erősödő demokratizálódását és a katonai bizottságok egész sorának a létrejöttét a katonai egységeknél, az önkényuralom megdöntése után.⁸⁰

A 60-as években napvilágot láttak a februári forradalom előestéjén és végrehajtásának idején a falvakban kibontakozó osztályharcról szóló munkák is. Az 1917. évi februári forradalom társadalmi-gazdasági és politikai előfeltételeivel foglalko-

zik A. M. Anfimov monográfiája.⁸¹ E munka egyik fő érdeme az a megállapítás, hogy az első világháború éveiben szertehullott a félféudális földbirtoklás társadalmi-gazdasági támasza, ami jelentősen meggyengítette a cárizmust. A háború éveiben a korábnál sokkal intenzívebben folyt a szegényparasztság proletarizálódása, amit a paraszti megmozdulások elemzése is bizonyít. A parasztok által a háború éveiben folytatott harc iránya arról tanúskodik, hogy az agrárkérdés az oroszországi új, polgári demokratikus forradalom érlelődésének idején is, mint korábban, központi kérdés volt.

Az aktív politikai tevékenységbe kezdő néptömegek alkotó harca további tanulmányozásának feladatát a szovjet kutatók a hatvanas években a forradalom legfontosabb kérdésének, a pétervári szovjet megalakulásának és tevékenységének kutatásával kapcsolatban vetették fel. Figyelmet érdemel a tudományos sajtó hasábjain kibontakozó vita a pétervári szovjet mensevik—eszer befolyásának okairól.⁸² Számunkra elfogadhatóbbnak tűnik ebben a vitában Sz. A. Artem'ev és M. K. Potehin álláspontja, akik a pétervári szovjet társadalmi és pártösszetételének vizsgálatával kezdték az eszerek és mensevikek által a szovjetben bírt többség kérdésének a tanulmányozását. G. I. Zlokazov cikkében a választás rendszerével igyekszik megmagyarázni ezt a többséget, ami akarva-akaratlanul a kispolgári pártok szerepének felnagyításához vezet ezekben a történelmi napokban. D. V. Oznobisin jól mutatja be a bolsevik taktika kifejtését a forradalom kezdetén a pétervári szovjetben és a tömegek körében.⁸³

A legújabb munkák az 1917. évi februári események ismeretetésénél megemlítik a harcok résztvevőinek, a Pravda-ista munkásoknak, a lenini gárda tagjainak elfeledett neveit. Különösen vonatkozik ez „A bolsevik párt a februári forradalomban” című fejezetre „Az SZKP története” második kötetében. Nem vitás, hogy ez a gyakorlat csapást jelent a személytelenségre és a sematizmusra. A februári forradalom történetének személyekkel való „benépesítése” meggyőzőbbé teszi a bolsevik párt kapcsolatát a néptömegekkel.

Az utóbbi időben a történészek megnövekedett érdeklődést tanúsítanak a forradalomban szereplő liberális és kispolgári pártok⁸⁴ s a polgári ideiglenes kormány megalakulásának története iránt. Alaposan tanulmányozzák az Állami Duma burzsoá köreinek magatartását a februári fordulat idején, s lényegesen pontosabbá teszik az Állami Duma ideiglenes bizottságának és az ideiglenes kormány megalakulásának a történetét.

D. V. Ozobisin emlékeztet Lenin értékelésére az Állami Duma ideiglenes bizottságáról, mint az első ideiglenes kormányról. Ezzel kapcsolatban a szerző teljesen helyesen keltezi a kettős-hatalom kezdetét a pétérvári szovjet és az Állami Duma bizottságának létrejöttétől.⁸⁵

P. V. Volobuev érinti a monopolista nagyburzsoázia szerepét az ideiglenes kormány megalakulásával kapcsolatban, március első napjaiban. Véleménye szerint a kadetpárti vezéreken kívül a polgári hatalom létrehozásában aktív szerepet játszottak Oroszország bank-monopolista körei is.⁸⁶ A. E. Ioffe és A. V. Ignat'ev — lényegében véve — elsőként kísérelték meg bemutatni az orosz liberális burzsoázia és szövetségesei viszonyát, összeesküvésük jelentőségét az orosz cárizmus sorsára nézve.⁸⁷ Meg kell emlékeznünk A. L. Szidorov tartalmas történeti tanulmányairól is, amelyekben pontosabbá tett egy sor mozzanatot a cárizmus utolsó napjaival kapcsolatban.⁸⁸ Sajnos, még nem tanulmányozzák megfelelően a liberális polgári-földesúri tábor és a cári önkényuralom pozícióját február előestéjén. Lenin megjegyzése arról, hogy az 1917. évi februári forradalom során egybeolvadtak „a tökéletesen különböző osztályérdekek”, megköveteli, hogy újszerűen szemléljük a liberális burzsoázia szerepét ebben a forradalomban, s lemondjunk arról, hogy egyodalúan ellenforradalmi erőnek tekintsük a polgári-demokratikus forradalom napjaiban.

Miként tükröződik a februári forradalom kutatása a tankönyvek és segédeszközök tartalmában?

Vegyük például a hatvanas években a Szovjetunió történetéről kiadott tankönyveket és segédeszközöket.⁸⁹ Ezekben sok új érdekes adat található. Az esetek többségében az 1917. évi februári forradalom önálló fejezetként szerepel. A pedagógiai főiskolák részére készült tankönyvben (szerk. P. I. Kabanov, N. D. Kuznecov) ez a fejezet a forradalom gazdasági és politikai előfeltételeiről szóló érdekes bevezetővel kezdődik, amelyből megtudjuk, hogy a polgári-földesúri rend régi ellentmondásai a háború éveiben rendkívül kiéleződtek. Ugyanott a valóságnak megfelelő jellemzést találunk a „felső rétegek válságáról”, arról a csödről, ami az uralkodó osztályok egyes meghatározott csoportjainak arra irányuló törekvését érte, hogy kiszélesítsék a cárizmus társadalmi bázisát. Valamennyi tankönyv szerzői kísérletet tesznek arra, hogy bemutassák a szerves kapcsolatot a bolsevik szervezetek tevékenysége és a forradalmi mozgalom kibontakozása között.

Ugyanakkor a tankönyvekben és a segédeszközökben még

feltalálhatók semmivel sem bizonyított megállapítások is. Így pl. olvashatunk barikádépítésről a februári forradalom napjaiban s a pétervári közrendőrök felfegyverzéséről gépfegyverekkel. Lenin utalását a kispolgári elemről, amely „nemcsak számbeli súlyával, de eszmeileg is ránehezedett az öntudatos proletariátusra”,⁹⁰ a segédeszközök szerzői gyakran csupán azoknak az okoknak az elemzéséhez sorolják, amelyek eredményeképpen a pétervári szovjet átadta a hatalmat a burzsoáziának, holott ez az utalás nagy jelentőséggel bír a szovjet összetételének és végrehajtó bizottságának kialakulásánál is. A tananyagban nem használják fel eléggé a legújabb anyagokat a pétervári proletariátus sztrájkharcának lendületéről a februári forradalom előestéjén és idején.

Végeredményben a szovjet történettudomány világos és adatokkal alátámasztott álláspontra jutott a februári forradalomnak, mint népi forradalomnak az értékelésében, kimutatva, hogy a fő mozgató erőt és a vezetőt a bolsevik párt által irányított oroszországi proletariátus képezte. A szovjet történetírás kidolgozta a forradalom mozgató erői jellegének s a bolsevik párt szerepének értékelésével kapcsolatos kérdéseket 1917 februárjában.

Ugyanakkor „a februári polgári-demokratikus forradalom” téma továbbra is széleskörű tevékenységet biztosít a kutatók számára. A történészekre vár még a feladat, hogy feltárják a különböző politikai erők és áramlatok kölcsön-viszonyát az országban, bemutassák, hogy Oroszország társadalmi-gazdasági és politikai fejlődésének objektív feltételei miként segítették elő a forradalmi és ellenzéki erők „találkozását” az önkényuralom elleni harcban, alkalmazzák az oroszországi imperializmus problémájával foglalkozó tudósok eredményeit az 1914—1917. évek oroszországi politikai történetének feltárásakor. E feladatok megoldása nélkül nehéz megmagyarázni a februári forradalom okait és előfeltételeit s nehéz mindörökké felhagyni a szokásos sémákkal a februári forradalom előtörténetének ismertetésekor, amikor az „felbomlik” a mintegy párhuzamosan fejlődő „áramlatok” összetevő elemeire.

A nemzetiségi kérdés történetével az 1917. évi októberi forradalom előestéjén és idején foglalkozó ülészak érdekes elméleti kérdéseket vetett fel a cári Oroszország valamennyi népe forradalmi erőfeszítésének egyesülési folyamatával kapcsolatosan, a demokratikus forradalomban.⁹¹

A történészeknek a korábbiakhoz hasonlóan erőfeszítéseiket az ország különböző politikai erőinek a tanulmányozására,

a különböző lokális témáknak a kidolgozására, a Péterváron és az egész országban kibontakozó sztrájkharcnak nemcsak „szélességében”, hanem „mélységében” történő elemzésére kell összpontosítaniuk, vagyis tanulmányozniuk kell azokat a feltételeket, amelyek mellett a tömegek forradalmi harca átment az egyik formából a másikba, tanulmányozniuk kell e harc és a demokratikus követelések jellegét. Mind a mai napig teljesen figyelmen kívül hagytuk a demokratikus értelmiség és a diákság részvételét a tanulmányozott korszak forradalmi harcában. Véleményünk szerint lényegesen nagyobb figyelmet kell fordítani a februári fordulat befejező szakasza és mindenekelőtt a Péterváron, Moszkvában és az ország egyéb városaiban alakult szovjétek történetének a tanulmányozására. Speciális kutató munkát igényel — minden jel szerint — a cárizmus villámgyors csődjének, a Romanov-dinasztia 1917-ben bekövetkezett bukásának oka is.

(I. M. PUSKAREVA cikke a
Voproszű Isztorii folyóirat 1967.
2. számában.)

JEGYZETEK

¹ A „Vázlatok az októberi forradalom történetéből” (I—II. kötet, Moszkva, 1927.) című gyűjteményes kötetben szereplő, s az 1917. évi február történetének szentelt két cikk historiográfiai elemzésére M. E. Najdenov tett kísérletet „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a szovjet (orosz) történeti irodalom megvilágításában” című cikkében, „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetéből” (Moszkva, 1957.) című kötetben.

² A forradalomról a burzsoá és a szovjet historiográfiában adott értékelést lásd még nagy vonásokkal D. E. Csermenszkij művében: „A Szovjetunió története. Az imperializmus korszaka.” (Moszkva, 1965. 525—531. l.)

³ Lásd erről G. Z. Ioffe, Az angol—amerikai burzsoá történetírás a februári forradalomról Oroszországban. „Isztoriczeszkje Zapiszki”, 78. kötet, 5—7. l. stb.; Külföldi irodalom az októberi forradalomról. Tanulmánygyűjtemény. Moszkva, 1961. 25, 31, 135, 141—143, 193, 243. stb. lapok.

⁴ B. N. Új adatok a múltból a külföldi sajtóban. „Katorga i szszülka”, 1927. 1. könyv, 215—242. l.

Íme néhány az 1918—1926 között külföldön, orosz nyelven megjelent kiadványok közül:

A. A. Bublikov, Az orosz forradalom. A forradalom kezdete, a cár letartóztatása, perspektívák. New York, 1918.

P. Miljukov, A második orosz forradalom története. I. kötet, 1. rész, Kijev, 1919.

ugyancsak tőle, A második orosz forradalom története. I—II. kötet, Szófia, 1924.

Ju. V. Lomonoszov, Visszaemlékezések az 1917. évi márciusi forradalomról. Stockholm—Berlin, 1921.

B. Engel'gart, Forradalmi napok. „Obscsee delo” című újság, 244—246. sz. 1921. III.

F. Vil'berg, Keresztút. München, 1912.

A. Sz. Lukomszkij, Visszaemlékezések. I—II. kötet, Berlin, 1922.

René Szaka, A cári Pétervár utolsó öt napja. (P. A. Balk beszédének gyorsírásos feljegyzése.) „Novoe vremja” Berlin, 1923. VIII. 1.

Sz. I. Sidlovskij, Visszaemlékezések. I—II. kötet, Berlin, 1923.

N. Vrangel', Visszaemlékezések. Hely nélkül, 1924.

V. Sul'gin, Napok. Belgrád, 1925.

N. M. Tihmenev, A visszaemlékezésekből azokra az utolsó napokra, amelyeket II. Miklós cár a főhadiszálláson töltött. Nizza, 1925.

Ju. Galics, (Goncsarenko) 1917 nagy vértelen forradalma. (Velikaja beszokrovnaja 1917 g.) „Szegodnja”, Riga, 57. sz. 1926. III. 12.

A. I. Denikin, Vázlatok az orosz zavaros időkről. (Ocserki ruszszkoj szmutü.) I. kötet, 1. rész, Párizs, év nélkül stb.

⁵ N. Szuhanov, Feljegyzések a forradalomról. 1. rész, Berlin—Pétervár—Moszkva, 1929. 19. l.

⁶ 1921-ben megjelent Lenin összegyűjtött művei első kiadásának XIV. kötete. A kötet első részét a februári forradalomnak szentelték. E rész Leninnek azzal a munkájával kezdődik, amelyben értékeli a februári forradalmat. Ez a munka Lenin első „Levele a távolból”. 1924-ben a történészek széles köre számára vált elérhetővé Lenin második, harmadik, negyedik és ötödik „Levele a távolból”, amelyek először Lenin válogatott műveinek (Leninszkij Szbornik) II. kötetében láttak napvilágot, majd pedig Lenin összes művei XX. kiegészítő kötetének 2. részében. 1932-től ezek a levelek rendszeresen szerepeltek Lenin összes műveiben. 1924—1925 során megjelent néhány tematikus kötet Leninnek a februári forradalommal foglalkozó műveiből. A „Levelek a távolból” külön kiadásban is megjelentek 1925, 1937, 1939, 1944 során. 1925-ben megjelent Lenin összes művei első kiadásának XIII. kötete, „A világháború, 1914—1916” tematikus alcímmel. Ugyanabban az esztendőben Leningrádban az ÖK(b)P Központi Bizottsága mellett működő Lenin Intézet jó magyarázatokkal ellátva kiadta Lenin leveleit A. G. Sljapnikovhoz és A. M. Kollontajhoz. Mellékletként közölték Lenin „Néhány tézis” című munkáját, ezt a program-dokumentumot, amelyben (másképp esztendővel a forradalom előtt) akcióprogramot adott a bolsevikok számára a forradalom idejére.

⁷ Lenin Művei, 9. k. 122. l. Magyarul.

⁸ Lenin, Művei, 23. k. 372, 375. l.

⁹ Uo., 23. k. 324. l.

¹⁰ Uo., 324, 333—335. l.

¹¹ Uo., 325—326, 328. l.

¹² Uo., 328. l.

¹³ I. Bezrobotnűj: (D. Manuil'szkij) Két forradalom. Pétervár, 1918.

B. Breszlav, Az orosz forradalom jellege és szakaszai. Az orosz forradalom első évfordulójára. Vitebszk, 1918.

A. Zorin, A nagy orosz forradalom első évfordulója. Pétervár, 1918.

K. Novickij, (K. Petrovin) Az önkényuralomtól a proletariátus diktatúrájáig. Moszkva, 1920.

- D. Kin, Háború és a februári forradalom. Hely nélkül, 1924.
- K. Selavin, Vázlatok az 1917. évi orosz forradalomról. I. rész, Második kiadás, Moszkva, 1924.
- Sz. Piontkovszkij, Az októberi forradalom Oroszországban, a forradalom előfeltételei és menete. Moszkva, 1924.
- Ugyancsak tőle, A februári forradalom, népszerű vázlat. Leningrád, 1925.
- Ugyancsak tőle, A februári napok 1917-ben. Leningrád, 1925.
- R. Arszkij, Februártól októberig. Leningrád, 1925.
- E. Krivoseina, A februári forradalom. Moszkva—Leningrád, 1926.
- M. Gejszinszkij, A februári forradalom 1917—1927. Leningrád, 1927.
- Sz. Petrov, Tíz évvel ezelőtt. (Deszjat' let tomu nazad.) Moszkva—Leningrád, 1927.
- Ju. M. Bocsarov, A februári forradalom 1917-ben. Moszkva, 1927. stb.
- Az irodalom szemléljét részben elvégezte É. B. Genkina a „Proletarszkaja revoljucija” 1927. 2—3. számaiban, 384—388. l.
- ¹⁴ „Krasznűj Arhiv”. Publikációk és cikkek rendszeres mutatója. Moszkva, 1957. 42—46. l.
- „Krasznűj Arhiv. Történeti folyóirat. 1922—1941. Annotált tartalmi ismertető.” Moszkva, 1960.
- ¹⁵ Munkásmozgalom a háború éveiben. Moszkva, 1925.
- A hadsereg felbomlása 1917-ben. Moszkva—Leningrád, 1925.
- Munkásmozgalom 1917-ben. Moszkva—Leningrád, 1926.
- Parasztmozgalom 1917-ben. Moszkva—Leningrád, 1927.
- A munkás- és katonaküldöttek pétervári szovjetje. (Az ülések jegyzőkönyve.) Moszkva—Leningrád, 1925.
- A munkás- és katonaküldöttek szovjetjeinek össz-oroszországi tanácskozásai. Moszkva—Leningrád, 1927.
- Oroszország a világháborúban 1914—1918. Moszkva, 1925.
- A bolsevikok első legális pétervári bizottsága 1917-ben. Moszkva—Leningrád, 1927.
- Az Ural munkáosztálya a háború és a forradalom éveiben, dokumentumokban és anyagokban. I—II. kötet, Szverdlovsk, 1927.
- A szakszervezetek moszkvai szovjetje 1917-ben. Moszkva, 1927.
- Az októberi forradalom és a gyári—üzemi bizottságok. I. rész, Moszkva, 1927.
- A szakszervezetek pétervári szovjetjének jegyzőkönyvei 1917-ben. Leningrád, 1927.
- Katona-levelek 1917-ből. (Szoldatszkie pisz'ma 1917 g.) Moszkva—Leningrád, 1927.
- A paraszti küldöttek és más paraszti szervezetek szovjetjei. I. kötet, 1—2. rész, Moszkva, 1929.
- A cári rendszer bukása. 1917-ben az ideiglenes kormány Rendkívüli Vizsgáló Bizottsága előtt elhangzott kihallgatások és vallomások gyorsírásos feljegyzése. (Padenie carszkogo rezsim. Sztenograficeszkije otcsetu doproszov i pokazanij, dannüh v 1917 godu v Csrezvücsajnoj szledsztennoj komiszszij Vremennogo pravitel'sztva.) I—VII. kötet, Moszkva—Leningrád, 1924—1927.
- A monarchia a bukás előtt. 1914—1917. II. Miklós iratai és egyéb dokumentumok. Moszkva—Leningrád, 1927.
- Romanov N. és A. Romanov Nikolaj és Alexandra levelezése. 3—5. kötet, 1914—1917. Moszkva—Leningrád, 1923—1927.

A cárizmus kulisszái mögött. Leningrád, 1925.

A burzsoázia a februári forradalom előestéjén. Moszkva—Leningrád, 1927.

¹⁶ Lásd pl. A februári forradalom és a polgárháború a fehérgárdisták leírásában. Visszaemlékezés-gyűjtemény. Moszkva—Leningrád, 1926.

II. Miklós lemondása. A szemtanúk visszaemlékezései és dokumentumok. Leningrád, 1927.

V. A. Szuhomlinov, Visszaemlékezések. Moszkva—Leningrád, 1927.

V. V. Sul'gin, Napok. Leningrád, 1925.

M. V. Rodzjanko, A birodalom összeomlása. (Krusenie imperii.) Leningrád, 1929.

¹⁷ M. Palèologue, A cári Oroszország a világháború idején. Moszkva—Pétervár, 1923. (Oroszul.)

Ugyancsak tőle, Raszputin. Moszkva, 1923.

D. Buchanan, A diplomata visszaemlékezései. Moszkva, 1924. (Oroszul.)

¹⁸ N. Szuhanov, Id. mű.

¹⁹ Közülük csupán a legjelentősebbekre utalunk:

A. G. Sljapnikov, Az 1917. év előestéje. (Kanun 1917 goda.) Visszaemlékezések és dokumentumok a munkásmozgalomról és a forradalmi illegalitásról. 1914—1917. I. rész, első kiadás, Moszkva, 1920. (A második kiadás 1923-ban, a harmadik kiadás 1924-ben jelent meg.) A II. rész, Moszkva, 1922.

P. Dübenko, Visszaemlékezések a forradalmi mozgalomról a flotában. Moszkva, 1923.

A forradalom előestéjén. Tanulmány és visszaemlékezés-gyűjtemény. Moszkva, 1922.

Út októberhez. Visszaemlékezések, tanulmányok és dokumentumok gyűjteménye. I. rész, Moszkva, 1923.

V. P. Antonov-Szaratovszkij, A proletárharc zászlaja alatt. I. kötet, Moszkva—Leningrád, 1923.

V. B. Sklovskij, A forradalom és a flotta. Pétervár, 1921.

A parasztok háborúja a földesurakkal 1917-ben. (Parasztok visszaemlékezései.) Moszkva, 1926.

1917 a faluban. (Parasztok visszaemlékezései.) Moszkva—Leningrád, 1929.

G. Korolev, Az ivanovo—voznenszenszki textilmunkások 1917-ben. Moszkva, 1927.

Februártól októberhez. I. rész, Moszkva, 1923.

A. N. Voznenszenszkij, Moszkva 1917-ben. Moszkva—Leningrád, 1928. stb.

²⁰ M. Ol'minszkij, Az 1917. év. A Pravdában és a Szociáldemokratában megjelent cikkeinek teljes gyűjteménye. Moszkva, 1926.

Pravda, 1—127. sz. I. rész, Leningrád, 1927.

²¹ N. Avdiev: Az 1917. évi forradalom. I. kötet, Január—április. Moszkva, 1923.

V. Makszakov és N. Nelidov, A forradalom krónikája. I. rész, 1917. Moszkva, 1923.

Lásd még a volt mensevikek, D. O. Zaslavszkij és V. A. Kantovics által kiadott, A februári forradalom krónikáját. I. kötet, 1917. február—május. Pétervár, 1924.

²² A fentebb említett visszaemlékezéseken kívül A. G. Sljapnikov

könyvet írt, A tizenhetes év címen. (I—IV. kötet, Moszkva—Leningrád, 1923—1928.) Az 1—3. kötet 1917 január—márciusával foglalkozik.

A. G. Sljapnikov tudományos-népszerű brosúrája, A februári napok Péterváron. Harkov, 1925.

²³ Az eszereknek és a mensevikeknek a pétervári szovjetben aratott győzelméről a történeti irodalomban hosszú időn keresztül az a helytelen magyarázat tartotta magát, amelyet A. G. Sljapnikov adott. A. G. Sljapnikov e győzelmet a mensevikek és az eszerek által követett sikeres taktika eredményének tartotta, akik „a Tauriai palotába igyekeztek, amíg a bolsevikok a város utcáin harcoltak”. (Lásd: A. G. Sljapnikov: A tizenhetes év. I. kötet, második kiadás, Moszkva, 1924. 148—154. l.)

²⁴ E. D. Csermenszkij, Id. mű, 530. l.

²⁵ M. N. Pokrovszkij, A XIX—XX. századi orosz forradalmi mozgalom vázlata. Második kiadás, Moszkva, 1927. 8, 10, 172. l.

²⁶ Uo., 111. l.

²⁷ M. N. Pokrovszkij, Február történelmi jelentősége. (Isztoricsezkij szmüszl fevralja.) „Proletarszkaja revolucija”, 1927. 2—3. sz. 5—6. l. El kell vetnünk azt az általános és tendenciózus értékelést, amely M. N. Pokrovszkijnek a polgári demokratikus forradalomról általában és többek között az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalomról vallott nézeteire vonatkozott. (Lásd: A. V. Pjaszkovszkij, Az M. N. Pokrovszkij által az oroszországi polgári demokratikus forradalomról vallott antileninista nézetek kritikája. „M. N. Pokrovszkij antimarxista koncepciói ellen.” Tanulmánygyűjtemény. II. rész, Moszkva—Leningrád, 1940. 394, 431, 444, 452. l.) A. V. Pjaszkovszkij elsősorban azokat a népszerű előadásokat használta fel történelmi elemzéséhez, amelyeket Pokrovszkij 1923-ban tartott a járási bizottsági titkárok tanfolyamán, s ezért helytelen értékelésekhez jutott. Az esetek egész sorában a kritikus egész egyszerűen tévedett: így pl. hogy bemutassa Pokrovszkij nézeteinek tudománytalan voltát az egész februári fordulattal kapcsolatban, A. V. Pjaszkovszkij — „A két október” (1925) című cikkekre hivatkozva — azt állította, hogy a szerző „második” októbernek tartotta 1917 februárját, holott (uo., 440. l.) az említett cikk az 1905. évi forradalommal és az 1917. évi októberrel foglalkozik. (Lásd: M. N. Pokrovszkij, Két október. „Az októberi fordulat” című kötetben: Tanulmánygyűjtemény M. N. Pokrovszkijtól. Moszkva, 1929. 96. l.)

²⁸ Lásd M. N. Pokrovszkij cikkeit, „Az októberi forradalom prológusa” (1921), „Miljukov úr ellentmondásai” (1923), „1917. március 12” (1924), „Február történelmi jelentősége (a cárizmus és a burzsoázia a februári forradalomban)” (1927), „Polgári forradalom a burzsoázia ellen” (1927). Lásd: M. N. Pokrovszkij tanulmánygyűjteményében: Az októberi fordulat.

Ugyancsak tőle, Az orosz történelem legrövidebb vázlata. (Ruszkaja isztorija v szamom szzsatom ocserke.) Moszkva, 1932.

²⁹ M. N. Pokrovszkij, Február történelmi jelentősége. „Proletarszkaja revolucija”, 1927. 2—3. 16. l.

³⁰ M. N. Pokrovszkij, Az októberi fordulat. 114. l.

³¹ M. N. Pokrovszkij, Az orosz történelem legrövidebb vázlata. 560. l.

³² M. N. Pokrovszkij, Az októberi fordulat. 97. l.

³³ É. B. Genkina: A februári fordulat. „Vázlatok az októberi forradalom történetéből.” II. kötet, Moszkva—Leningrád, 1927. 3—110. l.

K. F. Sidorov, Munkásmozgalom az első világháború éveiben. 1914

—1917 február. I. kötet, Moszkva—Leningrád, 1927. 166—331. 1. stb.

³⁴ Ja. A. Jakovlev, A februári napok 1917-ben. „Proletarszkaja revolucija”, 1927. 2—3. sz. 61—111. 1.

³⁵ A. A. Blok, Az imperatori hatalom utolsó napjai. Pétervár, 1921.

B. B. Grave, Az osztályharc történetéhez Oroszországban az imperialista háború éveiben (1914 július—1917 február). „Proletariátus és burzsoázia”, Moszkva—Leningrád, 1926.

V. P. Szemennikov, A Romanov-ház politikája a forradalom előestéjén. (Az Antanttól Németországig.) Moszkva—Leningrád, 1926.

E. I. Martünov, A cári hadsereg a februári fordulatban. Leningrád, 1927.

K. I. Selavin, A munkásosztály és az ÖK(b)P a februári forradalomban. Leningrád, 1927.

A. V. Sesztakov, Vázlatok a mezőgazdaságról és a parasztmozgalomról a háború éveiben és 1917 októbere előtt. Leningrád, 1927.

³⁶ Sz. Petropavlovskij, Nemesség, bürokrácia és monarchia a februári forradalom előtt. „Proletarszkaja revolucija”, 1922. 8. sz. 8—26. 1.

³⁷ Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 75. 1.

³⁸ K. F. Szidorov, Id. mű, 326. 1.

³⁹ B. B. Grave, Id. mű, 194. 1.

⁴⁰ E sztrájk időpontjáról lásd: E. K. Barstejn, L. M. Salaginova, A bolsevikok pártja a tömegek forradalmi felemelkedésének az élén. „Voproszú isztorii KPSZS”, 1957. 1. sz. 134. 1.

⁴¹ Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 82—102. 1.

É. Genkina, Id. mű, 49—53. 1.

⁴² A. V. Sesztakov, Id. mű, 70—75. 1.

⁴³ É. B. Genkina, Id. mű, 39. 1.

B. B. Grave, Id. mű, 218. 1.

⁴⁴ É. B. Genkina, Id. mű, 40—53. 1.

E. I. Martünov, Id. mű, 3. 1.

⁴⁵ E. I. Martünov, Id. mű, 42. 1.

Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 47. 1.

⁴⁶ Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 95. 1.

⁴⁷ M. E. Najdenov a fentebb említett, s M. N. Pokrovskij szerkesztésében megjelent gyűjteményes kötetéről szólva megjegyezte, hogy É. B. Genkina „megismételte az ösztönösség elméletét”. (M. E. Najdenov: Id. mű, 299. 1.)

E. D. Csermenszkij megjegyezte, hogy a húszas években keletkezett valamennyi munka „a tömegek spontán kitörésének” tekintette a forradalmat, amely „állítólag készületlenül találta a bolsevikokat”. (E. D. Csermenszkij: Id. mű, 530. 1.)

⁴⁸ Ja. A. Jakovlev, Id. mű. 97—98. 1.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Lenin, Művei, 10. k. 114. 1., oroszul.

⁵¹ É. B. Genkina, Id. mű, 59. 1.

⁵² M. N. Pokrovskij, Az októberi fordulat. 82. 1.

Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 77—80. 1.

⁵³ K. I. Selavin, Id. mű, 33. 1.

⁵⁴ Ja. A. Jakovlev: Id. mű, 107—108. 1.

É. B. Genkina, Id. mű, 82—87, 98—99. 1.

⁵⁵ É. B. Genkina, Id. mű, 37, 57—58. 1.

⁵⁶ Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 86—89. 1.

⁵⁷ K. I. Selavin, Id. mű, 45. l.

⁵⁸ B. B. Grave, Id. mű, 385. l.

⁵⁹ Uo., 381, 387—388. l.

⁶⁰ É. B. Genkina, Id. mű, 18—25, 27—34. l.

Ja. A. Jakovlev, Id. mű, 104. l.

⁶¹ A. A. Blok, Id. mű, 7—22. l.

A. A. Blok munkájának történeti értékelését lásd L. V. Cserepnin cikkében: „Alexander Blok és a történelem” (Voproszú isztorii”, 1967. 1. sz.)

⁶² „A cári hadsereg a világháború és a februári forradalom szakaszában” (anyagok az imperialista és a polgárháború történetének a tanulmányozásához), Kazán, 1932.

M. Ahun, V. Petrov, A cári hadsereg az imperialista háború éveiben. Moszkva, 1929.

Sz. Rabinovics, Harc a hadseregért 1917-ben. Moszkva—Leningrád, 1930.

O. N. Csaadaeva, A hadsereg a februári forradalom előestéjén. Moszkva—Leningrád, 1935.

⁶³ „Forradalom és nemzetiségi kérdés” 3. kötet, Moszkva, 1930.

⁶⁴ Ja. Ja. Krasztyün', A parasztok forradalmi harca Oroszországban az imperialista háború éveiben (1914—1916). Moszkva, 1932.

⁶⁵ „A pétervári helyőrség bolsevikjei 1917-ben.” Moszkva, 1932.

„A pétervári proletariátus és a bolsevikok az imperialista háború éveiben. 1914—1917. február” Leningrád, 1939.

„A bolsevikok az imperialista háború éveiben. 1914—1917 február. A helyi bolsevik szervezetek összegyűjtött dokumentumai.” Moszkva, 1939.

⁶⁶ V. Kajurov, A pétervári munkások az imperialista háború éveiben. Moszkva, 1930.

V. N. Zalezsszkij, Visszaemlékezések az illegalitásra. (Iz voszpominanij podpol'scsika.) Harkov, 1931.

M. Lacsiz (Djadja), Az utolsó csata a cárizmussal. (V poszlednej szhvatke sz carizmom.) Moszkva, 1935.

M. Sz. Ol'minszkij, Összes művei. 2. kötet, Moszkva, 1935.

Tanulmány és visszaemlékezésgyűjtemények:

„A nagy proletár forradalom napjaiban.” Moszkva, 1937.

„A moszkvai bolsevik katonai szervezet 1917-ben.” Moszkva, 1937. stb.

⁶⁷ „A polgárháború története a Szovjetunióban.” Első kiadás, I. kötet, Moszkva, 1936. Második kiadás Moszkva, 1938. 9—88. l.

A harmincas években e témára vonatkozóan tudományos-népszerű könyvek is megjelentek:

E. Fokin, Az 1917. évi februári polgári-demokratikus forradalom. Moszkva, 1937.

A. Kucskin, Az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalom. Moszkva, 1938.

Mindkét mű megismétli nagy vonalakban 1917 februárjának „A polgárháború története” c. kötetben megjelent kifejtését.

⁶⁸ Lenin, Művei, 23. k. 328. l. Magyarul.

⁶⁹ E. Jaroszlavszkij, A bolsevikok pártja az imperialista háború idején. A második forradalom Oroszországban. 1914—1917 március. H. n. 1945.

E. D. Csermenszkij, Az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalom Oroszországban. Moszkva, 1947.

Ugyancsak tőle, Oroszország az imperialista háború idején. A második forradalom Oroszországban. (1914—1917 március.) Moszkva, 1951.

⁷⁰ Lásd pl. E. Fokin, Az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalom. Moszkva, 1937.

E. Jaroszlavszkij, A bolsevikok pártja az imperialista háború idején. A második forradalom Oroszországban. (1914—1917 március.) Moszkva, 1945.

E. D. Csermenszkij, Oroszország az imperialista háború idején. A második forradalom Oroszországban. (Előadások.) Moszkva, 1951. 27. l.

Ugyancsak tőle, Az 1917. évi februári polgári-demokratikus forradalom Oroszországban (a pártaktíva hadosztály-iskoláján előadók segítségével). Moszkva, 1947.

⁷¹ A polgári demokratikus forradalomban részt vevő politikai erőknek három csoportra történő felosztásával egyidejűleg történtek kísérletek arra is, hogy két táborra osszák fel ezeket az erőket:

egyrészt „megegyezés az önkényuralom, a földesurak és a burzsoázia”, másrészt „szövetség a munkásosztály és a parasztság között”. (A. V. Pjaszkovszkij: Id. mű, 403. l.)

⁷² A Szovjetunió történetének vázlata. Szerk. A. L. Szidorov. Moszkva, 1954. 243—346. l.

⁷³ G. A. Favsztov, V. A. Svarev, Az 1917. évi februári forradalom Oroszországban. Moszkva, 1956. 12—21, 43—44, 47. l.

⁷⁴ „Forradalmi mozgalom Oroszországban az önkényuralom megdöntése után.” Anyagok és dokumentumok gyűjteménye. Moszkva, 1957.

„A Nagy Októberi Szocialista Forradalom krónikája.” I. kötet, Moszkva, 1957.

„Forradalmi mozgalom a hadseregben és a flottánál az első világháború éveiben 1914—1917 február.” Moszkva, 1966. stb.

A közelmúltban látott napvilágot a „Parasztmozgalom Oroszországban az első világháború éveiben. 1914—1917 február.” (Moszkva—Leninigrád, 1965.) című tartalmas dokumentumgyűjtemény.

1955—1966 során a történeti folyóiratok olyan új anyagokat és dokumentumokat publikáltak, amelyek lehetővé teszik az önkényuralom megdöntésének alaposabb tanulmányozását. Többségük feltárja a bolsevikok szervező tevékenységét a forradalomért folytatott harcban. Lásd:

„Az OSZDMP Központi Bizottsága által kiadott „Oroszország valamennyi polgárához” című manifesztum dátumáról.” „Isztoricesszkij arhiv”, 1965. 5. sz. 148. l.

„Az OSZDMP Központi Bizottságának adressz-könyvei (1912—1917).” „Isztoricesszkij arhiv”, 1959. 3. sz. 31—69. l.

A. M. Anfimov, A cári rendőrség az ország politikai helyzetéről 1916 végén. „Isztoricesszkij arhiv”, 1960. 1. sz. 203—206. l.

E. K. Barstejn, L. M. Salaginova, A rendőrfőnökség a pétervári bolsevikok terveiről 1917 februárjában. „Voproszű arhivovedenija”, 1962. 1. sz. 19—27. l.

H. M. Asztrahan, „Az „Oroszország valamennyi polgárához” című manifesztum első kiadásáról.” „Voproszű isztorii KPSZSZ”, 1964. 6. sz. 64. l.

„Az OSZDMP Központi Bizottsága Irodájának jegyzőkönyvei és határozatai (1917 március)”, „Voproszű isztorii KPSZSZ”, 1962. 3. sz. 134—155. l. stb.

„Az utolsó cár utolsó kegyence.” Publikáció. „Voproszű isztorii”, 1964. 10. sz. 117—135. 1., 12. sz. 90—103. 1. stb.

⁷⁵ E. D. Csermenszkij: Az 1917. évi februári polgári demokratikus forradalom Oroszországban. Moszkva, 1959.

⁷⁶ Lenin, Művei, 38. k. 393. 1. oroszul.

⁷⁷ „A Szovjetunió Kommunista Pártjának története” II. kötet, Moszkva, 1966. 654. 1.

⁷⁸ I. P. Lejberov, Munkásmozgalom Péterváron az első imperialista világháború éveiben. 1914—1917 január. A kandidátusi disszertáció kivonata. Leningrád, 1954.

Ugyancsak tőle, A pétervári proletariátus harcban a februári polgári demokratikus forradalom győzelméért Oroszországban. „Isztorija SZSZSZR”, 1957. 1. sz. 41—73. 1.

Ugyancsak tőle, V. I. Lenin és a bolsevikok pétervári szervezete a világháború idején (1914—1916). „Voproszű isztorii, KPSZSZ” 1960. 5. sz. 65—79. 1.

I. P. Lejberov, O. I. Skaratan, A pétervári ipari munkások összetételének kérdéséről 1917-ben. „Voproszű isztorii”, 1961. 1. sz. 42—59. 1.

I. P. Lejberov, A pétervári proletariátus sztrájkharca az első világháború idején (1914. július 19—1917. február 16). „A leningrádi munkásosztály története”, 2. kötet, Leningrád, 1963. 156—186. 1.

Ugyancsak tőle, A pétervári proletariátus forradalmi megmozdulásairól. „Voproszű isztorii KPSZSZ”, 1964. 2. sz. 63—77. 1.

Ugyancsak tőle, A pétervári proletariátus az általános politikai sztrájkban 1917. február 25-én. „Október és a polgárháború a Szovjetunióban.” (Tanulmánygyűjtemény I. I. Minc akadémikus 70. születésnapja tiszteletére.) Moszkva, 1966. 31—46. 1.

⁷⁹ V. I. Miller, A Főhadiszállás és a katonai bizottságok 1917 márciusában. „Október és a polgárháború a Szovjetunióban” 62—80. 1.

Ugyancsak tőle, A pétervári szovjet 1. sz. parancsának történetéből. „Voenno-isztoricseskij zszurnal”, 1966. 5. sz. 109—114. 1.

Ugyancsak tőle, A régi hadsereg demokratizálódásának kezdete a februári forradalom napjaiban. „Isztorija SZSZSZR”, 1966. 6. sz. 26—43. 1.

⁸⁰ Részletesebben lásd erről: I. I. Minc, Az orosz hadsereg demokratizálásának első lépései. „Voenno-isztoricseskij zszurnal”, 1966. 3. sz. 45—58. 1.

⁸¹ A. M. Anfimov, Az orosz falu az első világháború éveiben (1914—1917 február). Moszkva, 1962.

⁸² G. I. Zlokazov, A pétervári szovjet létrehozása. „Isztorija SZSZSZR”, 1964. 5. sz. 103—111. 1.

Sz. A. Artem'ev, A pétervári szovjet összetétele 1917 márciusában. Uo., 112—128. 1.

M. K. Potehin, A pétervári szovjet keletkezéséről és összetételéről 1917-ben. „Isztorija SZSZSZR”, 1965. 5. sz. 233—235. 1.

⁸³ D. V. Oznobisin, A bolsevikok harca a megalkuvókkal a pétervári szovjetben (1917 március). „Isztoricseskije zapszki”, 73. kötet, 111—126. 1.

⁸⁴ V. V. Komin, Polgári és kispolgári politikai pártok Oroszországban az októberi forradalom előkészítésének és végrehajtásának idején. Kalinin, 1966.

⁵⁸ D. V. Oznobisin, Az Állami Duma ideiglenes bizottsága és az ideiglenes kormány. „Isztoricseskije zapszki”, 75. kötet, 273—294. 1.

⁸⁶ P. V. Volobuev, A monopolista burzsoázia és az ideiglenes kor-

mány. „A monopóliumok és a külföldi tőke Oroszországban.” Moszkva—Leningrád, 1962. 240—273. l.

⁸⁷ A. V. Ignat'ev, Orosz—angol viszony az októberi forradalom előestéjén (1917 február—október). Moszkva, 1966.

A. E. Ioffe, Orosz—francia viszony 1917-ben (február—október). Moszkva, 1958.

⁸⁸ A. L. Sziporov, A főhadiszállás sikertelen kísérlete az 1917 februári forradalom elnyomására, Péterváron. „Voproszű arhivovedenija”, 1962. 1. sz. 101—109. l.

Ugyancsak tőle, Anyagok a cárizmus megdöntéséről. „Iszszledovanija po otecsestvennomu isztocsnikovedeniju”, Moszkva—Leningrád, 1964. 139—149. l.

Ugyancsak tőle, II. Miklós lemondása és a főhadiszállás. Az „Oroszország és a szláv országok társadalmi politikai történetének problémái” c. gyűjteményes kötetben. Moszkva, 1963. 470—480. l.

⁸⁹ „A Szovjetunió története.” Pártfőiskolai tankönyv. A SZU története tanszék. Általános szerk. B. D. Dacjuk. Moszkva, 1963.

„A Szovjetunió története” II. rész, Tankönyv a pedagógiai főiskolák számára, P. I. Kabanov és N. D. Kuznecov szerkesztésében. Moszkva, 1964.

„A Szovjetunió története”, II. kötet (1861—1917), L. M. Ivonov, A. L. Sziporov, E. D. Cserszenszkij és V. K. Jacunszkij szerkesztésében. Moszkva, 1965.

E. D. Cserszenszkij, A Szovjetunió története. Az imperializmus szakasza. Moszkva, 1965.

⁹⁰ Lenin, Művei, 23. k. 46. l. Magyarul.

⁹¹ „A nemzetiségi kérdés a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén és végrehajtásának idején” (az ülésanyagok) 1—2. rész. Moszkva, 1964. 9. l. Sajnos, a nemzetiségi körzetek történései kevésbé kutatják a nemzetiségi-felszabadító mozgalom sajátosságait, okait.

AZ OKTÓBERI FORRADALOM A SZOVJET TUDOMÁNYOS IRODALOMBAN

Közeledik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója. A szovjet néppel együtt az egész haladó emberiség megemlékezik erről a dátumról. A szegényparasztsággal szövetségben, a kommunista párt vezetése alatt, a munkásosztály által végrehajtott októberi forradalom új fejezetet nyitott az egyetemes történetben. Az orosz proletariátusnak első ízben sikerült utat törnie a szocializmus, a kommunizmus felé. A győztes proletárforradalom alátámasztotta a marxi—lenini tanítás helyességét, megmutatta, hogy e tanítás — legyőzhetetlen erőt képvisel.

V. I. Lenin volt az októberi forradalom lelkesítője és vezetője. A forradalmi dialektika kiváló művelője, Lenin, gondosan elemezte az osztályok és pártok helyzetét, meghatározta a forradalom mozgató erőit, kidolgozta a bolsevik párt stratégiáját és taktikáját. Lenin érdeme az októberi fordulat tervének létrehozása és valóraváltása.

Az októberi forradalom alapvető vonásai nem csupán nemzeti, hanem nemzetközi jelentőségűek is. Még 1920-ban Lenin pl. így írt: „Ám az adott történelmi időpontban az a helyzet, hogy az orosz minta a világ minden országának mutat egyetmást, méghozzá igen lényegeset, elkerülhetetlen és nem is távoli jövőjükből.” (Lenin, Művei, 31. kötet, 6. l. Budapest, 1961.) A kommunista mozgalom világméretű fejlődése, a szocialista és a népi demokratikus forradalmak egy sor európai, ázsiai, afrikai és latin-amerikai országban aratott győzelme alátámasztotta a Lenin által több mint negyvenöt esztendővel ezelőtt megfogalmazott tételt.

Az októberi forradalom bebizonyította, hogy a munkásosztály az új társadalom létrehozására irányuló küldetését csak a nem proletár tömegekkel, elsősorban a parasztsággal való szoros szövetségben tudja megvalósítani, hogy a szocialista forradalom győzelme megteremti a feltételeket minden társadalmi

és nemzeti elnyomás megszüntetéséhez; alátámasztotta a marxista—leninista tanítás helyességét az államról, valamint a kommunista és munkáspártok döntő szerepéről az új társadalom létrehozásával és megerősítésével kapcsolatban.

Az orosz proletariátus történeti tapasztalatainak sokoldalú tanulmányozása rendkívül nagy jelentőségű. Az októberi forradalom törvényszerűségeinek kutatása során a módszertani kiindulást és az elsődleges forrást Lenin munkái nyújtják.

Jelenleg befejezést nyert Lenin műveinek kiadása, elkészült hozzá a tudományos életrajz, s most készítik sajtó alá Lenin életének és tevékenységének eseménynaptárát. (1917. október—1919.) Nagy lendülettel folyik a dokumentum-, könyv- és gyűjteményes-kötet-kiadás a Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetére vonatkozóan. Távolról sem teljes adatok szerint a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára több mint ezer dokumentumkötet, monográfia, brosúra, cikk s a forradalom aktív résztvevőinek a visszaemlékezéseit tartalmazó gyűjteményes kötet jelent meg. Nagy jelentősége van a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus—Leninizmus Intézet, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Levéltári Főigazgatóság által 1957-ben elkezdett dokumentumkiadvány-sorozatnak, melynek címe: „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom”. Az azóta eltelt idő alatt megjelent tíz kötet mintegy 7000 értékes dokumentumot és anyagot tartalmaz, amelyek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésének és véghezvitelének, a központi és helyi szovjethatalom létrehozásának fontosabb eseményeit tükrözik. A kötetek gazdagon ábrázolják a népi tömegek részvételét a szovjethatalomért folytatott harcban, bemutatják a munkásosztály élenjáró szerepét a forradalomban, a párt Központi Bizottságának irányító szerepét, valamint a helyi bolsevik szervezetek tevékenységét.

„A Nagy Októberi Szocialista Forradalom” című sorozat kötetei tartalmazzák az ideiglenes kormány, a hozzá kapcsolódó központi és helyi szervek, a polgári—földesúri intézmények és szervezetek iratait. Az ilyen jellegű publikáció lehetővé teszi a kutatók számára, hogy alaposabban tájékozódhassanak az osztályerőviszonyok terén, az októberi forradalom előkészítésének különböző szakaszaiban.

Az októberi forradalom történetének és az első szocialista állam létrejöttének alapos tanulmányozásához nagy segítséget nyújt az OSZDM(b)P Központi Bizottsága dokumentumainak,

a Központi Vezetőség által a helyi bolsevik szervezetekkel folytatott levelezésnek, a pétervári, a moszkvai s egyéb pártszervezetek röpiratainak és proklamációinak, a munkás- és katonaküldöttek szovjetjeiben 1917—1918 során felvett jegyzőkönyveknek az utóbbi években ismét megindult publikálása. Ilyenek pl. a következő dokumentumkötetek: „A krasznojarszki szovjet. 1917 március—1918 június”, amely 1960-ban Krasznojarszkban jelent meg; „A kerületi szovjetek Péterváron, 1917-ben. Jegyzőkönyvek és anyagok” (1964. I. kötet); „A Balti Flotta Központi Bizottságának jegyzőkönyvei és határozatai. 1917—1918” (1963) stb.

A tudósok fontos feladata — a forráskutatási bázis állandó bővítése és gazdagítása. Meg kell azonban állapítanunk, hogy a dokumentum-gyűjtemények egy sor hiányosságról és mulasztásról tanúskodnak. Így pl. a már fentebb említett tízkötetes gyűjteményben szinte nincs egyetlen irat sem, amely a men-sevikek és az eszerek álláspontjára vetne fényt az áprilisi, a júniusi és a júliusi politikai válság, az ellenforradalmi Kornjilov-lázadás és az októberi fegyveres felkelés előkészítésének idején. Az ehhez hasonló egyoldalúság jellemzi a dokumentumkiadványok többségét.

Előreszaladva megjegyezzük, hogy a publikációk e lényeges hiányossága jellemzi az októberi forradalomra vonatkozó egyes munkákat is. Ennek következtében az olvasók nem minden esetben nyernek világos elképzelést arról a bonyolult és feszült harcról, amelyet a bolsevikok voltak kénytelenek folytatni a polgári és kispolgári pártokkal a dolgozó tömegek megnyerése érdekében.

Az utóbbi években megjelent néhány átfogó munka az októberi szocialista forradalom történetéről, pl. „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom története” (a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének kiadványa, Moszkva, 1962), „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom történetének vázlata” G. N. Golikovtól (2. kiadás, Moszkva, 1959), „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom. Rövid történeti vázlat (L. Sz. Gaponenkótól, Moszkva, 1957), „Miként győzött a Nagy Októberi Szocialista Forradalom” (Sz. I. Murasovtól, Moszkva, 1957) stb.

A kiadványok többsége olyan fontos kérdésekkel foglalkozik, mint az orosz proletariátus forradalmi harca, a párt Központi Bizottságának és a helyi bolsevik pártszervezeteknek a tevékenysége, a munkásosztály és a parasztság szövetségének

létrejött, Lenin tanítása a munkás-, paraszt- és katonaküldöttek tanácsáról, mint a proletárdiktatúra formájáról.

Jelentősen hozzájárult ismereteink bővítéséhez A. G. Rasin alapvető munkája, „Az oroszországi munkásosztály kialakulása. Történeti-gazdasági vázlat”. Figyelmet érdemel a „Goszpolit” (Állami politikai könyvkiadó) által kiadott, „Az oroszországi munkásmozgalom rövid története. 1861—1917” című mű.

A munkásosztály által a szocialista forradalomban játszott vezető szerepről szóló munkák közül meg kell említeni P. V. Volobuev, „Az ideiglenes kormány gazdaságpolitikája”, valamint a „Proletariátus és burzsoázia Oroszországban 1917-ben” c. monográfiáit. A levéltári anyagok és az irodalom tanulmányozása lehetőséget nyújtott a szerzőnek arra, hogy elemezze az októberi forradalom előfeltételeit. Az oroszországi szocialista forradalomban a proletariátus vezető szerepével kapcsolatos problémákat tárgyalja A. G. Egorova, „A szakszervezetek és a gyári—üzemi bizottságok, harcban október győzelméért” (Moszkva, 1960) stb.

Az októberrel foglalkozó irodalomban fontos hely illeti meg a munkásosztály és a parasztság szövetségével foglalkozó kutatásokat. A forradalom előtti faluban a parasztság képezte a lakosság túlnyomó többségét. (1917 előestéjén a paraszti lakosság 75⁰/₀-a tartozott a szegényparasztsághoz.) A munkásosztály és a parasztság közötti szövetség, mint a polgári hatalom megdöntéséhez szükséges alapvető társadalmi erő problematikájának kidolgozására még a közelmúltban is alig fordítottak figyelmet. Az utóbbi évek során azonban változott a helyzet. Megjelent G. V. Sarapov könyve, „Az agrárkérdés megoldása az októberi szocialista forradalom győzelme után. 1917—1920” (Moszkva, 1961), N. Sz. Mutovkin könyve: „A munkásosztály és a dolgozó parasztság katonai-politikai szövetsége a Szovjetunióban a külföldi katonai intervenció és a polgárháború idején. 1918—1920” (Moszkva, 1965). E művek bemutatják a munkás—paraszt szövetség döntő szerepét a proletár diktatúra győzelméért és megszilárdításáért folytatott harcban, végigkísérik azt a folyamatot, amelynek során a paraszti tömegek felszabadultak a kispolgári és narodnyik pártok káros hatása alól.

A szovjet történészek jelentős munkát végeztek annak a harcnak a tanulmányozása terén, amelyet a bolsevikok folytattak, a katoná-tömegeknek (a parasztság élenjáró és felfegyverzett részének) a forradalom számára történő megnyeréséért. Ld.:

L. Gaponenko, „A nyugati front katona-tömegei harcban a szovjetek hatalmáért. 1917” (Moszkva, 1953),

M. I. Kapusztin, „Az északi front katonái — harcban a szovjetek hatalmáért” (Moszkva, 1957),

P. Golub, „A délnyugati front katona-tömegei harcban a szovjethatalomért” (Kijev, 1958),

F. A. Surügin, „Az északi front katona-tömegeinek forradalmi mozgalma 1917-ben” (Moszkva, 1958),

Ja. Kajmin', „Lett lövészek — harcban az októberi forradalom győzelméért. 1917—1918” (Riga, 1961) és egyéb munkák.

1917 áprilisában már több mint 15 millió főt mozgósítottak a hadseregbe, köztük mintegy 13 millió parasztot. Természetes, hogy a párt különös figyelmet fordított a katonák és matrózok közt folytatandó politikai munkára. Erről több ízben beszélt Lenin, miután 1917 áprilisában visszatért az emigrációból. Ennek ellenére mind a mai napig nincs a szovjet történetírásnak olyan összefoglaló alkotása, amely beszámolna azokról a tapasztalatokról, amelyeket a bolsevik párt a katona-tömegekért folytatott harca során szerzett, akár a frontokon, akár a háterszági garnizonokban.

Napjainkra elkészült számos olyan munka, amely bemutatja a szovjethatalom győzelmének és megszilárdulásának történetét az egyes vidékeken. „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom Lettországban” c. könyvben A. Drizulisz bemutatja a Balti-tenger vidékén kibontakozó forradalmi mozgalom sajátos vonásait. „A szovjethatalom győzelme és megszilárdulása Turkesztánban” c. könyvben S. Tasliev hangsúlyozza, hogy Turkesztánban a szocialista forradalom fő mozgató erejét a munkásosztály képezte, szövetségeseit pedig a szegény dehkánok és a szegényparasztok. Az utóbbi időben azonban csökkent valamelyeset a téma iránti érdeklődés. Csupán néhány kutatást említhetünk az októberi forradalom történetével kapcsolatban, amelyek a szükséges alapoossággal tárják fel a munkásosztály és a parasztság szövetségének sajátosságait az egyes nemzetiségi körzetekben, s amelyek bemutatják a bolsevik szervezetek által a paraszti tartalékok megnyeréséért folytatott harc sajátosságait is. Ld.:

M. M. Szuzsikov, „Az októberi forradalom sajátosságai Kazahsztánban” (Alma Ata, 1959),

T. Draudin, „A lettországi földnélküli parasztság harca a földért és a szovjetek hatalmáért 1917—1919 során” (Riga, 1959).

Külön figyelmet érdemelnek a proletariátus rohamcsapatá-

val, a Vörös Gárda történetével foglalkozó munkák. Tucatnyi azoknak a munkáknak a száma, amelyek bemutatják a kommunista párt szervező szerepét a Vörös Gárdák létrehozása terén Péterváron, Moszkvában és az ország egyéb városaiban és körzeteiben. Az elmúlt esztendőben jelent meg V. I. Sztarcev könyve: „Vázlatok a pétervári Vörös Gárda és a munkásőrség történetéről” címmel. A moszkvai Vörös Gárda létrehozásával foglalkozik T. A. Logunova, „A moszkvai Vörös Gárda — harcban a szovjetek hatalmáért 1917-ben” (Moszkva, 1960).

1917—1920 során harci szervek voltak a katonai-forradalmi bizottságok. Október előestéjén az országnak majdnem minden részében alakultak ilyen bizottságok s ezek vezették a polgári—földesúri rend megdöntéséért, az ellenforradalom leveréséért s a szovjet államapparátus létrehozásáért folyó harcot. Sajnos, a kérdés irodalma csak néhány brossúrára és cikkekre korlátozódik, amelyek lényegében a pétervári szovjet katonai-forradalmi bizottságáról beszélnek.

Igen fontos a munkás-, katona- és paraszti küldöttek által létrehozott szovjetek szervezésének és tevékenységének tanulmányozása. A forradalmi osztályok által létrehozott politikai tömegszervezetek szerepéről és jelentőségéről szólva Lenin a következőket mondta: „Ha az orosz forradalom népi alkotóereje, amely kijárta az 1905-ös nagy próba iskoláját, nem hozta volna létre már 1917 februárjában a szovjeteket, akkor azok októberben semmiképpen sem ragadhatták volna meg a hatalmat, mert a siker csak attól függött, hogy vannak-e már a milliókat átfogó mozgalomnak kész szervezeti formái.” (Lenin, Művei, 27. kötet, 76. l.) Csupán a közelmúltban jelentek meg olyan monográfiák és tanulmánygyűjtemények, amelyek tanulmányozzák a fővárosi és a helyi szovjetek tevékenységét 1917—1918 során, a proletárdiktatúra első államának létrejöttével kapcsolatos kérdéseket. Az első ilyen munkák egyike B. M. Morozov könyve: „A szovjet államapparátus létrejötte és megerősödése” (Moszkva, 1957). Az elmúlt évben jelentek meg a következő monográfiák: E. N. Gorodeckij, „A szovjet állam születése”, Ju. Sz. Tokarev, „Népi jogalkotás a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén. 1917. III—X.”. Örömmel jelezhetjük, hogy bővül a szovjetek tanulmányozásával foglalkozók köre, értékes munkák jelentek meg a szovjetekről Ukrajnában, Üzbekisztánban, Kirgíziában és a Szovjetunió más köztársaságaiban és területein. Ld.:

N. G. Goncsarenko, „A Donyec-medence szovjetjei 1917-ben. 1917 március—december” (1957),

A. G. Alekszeenko, „A városi szovjetek az Ukrán SZSZK-ban. 1917—1920” (Kijev, 1960),

V. A. Szapegina, „Harc a szovjet államapparátus létrehozásáért Turkesztánban. 1917 február—1918 április” (Taskent, 1956),

D. M. Rudnickaja, „A szovjetek történetéből Turkesztánban. 1917—1920” (Taskent, 1964),

V. Ja. Borscsevszkij, „A donyec—krivojrogi medence munkásosztálya és szovjetjei az októberi forradalomban” (Dnyetropetrovszk, 1962),

A. G. Zima, „Kirgízia szovjetjei 1917-ben” (Frunze, 1962).

El kell azonban ismernünk, hogy még mindig nem tanulmányozzák eléggé a szovjetek létrehozásával és tevékenységével kapcsolatos kérdést 1917-re és az ezt követő évekre vonatkozóan. Nem kutatják eléggé az olyan kérdéseket, mint a dolgozók tömegmozgalmai a munkás-, katona- és parasztküldöttek egyesített szovjetjeinek a létrehozásáért, a munkásküldöttek szovjetjei, a katona-bizottságok és a paraszti szervezetek közötti kölcsönös viszony stb. Nem tanulmányozzák kielégítően a bolsevik frakciók tevékenységét a szovjetekben, azt a harcot, amelyet a bolsevikok a Lenin által kiadott jelszó valóráváltásáért folytattak: „Minden hatalmat a szovjeteknek!” A februári forradalom meglehetősen sajátosan oldotta meg az oroszországi államhatalom kérdését: kettőshatalom alakult ki, két diktatúra összefonódása. A forradalmi demokratikus diktatúra a munkás- és katona-tanácsok formájában és a burzsoá diktatúra az ideiglenes kormány és helyi szervei formájában. A szovjetek helyzetének kérdése a kettőshatalom rendszerében fontos tudományos és gyakorlati jelentőséggel bír. A kérdés azonban még kutatóira vár.

Mint ismeretes, a forradalom békés szakasza 1917 márciusától júliusáig tartott. Ebben a periódusban a szovjeteknek meg volt a reális lehetőségük arra, hogy erőszak alkalmazása nélkül eltávolítsák az ideiglenes kormányt, s békés eszközökkel összpontosítsák kezükben a teljes hatalmat. Erre azonban nem került sor, mivel a mensevikek és eszerek kispolgári pártjai, akik a szovjetekben a többséget alkották, nem voltak hajlandók szakítani a burzsoáziával.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a munkás-, katona- és paraszt-tömegszervezetek eljátszották szerepüket. A történelmi tapasztalat szerint éppen a szovjetek voltak hivatva arra, hogy végtévessenek a mensevikek és eszerek bomlasztó hatásának:

a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeképpen a szovjetek váltak a szovjetköztársaság állami szerveivé. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a szovjetek tevékenységének bemutatásával kapcsolatban az 1917 júliusát követő napokban hosszú időn keresztül egyoldalúság volt tapasztalható az irodalomban. Elszakították egymástól a forradalom békés fejlődésének periódusait az októberi fegyveres felkelés közvetlen előkészítésétől. Hosszú időn keresztül a szovjet historiográfiában majdnem teljesen hiányoztak az olyan munkák, amelyek tárgyalták volna a bolsevik párt taktikáját a szovjetekkel kapcsolatban az 1917 júliusi napokat követően, az ellenforradalmi Kornyilov-féle lázadás leveréséig. Ilyen könyvek csak a közelmúltban kezdtek megjelenni. 1964-ben láttak napvilágot pl. a következő munkák:

I. F. Petrov, „A bolsevik párt stratégiája és taktikája az októberi forradalom előkészítése során” (második, átdolgozott és bővített kiadás),

O. N. Znamenszkij, „Az 1917. évi júliusi válság” stb.

Kétségtelen, hogy a bolsevikok által a szovjetekben a ketőshatalom megszűnése után kifejtett tevékenység tanulmányozása segít megérteni azokat az okokat, amelyek hozzájárultak a szovjetek újjászületéséhez az ellenforradalmi Kornyilov-féle ellenforradalmi lázadás felszámolása során, segít megérteni a szovjetek forradalmi szerepét 1917 szeptemberének—októberének folyamán.

Az októberi szocialista forradalom fontos előfeltételét képezte a tömegek kiábrándulása a „forradalmi honvédelem” hangulatából, a mensevikek és eszerek megalkuvó politikájának csődje, a bolsevik párt politikájának helyeslése a munkások és a forradalmi katonák többsége részéről. Azzal a kérdéssel kapcsolatban azonban, hogy miként ment végbe a szovjetek megnyerése a bolsevikok részéről, mind a mai napig nincs egységes vélemény a történészek körében. Minden jel szerint ez azzal magyarázható, hogy a kutatások nem szenteltek elegendő figyelmet a szovjetek és végrehajtó bizottságaik pártösszetételében végbement változások elemzésének.

Minden forradalom fő kérdése az államhatalom meghódítása. A megoldás sikere sokban függ attól, hogy a forradalmi párt mennyire képes kidolgozni egy olyan tudományosan megalapozott taktikát, amely a forradalom minden szakaszán képes megfelelni az objektíve kialakult osztályerőviszonyoknak. A marxista—leninista elmélettel felfegyverzett bolsevik párt ide-

jében és helyesen irányította a munkásosztályt, mind a forradalom békés fejlődési szakaszában, mind később, amikor szükségessé vált, hogy a hatalmat fegyveres felkelés útján szerezzék meg. A bolsevikok, midőn gondosan készítették erőiket a fegyveres harcra, egyidejűleg úgy vélték, hogy a szovjethatalomhoz vezető békés átmenet lenne az a leginkább fájdalommentes út, amely leginkább megfelelné a lakosság túlnyomó többsége érdekeinek. Amikor pedig (a Kornyilov-felkelés levereése után) rövid időre ismét lehetőség mutatkozott a forradalom békés fejlődésére, Lenin azonnal számot vetett ezzel a lehetőséggel.

A proletariátus által a hatalomért folytatott harc békés és nem békés formái közti viszonyt tárgyalja N. Ja. Ivanov, „A Kornyilov-felkelés és szétverése” (Leningrád, 1965) c. könyve.

A bolsevik párt által az októberi forradalom előkészítésének és végrehajtásának idején a kispolgári pártoknak a tömegektől való elszigeteléséért folytatott harc kérdését lényegében csak az utóbbi évek során kezdték vizsgálni, amikor is a következő monográfiák láttak napvilágot: V. V. Komin, „Az oroszországi polgári és kispolgári pártok csődje a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésének és győzelmének idején” (Moszkva, 1965), valamint K. V. Guszev, „A baloldali eszerpárt csődje” (Moszkva, 1963).

Napjainkban a szovjet közvélemény a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. s Lenin születésének 100. évfordulójával kapcsolatos előkészületekre fordítja fő figyelmét.

A szovjet történészek monográfiákat készítenek a párt vezetője, V. I. Lenin életéről és forradalmi tevékenységéről. Szerepel a tervben olyan kollektív munka megjelentetése a közeljövőben, mint „V. I. Lenin — a nagy teoretikus”, „V. I. Lenin tevékenysége az októberi forradalom előkészítésének és végrehajtásának idején”, a „Munkások — Leninről” c. gyűjtemény (idős munkásoknak, a forradalom veteránjainak visszaemlékezései), Ju. A. Kraszín monográfiája „Lenin, a forradalom és a jelenkor”, B. Kameskov: „A lenini Központi Bizottság — az októberi fegyveres felkelés vezetője”, M. Misin, „V. I. Lenin és a jelen kor aktuális problémái”.

A szovjethatalom 50. esztendőjének tiszteletére tervezik „Az SZKP története” harmadik kötetének kiadását (az októberi forradalom és a polgárháború szakaszát öleli fel), a háromkötetes „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom története” c. kiadványt (szerzője I. I. Minc akadémikus), „Az októberi szo-

cialista forradalom története” című egykötetes kiadványt (késztíti a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete), „A szovjetek az októberi forradalomban és a polgárháborúban” című háromkötetes kiadványt stb. A tudományos irodalom kiadási tervében nagy helyet foglalnak el a Pétervár, Moszkva s az ország egyéb ipari centrumainak történetével foglalkozó művek. Szerepel a tervben „A pétervári forradalmi katonai bizottság jegyzőkönyvei”-nek kiadása, s készülnek a következő munkák: „Az októberi fegyveres felkelés Péterváron” (két kötetben), „A forradalmi harcok tüzeiben” (Pétervár kerületei az 1917. évi két forradalom idején), „Október — Moszkvában”, „Hősi életrajzok” (tanulmányok a forradalom aktív résztvevőiről), nyomás előtt áll a kollektív munkák következő sorozata: „Október és a Szovjetunió népei” (a szovjet hatalom győzelme Ukrajnában, Belorussziában, a balti országokban, a Kaukázus vidékén, Közép-Ázsiában és Kazahsztánban), „Október és a világ forradalmi mozgalma”.

Az októberi forradalom 50. évfordulójának megünneplése egyben grandiózus szemléje lesz a népgazdaság, a tudomány és a kultúra minden terén elért eredményeknek. A központi kiadók a következő művek kiadását tervezik: „A Szovjetunió” (22. kötet), „A Szovjetunió mezőgazdasága”, „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a tudományos haladás” (szerzői kollektíva műve, M. V. Keldüs és V. A. Kirillin akadémikusok vezetése alatt). „A szovjet szakszervezetek — a kommunista párt hű támaszai” stb.

A szovjethatalom 50. évfordulójára készül el „Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság története” (két kötetben), „Tanulmányok az Ukrán Kommunista Párt történetéről” (harmadik, átdolgozott és bővített kiadás), „V. I. Lenin és az októberi forradalom győzelme Ukrajnában”, „Az Ukrán SZSZK a polgárháború idején” (három kötetben) stb. A belorussz történészek elkészítik a „Vázlatok a Belorussz Kommunista Párt történetéből” című művet, valamint a következő kollektív munkákat: „A szovjet hatalom győzelme Belorussziában”, „Vázlatok a belorussz népgazdaság fejlődéséről a szovjethatalom éveiben” stb. Lettországbán, Litvániában, Észtországban, Moldáviában, a kaukázusi köztársaságokban és Közép-Ázsiában is egy sor munka megjelentetését tervezik az októberi forradalom és a szocialista korszak történetével kapcsolatban.

Az SZKP XXIII. kongresszusa nagyra értékelte a tudósok hozzájárulását a szocialista társadalom anyagi és szellemi kultúrájának fejlesztéséhez. Az új ötéves tervben nagy és felelős-

ségteljes feladatok megoldása vár a társadalom-tudományok művelőire: aktuális témákat tárgyaló műveik nagy segítséget nyújtanak majd a szovjet népnek a kommunista társadalom felépítéséhez.

(A. ANDREEV és P. SZOBOLEV
cikke a Kommuniszt, 1966. 6. számában.)

A KOMMUNISTÁK HARCA A KISPOLGÁRI PÁRTOKKAL 1917—1920-BAN

(*Historiográfiai áttekintés*)

Ismeretes, hogy az osztályharc képezi a történelmi folyamat gerincét nem csupán a kizsákmányoló társadalomban, de a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenet egész idején is. „Az osztályok politikai harcának leghatározottabb, legteljesebb és legkiforrottabb kifejezése a pártok harca.”¹

Ha nem tanulmányozzuk a kommunista párt harcát az egyéb pártokkal és mindenekelőtt a kispolgári pártokkal, tekintve, hogy Oroszország kispolgári ország volt, nem érthetjük igazán meg a történelmi események menetét sem az októberi forradalom, sem a szovjethatalom első éveinek idején. E harc jelentőségét nem tudjuk helyesen értékelni, ha nem ismerjük ezeket a pártokat. Ugyanakkor maga a szó, „harc”, nem csupán olyan akciókat foglal magában, mint a kispolgári pártok lényegének leleplezése a nép előtt, politikai és szervezeti szétverésük, hanem a velük kötött megállapodásokat is, s legjobbjaik megnyerését a szocializmus következetes védelmezőinek soraiba.

Lenin példája mutatja, miként kell rendszerezetten és alaposan tanulmányozni a kispolgári pártok helyzetét. Lenin állandóan figyelemmel kísérte az eszer és a mensevik újságokat, folyóiratokat és könyveket. Erről tanúskodik a személyes könyvtárában található, eszer és mensevik szervezőktől származó művek lapszélein ejtett megjegyzések sora. A kispolgári pártokban lejátszódó folyamatok gondos elemzése lehetőséget nyújtott Leninnek arra, hogy az egyik vagy másik történelmi helyzetben helyesen határozhassa meg az OK(b)P magatartását az egyéb pártokkal szemben.

A polgárháború éveiben ritkán volt az OK(b)P Központi Vezetőségének olyan ülése, ahol ne került volna megvitatásra a bolsevikok állásfoglalása az eszerek, mensevikek, anarchisták

stb. különböző csoportjaival szemben. Csupán 1919—1920 során a Központi Vezetőség plénumain és a Politikai Bizottság ülésein mintegy hetvenszer vitatták meg az ilyen kérdéseket.²

Mindez arról tanúskodik, hogy a kommunista párt tevékenységének alapos és sokoldalú kifejtésekor mennyire fontos az érintett probléma tanulmányozása is. Ugyanakkor, sajnos, a szovjet társadalom történetének egyetlen kérdését sem tanulmányozták oly kevéssé, mint éppen azt a harcot, amelyet a külföldi katonai intervenció és a polgárháború éveiben a bolsevikok a kispolgári pártokkal folytattak.

A legtöbb az eszerekről szóló publikáció, viszonylag kevés a mensevikekről, s a legszegényebb az anarchistákkal foglalkozó irodalom. Nem beszélve arról, hogy a kispolgári pártokra vonatkozó könyvek és cikkek közül a 20-as években jelent meg a legtöbb. A jobboldali eszer pártról akkor a következők írtak: A. V. Lunacsarszkij, V. M. Mescserjakov, Ju. Szteklóv, B. Smeral', Sz. P. Csernomordik, a baloldali eszerekről pedig: V. Vladimirova, A. S. Sesztakov.³

Mescserjakov könyve, Vladimirova és Sesztakov cikkei kutató jellegűek. Mescserjakov végigkíséri az eszer párt útját megszületésétől egészen 1907-ig. Vladimirova az eszer párt megalakulását és megszűnését vizsgálja. Sesztakov a parasztságért folytatott harc szemszögéből elemzi a bolsevikok és a baloldali eszerek blokkjának történetét. A fentebb említett egyéb szerzők munkái többségükben népszerű-publicisztikai jellegűek.

A mensevikekről⁴ megjelentek Sz. Dimanstejn, N. N. Mandel'stam, D. Érde, P. Lapesinszkij, Il. Vardin, I. I. Minc munkái, valamint a „Mensevikek — intervenciósök” című tanulmánykötet.⁵ Az első négy szerző munkái — népszerű broszúrák. Vardin könyve — kutatás eredménye. Ebben a terjedelmes és adatokban gazdag műben a szerző áttekinti a mensevikek tevékenységét az 1917—1923 korszakban s egyidejűleg megkísérli kritikailag elemezni a mensevizmus társadalmi természetét, e párt programját és taktikáját, s nyomonkövetni különböző áramlatait. Vardin azonban mind az első, mind a második kérdés kifejtésénél komoly hibákat is elkövet. Pl. úgy véli, hogy 1919—1920-ban a hivatalos mensevizmus „félbolsevik platformon” állt. Minc munkája közvetlenül a polgárháború korszakát vizsgálja. A „Mensevikek — intervenciósök” című gyűjteményes kötetben végigköveti a mensevik párt útját, születésétől egészen 1931-ig, az aktivisták elleni ítélethozatalig.

Az oroszországi anarchizmus és az anarchisták kritikájának

szentelte műveit Ja. Jakovlev, B. Gorev, valamint A. Lozovszkij, M. Raevics-Cserkaszszkij, V. Zalezsszkij.⁶ Jakovlev ismerteti az orosz anarchisták harcát a szovjethatalom és a bolsevikok ellen, 1918 tavaszától 1921-ig. A fő helyet a mahnovisták leírása foglalja el. Jakovlevtől eltérően Gorev nagy figyelmet szentel az anarchizmus elméletének, az anarchisták oroszországi megjelenésének s annak a tevékenységnek, amelyet az első orosz forradalom, majd a polgárháború éveiben kifejtettek. Lozovszkij brosúrájában megkísérli kritikailag ábrázolni az anarchoszindikalizmus elméletének és gyakorlatának néhány kérdését, s megvilágítani azokat az okokat, amelyek következtében az anarchizmusnak ez az áramlata Oroszországban csődbe jutott. Raevics-Cserkaszszkij és Zalezsszkij munkái — népszerű brosúrák.

A húszas években az egyes pártokról szóló munkákkal egyidejűleg megjelentek olyan művek is, amelyek átfogóan tárgyaltak több kispolgári pártot. Ide tartozik V. Büsztrjanszkij könyve, N. N. Popov előadássorozata, P. Liszovszkij és Em. Jaroszlavszkij írásai.⁷ Arról a harcról, amelyet az eszerek, a mensevikek és az anarchisták a szovjethatalom ellen, fennállása első éveiben, folytattak, V. Vladimirova munkája szól.⁸ Jelentős helyet szentel a kispolgári pártok 1918—1920-beli ellenforradalmi szerepe tárgyalásának „Az SZKP(b) története IV. kötete (szerk. Em. Jaroszlavszkij).⁹

Ilyen módon a húszas évek irodalmában a széles olvasóközönség számára készült népszerű brosúrák mellett feltalálhatók a kutató-jellegű munkák is. Ezek nagy figyelmet szentelnek a szociológiának, s feltárják a pártokban végbemenő belső folyamatokat. Ugyanakkor ezek a munkák igen hiányosan ismertetik a bolsevikok politikáját és taktikáját az eszerek, a mensevikek és az anarchisták különböző csoportjaival szemben. Ezenkívül egyes munkák elméleti színvonala sem elég magas és nem mentesek a komoly politikai hibáktól sem.

A harmincas évek közepétől az ötvenes évek közepéig jelentősen csökkent a kispolgári pártokkal foglalkozó publikációk száma. E periódusban láttak napvilágot V. Parfenov, D. A. Csugaev és A. Agarev munkái az eszerekről,¹⁰ és Em. Jaroszlavszkij írása az anarchistákról.¹¹ Az említett húsz esztendő irodalmának fő hiányossága, hogy sok szerző nem fordított figyelmet a szociológiai elemzésre s elvesztette érdeklődését a statisztika, mint forrás iránt. Ahelyett, hogy az adatok összességét dialektikus fejlődésében vizsgálták volna, a történészek gyakran folyamodtak egyedüli tényekhez ilyen vagy olyan ál-

lításaik igazolására. A tényeket a kész, előre összeállított sémákhoz idomították, s nem fásztották magukat azzal, hogy tanulmányozzák a kispolgári pártok fejlődési folyamatát s azokat a körülményeket, amelyek mellett ellenforradalmi erővé változtak. Ez a személyi kultusz hatása alatt kibontakozó szubjektívizmus egyik megnyilvánulása volt.

Azonban az adott korszak munkáinak voltak pozitív oldalai is. A húszas években megjelent irodalomhoz viszonyítva előrelépést jelentettek annak a taktikának a feltárása terén, amelyet a kommunista párt követett az egyes kispolgári pártokkal szemben. E tekintetben kiemelkedik D. A. Csugaev cikke.

Az ötvenes évek második felétől (az SZKP XX. kongresszusa után) jelentősen megnőtt a kispolgári pártokkal foglalkozó munkák száma. Megjelentek P. N. Hmülov, D. F. Zsidkov, I. Ja. Trifonov, M. V. Szpiridonov, P. I. Szoboleva, K. V. Guszev, R. M. Iljuhina, V. V. Komin, Sz. N. Kanev, A. Sz. Szmirnov, valamint V. V. Garmiza és E. G. Gimpel'szon cikkei és könyvei.¹²

Megjegyzendő, hogy ebben az időben a kispolgári pártok tevékenységének egyre nagyobb figyelmet szentelnek az egyéb problémák kutatásával foglalkozó munkák is. E tekintetben elsősorban a következő könyvek méltók az érdeklődésre: P. N. Szobolev könyve a szegényparasztság szerepéről az októberi forradalomban és E. N. Gorodeckij könyve a szovjet állam létrejöttéről.¹³

Az utóbbi időben a kispolgári pártokról megjelent munkák nagy része tárgyalja a bolsevikok taktikáját a baloldali eszerekkel szemben. Ez a jelenség nem véletlen. A baloldali eszerekkel koalícióra lépő OK(b)P elsőként próbálta ki az uralkodó marxista—leninista párt és a kispolgári pártok közötti együttműködés lehetőségét a proletárdiktatúra körülményei között.

Az utóbbi évtized irodalma egészében komoly előrehaladásról tanúskodik a szovjethatalom első éveiben a kispolgári pártok tevékenységének történetével kapcsolatos kérdések kidolgozása terén. Pozitívumnak tekintendő a szerzőknek az a kísérlete, hogy a tények alapos elemzése útján feltárják a kommunista párt viszonyát az eszerekhez és a mensevikekhez a forradalom fejlődésének különböző periódusaiban. El kell ismernünk, hogy egyes szerzők még ma is leegyszerűsítve, sőt, helytelenül tárgyalják a különböző kispolgári pártokkal szemben a bolsevikok által követett taktika egyes fontos kérdéseit. Ime, mit ír pl. a baloldali eszerekről P. N. Hmülov: „Ameny-

nyiben azok, mint a proletár forradalom álcázott, leplezett ellenségei léptek fel, úgy a proletárdiktatúra vezető ereje, a bolsevik párt részéről sok munkára és hozzáértésre volt szükség leleplezésükhöz, elszigetelésükhöz és hatástalanításukhoz. E harc folyamán a bolsevikok még a 'baloldali' eszerekkel is együttműködtek, hogy így lehetőséget nyújthassanak a tömegeknek ahhoz, hogy meggyőződjenek igazi mivoltuk felől.¹⁴ Ilyen értékelést semmiképpen sem fogadhatunk el. A bolsevikok nem léptek volna megegyezésre a szovjethatalom ellenségeivel, a baloldali eszerek pedig elismerték az októberi forradalmat. A baloldali eszerek abban az időben — Lenin meghatározása szerint — a kispolgári demokrácia legradikálisabb képviselői voltak.¹⁵ A bolsevikok és a baloldali eszerek blokkjára a munkásosztály és a parasztság szövetségének a megerősítése érdekében volt szükség, tekintve, hogy a parasztság egy része a baloldali eszereket követte. Szükség volt arra a jobboldali eszerek elszigetelése érdekében is.

P. N. Hmülov, D. F. Zsidkov és egyes más szerzők műveinek hiányossága a forrásbázis szűk volta. Kevésbé használják a levéltárakat, új tényeket alig közölnek, következtetéseik pedig egy sor esetben nem a történelmi valóság elemzéséből következnek, hanem deklarációk és kinyilatkoztatásokként hatnak.

E munkáktól eltérően K. V. Guszev könyve és R. M. Iljuhina cikke a források széleskörű bevonásával készült. Könyveik a legteljesebben és a leghelyesebben ábrázolják a bolsevikok taktikáját. Iljuhina cikke elsőként ismerteti a helyi baloldali eszer szervezetek tevékenységét. Azonban ezek a szerzők sem kerültek el néhány hibát. R. M. Iljuhina pl. azt állítja, hogy a baloldali eszerek már 1917 szeptemberében szakítani akartak a jobboldaliakkal. Ez nem felel meg a valóságnak. A baloldali eszerek központi vezetőségi tagja, P. P. Pros'jan elmondotta, hogy a baloldali eszerek a pétervári fegyveres felkelés győzelme után is folytatták „az együttélést” a jobboldali eszerekkel.¹⁶ Nem érthetünk egyet R. M. Iljuhínának azzal a kategórikus kijelentésével sem, hogy „a megegyezés pozitív eredménye volt a baloldali helyi eszer szervezetekkel való együttműködés a helyi hatalmi szervezetekben, a proletárdiktatúra elvei alapján”.¹⁷ Mindenesetre még nem ismeretesek azok a dokumentumok, amelyek arról tanúskodnának, hogy a baloldali eszerek elismerték a proletárdiktatúra elveit. K. V. Guszev egészében véve tartalmaz könyvének egyes hiányosságairól már esett szó a szovjet sajtóban. (A baloldali eszer párt társadalmi

bázisának pontatlan magyarázata, 1918 nyarán a falusi osztály-erőviszonyok, valamint a moszkvai baloldali eszer-lázadás okainak nem eléggé alapos tárgyalást stb.¹⁸⁾ E munka szerzője 1918 végéig folytatja kutatásait s lényegében arra a megállapításra jut, mintha a baloldali eszer párt már 1919-ben teljességgel be-
szüntette volna tevékenységét. Ez azonban nem így van. 1920 végén a baloldali eszerek egyesültek a különböző narodnyik csoportok maradványaival és egyesített pártot hoztak létre, amely még néhány évig legalisan működött.

Lényeges hibák találhatók V. V. Komin munkáiban is, aki azt állítja pl. hogy „a mensevik párt már az októberi forradalom előtt szét lett verve és megszűnt, mint tömegpárt”.¹⁹⁾ Ezzel a megállapítással nem érthetünk egyet, mivel ellentmond a tényeknek. Így 1917 decemberében a mensevik pártnak (a Kaukázus-vidék nélkül) mintegy 100 000 tagja volt.²⁰⁾ Nem hihetjük el V. V. Kominnak azt a megállapítását sem, hogy 1918 elején a jobboldali eszerek és a mensevikek „elvesztették társadalmi bázisukat és nem fenyegették már a proletárdiktatúra létét, habár e pártok maradványai még folytatták megmozdulásaikat a szovjethatalom ellen”.²¹⁾ Úgy véljük, hogy V. V. Komin munkáinak alapvető hiányosságai annak a forrásbázisnak a gyengeiben keresendők, amelyre támaszkodott.

Ilyen módon annak ellenére, hogy az utóbbi években komoly előrelépés történt annak a harcnak az ábrázolásában, amelyet a bolsevikok a szovjet hatalom első éveiben a kispolgári pártokkal folytattak, a témával kapcsolatos sok fontos kérdést még nemcsak hogy nem oldottak meg, de még fel sem vetettek a szovjet történészek.

Melyek azok a legfontosabb kérdések, amelyek véleményünk szerint az említett témával kapcsolatban még megoldásra várnak? Ezek mindenekelőtt az elméleti kérdések. Alapos tanulmányozás után kell bemutatni azt, hogy a marxista—leninista osztályharc elmélete miként nyert alkalmazást a korabeli oroszországi konkrét viszonyok között, milyen elveken nyugodott a bolsevikok taktikája a kispolgári pártokkal szemben, mikor, miért és milyen változások következtek be a taktikában.

Az adott probléma igen fontos része a kispolgári demokratákkal való kompromisszum kérdése. Ismeretes, hogy a kommunizmus ellenségei minden erővel igyekeznek bebizonyítani, hogy ha a kommunisták a hatalom meghódítása előtt még hajlandók is bizonyos megállapodásokra egyéb pártokkal, a proletárdiktatúra létrejötte után már nem képesek eltérni maguk mellett semmilyen más, kispolgári pártot, beleértve a legradi-

kálisabbakat is. A szovjet történészeknek gazdag lehetőségei vannak arra, hogy tények alapján cáfolják meg ezt az állítást. Elsősorban a bolsevikok és a baloldali eszerek közötti blokkról van szó. Jóllehet e kérdéstről már sokminden megjelent, az még sincs teljességgel feltárva. A feladat az, hogy alaposabban elemezzük e blokk megkötésének okait, bemutassuk, hogy annak létrehozásában érdekelve voltak mind a bolsevikok, mind a baloldali eszerek. A feladatot nem tudjuk megoldani, ha figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy a katonák és a parasztok jelentős tömegei a baloldali eszereket követték, többek között a szocialista forradalom győzelme szempontjából olyan döntő helyeken, mint Pétervár és a Balti flotta. Magától értetődik, hogy a hatalom átvételére készülő bolsevik pártnak gondoskodnia kellett azokról a módozatokról, amelyek segítségével megnyerhette a forradalom számára ezeket az erőket. Másrészt hiba lenne figyelmen kívül hagyni azt a nyomást, amely a parasztok részéről nehezedett a baloldali eszerekre. A parasztok ugyanis követelték a földkérdés megoldását és harci szövetségesüket a proletariátusban látták.

A breszti békeszerződés aláírásakor — mivel az „sértette” a kispolgárság hazafiúi érzelmeit — a baloldali eszerek kiléptek a szovjet kormányból. Amikor pedig 1918 nyarán a faluban osztályszakadásra került sor, s a középparasztság a burzsoázia felé hajlott, a baloldali eszerek ellenforradalmi párttá válva, lázadást kezdtek a szovjethatalom ellen. Ebből is látható, mennyire fontos a baloldali eszerek magatartásának tanulmányozása során meghatározni függőségét a kispolgári rétegek helyzetétől.

Hasonlóképpen vonatkozik ez a kommunista párt, a jobboldali eszerek és a mensevikek közötti viszony problémájára. Ismeretes, hogy ezek a pártok az első perctől kezdve harcot folytattak a szovjethatalom ellen. 1918 júniusának közepéig azonban részt vettek az oroszországi központi végrehajtó bizottságban és a helyi szovjetekben. Csak amikor 1918 nyarán az országban folyó osztályharc a végsőkéig kiéleződött (kuláklázadások, a városokban fehérgárdista felkelések, a külső és belső ellenforradalom egyesülése, a jobboldali eszerek terrorakciói stb.), akkor folyamodott a szovjethatalom repressziókhoz politikai ellenfeleivel szemben, így többek között a kispolgári pártok olyan képviselőivel szemben, akik fegyvert emeltek a proletárdiktatúrára.

1918 őszén azonban, amikor a széles kispolgári tömegek már a szovjethatalom felé fordultak, Lenin felhívta a párt fi-

gyelmét arra, hogy szükséges megváltoztatni az eszerek és a mensevikek irányában folytatott taktikát. Azt írta, hogy történelmileg elkerülhetetlen volt az a periódus, amikor a proletárforradalom élesen különvált a kispolgári demokráciától, amikor éles harc folyt az eszerek és a mensevikek ellen, akik megkísérelték visszaállítani a polgári köztársaságot. E harc nélkül a bolsevikok nem menthették volna meg a szovjethatalmat. Most azonban — azaz 1918 végére — a helyzet megváltozott és ki kell használni azt, hogy a kispolgári demokrácia a szovjet felé fordult.

„A forradalmi proletariátusnak tudnia kell, hogy kit kell elnyomnia és kivel kell — mikor és hogyan — megegyeznie. Nevetséges és ostoba dolog volna, ha lemondanánk a terrorról és az elnyomásról a földesurakkal, a tőkészekkel és szekértolóikkal szemben, akik eladják Oroszországot a külföldi ‚szövetséges‘ imperialistáknak. Komédia volna, ha megkísérelnők ‚meggyőzni‘, s általában ‚pszichológiai úton befolyásolni‘ őket. De ugyanilyen nevetséges és ostoba dolog volna, ha egyesegyedül az elnyomás és a terror taktikájához ragaszkodnánk a kispolgári demokráciával szemben, amikor a dolgok menete arra készíti, hogy felénk forduljon.”²²

A továbbiak során Lenin kiemeli: „A kispolgári demokráciával kapcsolatosan jelszavunk a megegyezés volt, de arra kényszerítettek minket, hogy terrort alkalmazzunk.”²³ Most eljött az ideje — mondotta —, hogy kidolgozzunk egy olyan taktikát a kispolgári pártokkal szemben, amelyet a marxisták korábban elméletileg előirányoztak és amelynek most kell megvalósulnia.²⁴

A kispolgárság és pártjai jelentős részének a munkásosztály felé való fordulása nem zárta ki, hanem inkább feltételezte, hogy a későbbiek során, bizonyos körülmények között soraikban újabb ingadozásokra fog sor kerülni. A bolsevikok tudták, hogy már a fehérgárdista seregek részleges győzelme esetén is fokozódik a pánik ezeknek az embereknek a körében, megsokasodik az árulás. A proletariátusnak kérelhetetlenül el kell nyomnia a kispolgárokat, az eszereket, a mensevikeket és az anarchisták szovjetellenes akcióit, s el kell vágnia és el kell szigetelnie őket a tömegektől. Egyidejűleg azonban — tanította Lenin — a munkásosztálynak a végsőkig ki kell használnia a fordulatot és megegyezést kell keresnie azokkal az elemekkel, amelyek együtt akarnak működni a szovjethatalommal.

Lenin sohasem azonosította a kispolgári pártok egyszerű tagjait e pártok vezetőivel. A hozzáállás különbözősége abban

rejtett, hogy az előbbieket a bolsevikok igyekeztek meggyőzni vonaluk helytelenségéről s elszakítani őket vezéreiktől, az utóbbiakat pedig igyekeztek leleplezni és ellenállás esetén legyőzni.

Ezeknek a lenini meghatározásoknak igen nagy jelentőségük van napjainkban is. Megtanítanak arra, hogy a forradalmi mozgalom különböző szakaszaiban s különböző helyzetekben a kommunistáknak hogyan kell viselkedniük a kispolgári pártokkal szemben. Sajnos, azok a lenini eszmék, amelyeken alapult a bolsevikok taktikája a kispolgári pártokkal szemben, még nem nyertek alapos és sokoldalú elemzést a szovjet történeti irodalomban, éppen úgy, mint maga a kommunista párt ilyen irányú gyakorlati tevékenysége sem. Ugyakkor megemlíthetjük a következő fontos, de kevésbé kutatott tényeket a polgárháború idejéből:

1919 januárjában Ufában a helyi katonai forradalmi bizottság képviselői — az OK(b)P Központi Vezetőségével való egyetértés alapján tárgyalásokat kezdtek az eszerek egy csoportjával (az eszer Központi Vezetőség tagjaival, az Alkotmányozó Gyűlés egyes tagjaival, akik a kongresszuson részt vettek) a szovjethatalommal való együttműködésük lehetőségéről. A tárgyalások megegyezéssel zárultak. Az eszerek felhívást intéztek Kolcsak hadseregének katonáihoz, amelyben leleplezték Kolcsak katonai, burzsoá—földesúri rendszerét és felszólították a katonákat, hogy kezdjenek felkelést a diktátor ellen, álljanak át a szovjethatalom oldalára.²⁵

1918 végén, 1919 elején az OSZFSZK-ban legalizálódtak a mensevik párt és azok az eszer csoportok, amelyek megegyezésre jutottak a szovjethatalommal.²⁶ A kispolgári demokrácia képviselői rendelkeztek a politikai szervezetbe történő megválaszthatóság jogával.

1919 tavaszán, Kolcsak támadása, a fehérgárdisták sikerei és a szovjethatalom nehéz helyzete láttán ismét erősödött az ingadozás az eszerek és a mensevikek körében. Viharos szovjetellenes propagandát fejtettek ki s sztrájkra szólították a munkásokat. A bolsevikok — bár nem mondtak le a kispolgári demokratákkal való megegyezésről, kénytelenek voltak betiltani néhány eszer—mensevik újságot és letartóztatni a vezérek egy részét. A bolsevikokat következetlenséggel kezdték vádolni: lám, tegnap még megállapodást kötöttek a kispolgári pártokkal, ma pedig Dzerzsinszkij, az Összoroszországi Rendkívüli Bizottság (VCSK) elnöke e pártok képviselőit a börtönbe ülteti. Minő ellentmondás! Igen, ellentmondás — válaszolt Lenin az

OK(b)P VIII. kongresszusán. Azonban maga a kispolgári demokrácia magatartása ellentmondásos, mert a kispolgári demokrácia nem tudja, hol foglaljon helyet, két székre is próbál ülni, egyik helyről a másikra ugrik, s hol jobbra, hol balra leng ki. Mi megváltoztattuk vele szemben a taktikánkat és mindannyiszor, amikor felénk fordul, mi azt mondjuk: „Mi egyáltalán nem akarjuk kisajátítani a középparasztságot, mi egyáltalán nem kívánunk erőszakot alkalmazni a kispolgári demokrácia irányában. Azt mondjuk neki: „Te nem vagy komoly ellenség. A mi ellenségünk a burzsoázia. De ha a burzsoáziával lépsz fel, akkor veled szemben is kénytelenek vagyunk alkalmazni a proletárdiktatúra rendszabályait.”²⁷

A kommunista párt minden lehetőt megtett, hogy segítséget nyújtson a kispolgári demokrácia legjobb képviselőinek, akik számára drágák voltak a munkások és parasztok érdekei, hogy kiláboljanak az eszerizmus és a mensevizmus mocsarából. Ismeretes, hogy a kommunista pártba felvételt nyertek a baloldali eszer párttól elszakadt narodnyik kommunisták (1918 november), a forradalmi kommunisták (1920 szeptember), a mensevikektől eltávolodott szociáldemokrata internacionalisták (1919 december). Az OK(b)P-ba beléptek úgyszintén a borotybisták (1920 nyarán) és a bundisták (1921 március).

Az OK(b)P Központi Vezetősége minden alkalommal, amikor annak eldöntéséről volt szó, hogy a kispolgári pártok volt tagjait felvegyék-e a bolsevikok soraiba, azt az utasítást adta a helyi pártszervezeteknek, hogy a maximális jóindulattal viseltessenek irányukban. Így 1919 decemberében az OK(b)P Központi Vezetőségének körlevele „javasolta az Oroszországi Kommunista Párt minden helyi szervezetének, hogy azonnal vegyék fel az internacionalista párt helyi szervezetének tagjait, és mindent tegyenek meg, hogy barátságos szervező munkával a lehető leghamarabb legyőzzék azt az idegenkedést, sőt néha ellenségeskedést, amely természetesen kialakult a különböző szervezeti fennállás alatt”.²⁸ Ugyanabban a körlevélben arról is szó volt, hogy az egyszerű tagoknak, különösen a munkások közül, beszámítják tagsági idejébe az internacionalista pártban eltöltött időt.

1920 őszén, a szovjetköztársaság 38 kormányzóságának adatai szerint az OK(b)P-ba mintegy 14 000 fő (az össztagságnak 70/0-a) jött át más pártokból, főleg az eszerektől és a mensevikektől,²⁹ 1922-re pedig 22 500 fő.³⁰ A kommunista párt eléggé szilárd és edzett volt ahhoz, hogy átnevelje a volt kispolgári pártok tagjait. S valóban, sokan a volt eszerek, mense-

vikek és anarchisták közül a szocializmus aktív harcosaivá váltak. A más pártokból az OK(b)P-ba lépők között voltak kétkulacos, jellemtelen emberek is, akiket a kommunista párt leleplezésük után azonnal ki is zárt a pártból. Bemutatni a bolsevikok harcát a kispolgári pártok egyszerű tagjainak elszakításáért kispolgári vezetőiktől, a legbecsületesebbek megnyeréséért a szovjethatalom s a kommunizmus számára, ez az egyik feladat, amelyet még nem oldottak meg teljes mértékben a szovjet történészek.

A következő fontos, de kevésbé kutatott kérdés — maguknak a kispolgári pártoknak a története. Hogy alaposabban megérthessük a bolsevikok taktikáját az eszerekkel, mensevikekkel és anarchistákkal szemben, alaposan tanulmányoznunk kell ezeket a pártokat, programjaikat, harci formáikat és módszereiket, fel kell tárnunk társadalmi bázisukat és belső fejlődésüket. Különösen fontos bemutatni e pártok szociális összetételét és taglétszámuk változását. E kérdésekben még mindig nincs világosság. Pl. 1917 nyarán Oroszországban a legnagyobb taglétszáma az eszer pártnak volt. Ha hihetünk egyes eszerforrásoknak, majd millió tagjuk volt. Ezek az adatok azonban kételkedést váltanak ki. Más források szerint — közöttük eszerek is vannak — e párt taglétszáma lényegesen kisebb volt. Kritikai feldolgozásra várnak a mensevikek és a baloldali eszerek létszámára vonatkozó adatok is. Maguknak a mensevikeknek a közlései szerint 1917 májusában a mensevik és egyesült szervezetek (orosz rövidítése RSZDRP) összoroszországi konferenciáján 45 000 fő volt képviselve,³¹ maguk a mensevikek azonban kevesebben voltak, mivel az egyesült szervezetekben részt vettek a bolsevikok is. Ugyanazon év augusztusában tartott kongresszusukon a mensevikek valamennyi áramlatának és árnyalatának 193 000 tagját képviselték a küldöttek.³² 1918 tavaszának végétől a mensevikek taglétszáma gyorsan apadt. 1918 májusára kevesebb mint 60 000 fő maradt a pártban (a Kaukázus-vidék nélkül).³³ Ezek a számok azonban kétségesek. A korabeli levéltári anyagok és a sajtó alapján megállapítható a baloldali eszer párt taglétszáma, amelyről az irodalomban mind a mai napig nem esett utalás. 1918 áprilisában pl. a baloldali eszerek 62 500 főt számláltak,³⁴ ugyanazon esztendő júniusában mintegy 80 000 főt, de a moszkvai lázadás után a baloldali eszer párt taglétszáma igen jelentősen lecsökkent, s az év végére a párt csak az aktivisták kicsiny csoportjával rendelkezett.³⁵ Igen bonyolult megállapítani az anarchisták számát, azonban e téren is lehet valamit tenni. Mindenesetre a kispol-

gári pártok taglétszámának, s a különböző periódusokban tapasztalható ingadozásainak elemzése, a hanyatlás állandó tendenciájának figyelembevétele mellett pontosabban és érzékeltetőbben tükrözné e pártok politikai sorsfordulóit.

Külön figyelmet érdemel úgyszintén a kispolgári pártokban jelentkező állandó frakciózások okainak feltárása, mivel ezek azt a mély válságot tükrözték, amely e pártok végleges csődjéhez vezetett. Végezetül a szovjet történészek feladata feltárni a proletárdiktatúrával szembenálló oroszországi kispolgári pártok csődjének törvényszerűségét.

Oroszországban az osztály- és a pártharc a kispolgári pártok, mint ellenforradalmi erő, teljes felszámolását eredményezte. A munkások és a parasztok elvetették e pártokat. Ezzel kapcsolatban a történészeknek fel kell tárniuk, hogy a szovjet-köztársaságban hogyan és miért alakult ki az egypártrendszer, miért csupán a kommunista párt nyerte meg a dolgozó osztályok bizalmát, miért azt tekintették érdekeik igazi kifejezőjének. Komoly kísérletet tett e téren E. G. Gimpel'szon,³⁶ aki széleskörű forrásbázison nyugvó cikket publikált az egypártrendszer kialakulásáról a Szovjetunióban.

A cikk szerzője igen helyesen állítja, hogy a kispolgári pártok a polgárháború egész ideje alatt fennálltak, tevékenykedtek és részt vettek a szovjetekben. A cikk ugyancsak meggyőzően bizonyítja, hogy ezek a pártok feltartóztathatatlannul haladtak a csőd felé, míg a polgárháborút követően teljesen el nem tűntek a politikai horizontról. Igen érdekesek a cikkben idézett adatok, amelyek kifejezik, miként csökkent e pártok taglétszáma és képvisellete a szovjetekben. Gimpel'szonnak azonban azt a megállapítását, hogy a Szovjetunióban az egypárt-rendszer nem 1918-ban (amint sok történész állítja), hanem 1920—1921-ben alakult ki, nem tekinthetjük bizonyítottnak. Ismeretes (s ezt maga az említett cikk szerzője is elismeri), hogy az eszerek és a mensevikek 1923-ig vettek részt a szovjetekben. Miért ne ezt az évet tekintsük az egypárt-rendszer végleges kialakulása végső dátumának? A cikk szerzőjének utalásai arra, hogy a kispolgári pártok éppen 1921-re veszítettek el teljesen befolyásukat, nem felelnek meg a valóságnak. Éppen 1921-ben, a háborúból a békére való átmenet során támadt nehézségek idején a mensevikek, eszerek és anarchisták befolyása rövid időre ismét bizonyos mértékig erősödött a kispolgári tömegek körében. A cikkben található még néhány, tiltakozást kiváltó megfogalmazás és ténybeli hiba. Egészében

azonban E. G. Gimpel'szon cikke igen fontos kérdéseket vet fel és érdeklődésre tarthat számot a történészek részéről.

A szovjet történettudomány egyik aktuális feladata leleplezni az eszer—mensevik és a burzsoá történetírókat, akik eltorzítva ábrázolják a bolsevikok magatartását a kispolgári pártokkal szemben a szovjethatalom első éveiben, s akik megkísérlik fehérre mosni ezeket a pártokat.

Az utóbbi években külföldön néhány elég terjedelmes munka látott napvilágot a mensevikekről és az eszerekről. 1922-ben New Yorkban, 1963-ban Párizsban jelentek meg a mensevik vezérek — R. R. Abramovitch és Cereteli — visszaemlékezései,³⁷ s ugyanakkor jelent meg O. H. Radkey két könyve is az eszerekről.³⁸ L. Schapiro, G. F. Kennan és W. Scharndorff³⁹ polgári történészek munkáikban jelentős teret szentelnek a szovjetoroszországi kispolgári pártok tevékenységének. E szerzők valamennyien azt a gondolatot kívánják sugalmazni az olvasóknak, hogy a kispolgári pártok Szovjetunió-beli megszűnésének alapvető oka nem e pártok csődje volt, hanem az a tény, hogy a bolsevikok megsemmisítették e pártokat. A polgári apologéták állításaira (akik közül senki sem idéz új dokumentumokat) a szovjet történészeknek tudományos érveléssel kell válaszolniuk.

A fentebb jelzett feladatok megoldása lehetőséget nyújt arra, hogy alaposabban feltárjuk a kommunista párt sok irányú tevékenységét az októberi forradalom és a polgárháború idején, világosabban mutassuk be az oroszországi munkások és parasztok világtörténelmi jelentőségű győzelmének nagyságát.

(L. M. SZPIRIN cikke a Voproszú Isztorii KPSZSZ 1966. 4. számában.)

JEGYZETEK

¹ Lenin, Művei, 10. kötet, 68. l., magyarul.

² A szerző számításai a Marx—Lenin Intézet archívumában őrzött anyagok alapján. (CPA, 17 fond, 2 és 3 cs.)

³ A. Lunacsarszkij, Elmúlt emberek. (Büvsie Ijudi.) Az eszer párt történetének vázlatja, Moszkva, 1922.

Vl. Mescserjakov, A szocialista forradalmárok (eszerek) pártja, 1. rész. A kilencvenes évek kezdetétől az 1905. évi forradalomig, Moszkva, 1922;

Ugyancsak tőle: A szocialista forradalmárok pártja az 1905—1907. évi forradalomban, 2 rész. Moszkva, 1922.

Ju. Szteklóv, A szocialista forradalmárok pártja (a jobboldali eszerek), Moszkva, 1922.

B. Smeral', A csehszlovákok és az eszerek, Moszkva, 1922.

Sz. Csernomordik, Az eszerek (a szocialista forradalmárok pártja), „Proletarij”, 1929.

V. Vladimirova, A baloldali eszerek 1917—1918-ban, „Proletarszkaja revolucija”, 1927. 4. sz.

A. V. Sesztakov, Blokk a baloldali eszerekkel, „Isztorik marksziszt”, 1927. 6. sz.

⁴ A mensevikekről szóló egyik első munka az OK(b)P Központi Vezetősége agitációs-propaganda osztálya által kiadott „A kapitalista restauráció pártja (a mensevikek)” című brosúra volt. (Moszkva, 1923.)

⁵ Sz. Dimanstejn, Kik azok a mensevikek, Harkov, 1923.

N. N. Mandel'stam, Lépésről lépésre (az orosz mensevizmus történetéhez), Moszkva—Leningrád, 1926.

D. Érde, A mensevikek, második kiadás, Moszkva, 1930.

P. Lepesinszkij, A mensevikek, „Molodaja gvardija”, 1931.

Il. Vardin, A forradalom és a mensevizmus, Moszkva—Leningrád, 1925.

I. Minc, A mensevikek az intervencióban, Moszkva—Leningrád, 1931.

„Mensevikek — intervenciók”, tanulmánygyűjtemény, Moszkva—Leningrád, 1931.

⁶ Ja. Jakovlev, Az orosz anarchizmus a nagy orosz forradalomban, Moszkva, 1921.

B. Gorev, Anarchisták Oroszországban (Bakunintól Mahnoig), Moszkva, 1930.

A Lozovszkij, Anarcho-szindikalizmus és kommunizmus, Moszkva, 1923.

M. Raevics-Cserkaszkij, Anarchisták, Moszkva, 1930.

V. Zalezsszkij, Anarchisták Oroszországban, 1930.

⁷ V. Büsztrjanskij, Mensevikek és eszerek az orosz forradalomban, Pétervár, 1921.

N. N. Popov, Kispolgári szovjetellenes pártok (hat előadás), második, javított kiadás, Moszkva, 1924.

P. Liszovszkij, A tőke szolgálatában. Eszer—mensevik ellenforradalom, Leningrád, 1928.

Em. Jaroszlavszkij, A harmadik erő, Moszkva, 1932.

⁸ Vera Vladimirova, A „szocialisták” egyévi szolgálat a kapitalistáknak (God szluzsbü „szocialisztov” kapitalisztam). Vázlatok az 1918. évi ellenforradalom történetéhez, Moszkva—Leningrád, 1927.

⁹ „Az SZK(b)P története”. Szerk. Em. Jaroszlavszkij, 4. kötet, Moszkva—Leningrád, 1929.

¹⁰ V. Parfenov, A baloldali eszerek szétverése, Moszkva, 1940.

D. A. Csugaev, A kommunista párt harca a szovjethatalom megszilárdításáért. A baloldali eszerek szétverése, „Ucsenüe zapiszki moszkovszkogo oblasztного pedagogicseskogo insztituta”, XXVII. kötet, Moszkva, 1954.

A. Agarev, A bolsevikok harca az eszerek kispolgári pártja ellen, „Propagandiszt”, 1939. 16. sz.

¹¹ Em. Jaroszlavszkij, Anarchizmus Oroszországban (miként oldotta

meg a történelem az anarchisták és a kommunisták közötti vitát az orosz forradalomban), OGIZ, 1939.

¹² P. N. Hmülov, A bolsevikok harcáról a baloldali eszerek megalkuvása ellen október napjaiban, „Ucsenüe zapiszki moszkovszkogo bibliotecsno insztituta”, 3. kötet, Moszkva, 1957.

D. F. Zsidkov, A bolsevik párt harca a jobboldali és a baloldali eszerekkel a parasztságért a szovjethatalom első hónapjaiban, „Trudü kafedr obscsesztvennüh nauk moszkovszkogo inzsenerno-sztroitelnogo insztituta im. Kujbüseva”. Moszkva, 1959.

I. Ja. Trifonov, A mensevikek és az eszerek kispolgári pártjainak vége, „Ucsenüe zapiszki LGU”, 258. sz. 30. k. Leningrád, 1959.

M. V. Szpiridonov, A kommunista párt harca a baloldali eszerek ellen 1917—1918-ban, „Ucsenüe zapiszki karel'szkogo pedagogicseskogo insztituta”, X. kötet, Petrozavodszk, 1960.

Ugyancsak tőle, A mensevikek és az eszerek politikai csődje a szakszervezeti mozgalomban (1917—1918), Moszkva, 1965.

K. Guszev, A baloldali eszerek pártjának csődje, Moszkva, 1963.

R. M. Iljuhina, A bolsevikok és a baloldali eszerek megállapodásának kérdéséhez (1917 október—1918 február), „Isztoricseszkie zapiszki”, 73. sz. 1963.

V. V. Komin, Az oroszországi kispolgári pártok megalkuvó politikája a munkás-, katoná- és paraszti küldöttek szovjetjeiben, a forradalom békés fejlődésének idején (1917 március—július), „Ucsenüe zapiszki kalininszkogo pedinsztituta”, 38. sz., 1964.

Ugyancsak tőle: Az oroszországi polgári és kispolgári pártok csődje a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előkészítésének és győzelmének idején (1917 február—1918 január). A tudományok doktora cím elnyeréséért készített disszertáció autoreferátuma. Moszkva, 1964.

Sz. N. Kanev, A bolsevik sajtó harca az anarchizmus ellen (1917 november—1919). Lásd „A szovjet és a külföldi sajtóról” c., s a leningrádi pártfőiskola újságírói tanszéke által kiadott tanulmánykötetben, III. k. Leningrád, 1964.

A. Sz. Szmírnov, A bolsevikok magatartása a baloldali eszerekkel szemben az októberi forradalom előkészítésének idején, „Voproszü isztorii KPSZSZ”, 1966. 2. sz.

V. V. Garmiza, A „harmadik út” politikájának csődje a forradalomban, „Isztorija SZSZSZR”, 1965. 6. sz.

E. G. Gimpel'szom, Az egypártrendszer kialakulásának történetéből a Szovjetunióban, „Voproszü isztorii”, 1965. 11. sz.

¹³ P. N. Szobolev, A szegényparasztság — a proletariátus szövetségese az októberi forradalomban, Moszkva, 1958.

E. N. Gorodeckij, A szovjetállam születése, Moszkva, 1965.

¹⁴ P. N. Hmülov, Id. mű, 25. l.

¹⁵ Lenin, Műveli, 28. kötet, 322. l.

¹⁶ Marx—Lenin Intézet archívumi anyagai (CPA), 274 f. Új szerzemények. Pros'jan felszólalása a baloldali eszerek párt I. tanácskozásán, 1917 decemberében.

¹⁷ R. M. Iljuhina, Id. mű, 34. l.

¹⁸ Lásd „Voproszü isztorii KPSZSZ”, 1964. 6. sz., valamint „Voproszü isztorii”, 1964. 10. sz.

¹⁹ V. V. Komin, Autoreferátum... 40. l.

²⁰ „Novüj lucs”, 1917. december 10, valamint „Novaja zsizn” 1917. december 1.

²¹ V. V. Komin, Autoreferátum... 45. l.

²² Lenin, Művei, 28. kötet, 188. l.

²³ Uo., 214. l.

²⁴ Uo.

²⁵ Marx—Lenin Intézet archívuma (CPA) 557. f. 1—3. őrz. egys. Új szerzemények.

⁶² 1918. november 30-án az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság határozatot fogadott el a mensevikekről, 1919. február 26-án az eszerekéről. (Lásd. SZU (oroszul) 1918. 926. c. „Izvesztija VCIK”, 1918. február 27.)

²⁷ Lenin, Művei, 29. kötet, 145. l.

²⁸ „Izvesztija CK RKP(b)” 1920. január 10, 12.

²⁹ „Az OK(b)P személyi összetétele 1920-ban”. Moszkva, 1921.

XIII. 1.

³⁰ „Az OK(b)P tagjainak összoroszországi összeírása 1922-ben”. 4. kötet, Moszkva, 1923. 44. l.

³¹ Marx—Lenin Intézet archívuma (CPA) 275. f., 7. őrz. egys., 1. ív

³² Lásd, „Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt egyesítő kongresszusa (1917. augusztus 18/26”, Rjazany, 1917, 17. l.

³³ „Partijnüe izvesztija”, 1918. június 8, 10.

³⁴ Lásd, „Znamja truda”, 1918. április 26, 189. sz.

³⁵ Marx—Lenin Intézet archívuma (CPA, 274. f., új szerzemények).

³⁶ Lásd, E. G. Gimpel'szon: Id. mű.

³⁷ R. R. Abramovitch, The Soviet Revolution. 1917—1939, N. Y. 1962. I. G. Cereteli, Visszaemlékezések a februári forradalomra (oroszul), 1—2. kötet, Párizs, 1963.

³⁸ O. H. Radkey, The Agrarian Foes of Bolshevism. Promise and Default of the Russian Socialist Revolutionaries, February to october 1917. N. Y. and L. 1962.

Ugyancsak tőle, The Sickle under the Hammer. The Russian Socialist Revolutionaries in the Early Months of Soviet Rule, N. Y. and L. 1963.

³⁹ L. Schapiro, Political Opposition in the Soviet State. First Phase: 1917—1922, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1955.

Ugyancsak tőle, The Communist Party of the Soviet Union, N. Y. 1961.

G. F. Kennan, The Decision to Intervene, Princeton, 1958.

W. Scharndorff, Die Geschichte der KPdSU, München, 1961.

IDEOLÓGIAI HARC AZ OKTÓBERI FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ (1917—1920) IDŐSZAKÁBAN

Az oroszországi ellenforradalmi burzsoázia ellenségesen fogadta az októberi forradalmat, és azonnal éles harcot kezdett a proletariátus és a bolsevik párt elmélete és taktikája ellen. Az ellenforradalmi burzsoá ideológusok e korszak filozófiai harcának súlypontját szociológiai térre vitték át, s azt a fiatal munkás-paraszt kormány ellen fordították.

E korszak ideológiai harca a polgárháború és a külföldi intervenció bonyolult viszonyai között zajlott, s ez jelentős mérvben megkülönböztette az utána következő, a szocializmus békés építő korszakának ideológiai harcától.

Amint tudjuk, a polgárháború és az intervenció éveiben a fiatal szovjetköztársaság területének jelentős részét átmenetileg az ellenforradalom fegyveres erői és a külföldi intervenciók tartották megszállva. Ezekre a megszállott területeken zavartalanul terjesztettek, sőt minden módon támogattak is mindenféle, a szovjethatalommal és a marxizmussal szemben ellenséges kiadványt, de ugyanakkor a minimumra korlátozódtak az ellenséges ideológiával szembeni nyomtatott formájú nyílt fellépés lehetőségei.

A megdöntött osztályok, az orosz ellenforradalom ideológusainak viszont eszük ágában sem volt feladni a harcot a szovjetköztársaság szabad területein. Sőt ebben bizonyos körülmények még kezükre is játszottak. Ezek közül megemlíthetjük a Szovjet-Oroszországban fennálló sajtószabadságot (csak egyedül napilapokból mintegy 1500 legkülönbözőbb felfogású és irányzatú jelent meg), de rámutathatunk arra a fontos tényre is, hogy a párt ideológus káderei csaknem valamennyien közvetlenül is részt vettek a köztársaság fegyveres védelmében, s így meg voltak fosztva attól a lehetőségtől, hogy közvetlenül is részt vállaljanak az ideológiai harcból.

Úgy tűnik, hogy jellegét tekintve e korszak ideológia harca elszigetelt állásfoglalásokból tevődött össze, és nem közvet-

len, rendszeres polemikából állott. De ez csupán külsődleges benyomás.

A valóságban a társadalmi erők és azok ideológiái elhatárolódásának mélyreható folyamata játszódott le, s e folyamatot az Októberi Szocialista Forradalom váltotta ki és élezte a vég-sőkig.

A forradalom beteljesülését és a polgárháborús éveket fel-ölelő időszakot egy sereg különféle kiforratlan „tan” és szociológiai „koncepció” feltűnése jellemzi. Ezek objektíve valamennyien a materialista történelemfelfogás ellen irányultak és arra törekedtek, hogy az emberek tudatát elszigeteljék az októberi forradalom eszméinek befolyásától és azt az ellenforradalom vágányára állítsák át.

E „tanok” szerzői a társadalom történeti fejlődésének problémáját, annak törvényszerűségét az egyedek viselkedési mechanizmusának problémájával helyettesítették. Az akkori évek ideológiai harcának viszonyai között a történeti fejlődés e rendkívül fontos problémájának ilyen megközelítése lehetőséget nyújtott a reakciós osztályok ideológusainak arra, hogy az októberi forradalomnak nemcsak okait, de eredményeit is a maguk módján értelmezzék. E megvilágításban a szociológiát a szociális viselkedés tudományának tekintették. Az orosz ellenforradalom ideológusai harcukban felhasználták külföldi elvbarátaik eszmei poggyászát is. Utóbbiak a maguk részéről viszont az akkor meglévő lehetőségeket arra használták fel, hogy eszméiket Oroszországban is terjesszék. Az amerikai burzsoá szociológusok, akiknek szemében a társadalmi folyamatok lényege csupán az egyén megváltoztathatatlan természete és a változó társadalmi környezet összeütközésének eredménye volt, megkísérelték, hogy segítséget nyújtsanak az oroszországi burzsoáziának az októberi forradalmat és a polgárháborút kiváltó szociális konfliktusok eltusolásában. E célból felhasználták a „szociálpszichológia” néhány gondolatát, így a freudizmus eszméit is, melyek akkortájt nagy elterjedtségnek örvendtek a burzsoá szociológusok körében. Többek között például az amerikai kormány Archangelszkben kirendeltséggel bíró sajtóirodájának beosztottjai 1919. május 10-én kelt „Nevelés és szindikalizmus” című kiadványukban azt igyekeztek bebizonyítani, hogy mindenféle forradalmi megmozdulás az ember visszafojtott biológiai ösztönei és szociális érdekei természetes kitörésének következménye, a bolsevikok tevékenységét pedig „helytelenül irányított és vezetett emberi erőfeszítések” gyanánt jellemezték.

Hasonló eszméket terjesztett néhány orosz szociológus is.

A társadalmi folyamatok biológizálása tükröződik például E. Encsmen „organikus elfajzási” elméletében. (Lásd E. Encsmen: Tizenyolc tézis az „új biológiai elmületről”. Pjatyigorszok, 1920.) A szerző ezzel az organikus kataklizmának is nevezett elmélettel igyekszik magyarázni minden szociális forradalmat, többek között az októberi forradalmat is.

Mások is tettek kísérletet arra, hogy az októberi forradalom okait ilyenfajta koncepciókkal magyarázzák. Sőt foglalkoztak ilyesmivel nemcsak egyes személyek, hanem különféle „szervezetek” és „társaságok” is. Így például a Péterváron 1918 elején létrejött „Szociál-humanitárius Társaság” azt tűzte céljával, hogy elősegíti egy olyan, osztályharc nélküli, harmonikus társadalmi rend megvalósítását, amelyben minden ember részesévé válhatnék az emberiség minden anyagi és szellemi javának. A társaság „kulturális-ismeretterjesztő, kölcsönös-jótekonysági és evolúciós-reformátor jellegű nagy nemzetközi humanitárius testvériségnek” nyilvánította magát. („A Szociálhumanitárius Társaság alapszabályai.” Pjatyigorszok, 1918. 2. §.)

E társaság ideológusai elismerték, hogy az osztályantagonizmus alapját a magántulajdon, a szükség és a nyomor képezik, mindazonáltal azt állították, hogy az emberiség nem az osztályantagonizmus alapjainak megsemmisítésére, hanem csupán annak enyhítésére törekszik. Kifejezték abbeli aggályukat is, hogy az osztályharc mindkét küzdő fél és az egész ország kultúrájának katasztrófájára és pusztulására vezethet. A társadalomfejlődésről szóló evolúciós elméletükben minden módon azt hangsúlyozták, hogy az új társadalomnak fájdalommentesen és észrevétlenül kell asszimilálnia és elnyelnie a régít.

Az evolúción nyugvó fejlődés eszméinek népszerűsítésére abszolút rangra emelték az általános összefüggés, az egység dialektikus törvényét, de nem vették figyelembe az ellentétek harcát; kihangsúlyozták az egyik jelenség másiktól való függését, a társadalmi rend összefüggő és egységes voltát, de elvetették az osztályellentéteket. A „Társaság” elvetette Marx tudományos elméletét, mindamelllett a szovjethatalom „szellemi tartalékának” tüntette fel magát, bár valójában a megdöntött oroszországi burzsoázia ellenforradalmi cinkosa volt.

Néhány burzsoá szociológus (például V. M. Hvosztov, aki tanulmányát a „Voproszú filozofii i pszichologii” c. folyóirat hasábjain tette közzé [141—142. kötet, Moszkva, 1918]) a társadalmi élet evolúcióját objektív tényezőnek tartotta, de ugyanakkor azt hangoztatta, hogy a szociális fejlődés és visszafejlő-

dés fogalmai szoros kapcsolatban állanak az egyes társadalmi csoportok szubjektív értékelésével, és éppen ezért tudománytalanok. Ezzel egyben azt is elvetették, hogy az emelkedő fejlődés gondolata a társadalmi élet törvénye.

Az ellenforradalmi burzsoá ideológusok a társadalmi formációk váltakozását egy és ugyanazon folyamat külső formáinak tekintették, és azt tartották, hogy a dialektikus módszert a tudományos gondolkodásban csak transzformista módszerként lehet alkalmazni. Más részről arra is kísérletet tettek, hogy a dialektikus módszert használják fel a szocializmus eszméinek megtépázására. A „Nase Edinsztvo” c. lap (az 1918. január 11. és 13-án mejelent 14., illetve 16. számában) a hegeli dialektikából kiindulva, a következő társadalmpolitikai következtetésre jut: Ideális társadalmi rend nincs és nem is lehet. A tudományos szocializmus elméletét ez a lap csak elméleti lehetőségnek tekintette, nem pedig olyan tanításnak, amely az Októberi Szocialista Forradalom diadalmaskodásának eredményeként már a megvalósulás útján volt.

A baloldali eszer ideológusok demagóg módon alkalmazták a marxista terminológiát és a szocializmust olyan új társadalmi-gazdasági formációnak tekintették, amely a kapitalizmus után következik, de minőségileg semmiben sem különbözik az összes többi megelőző formációtól. A kapitalizmusban működő ellentmondásokat metafizikusan átvitték a szocialista társadalmi rendre is. Ennek következtében abba a hamis dilemmába jutottak, hogy vagy a dialektikus módszernek kell pusztulnia, mivel nem látja a szocialista formáció „ellenfelét”, vagy a szocializmust önmagát kell a szocializmus sírásójának tekintenie. (A „Znamja” c. baloldali eszer-internacionalista folyóirat 1918. április 1-i [3.] számából.)

Az ellenforradalmi burzsoá ideológusok igyekeztek a szociológiában összeegyeztetni a determinizmust a providencializmussal és igyekeztek a társadalmi törvényszerűségek megismerhetőségét az agnoszticizmus irányába terelni. A „Vesnie vodü” c. folyóirat ezt írta: „Az általános emberi fejlődés érdekében szükséges újítások a maguk idején majd maguktól is eljönnek, és nem a tökéletlen és silány emberi agyvelő beteg fantáziája által kigondolt, hanem a Legfelső Eltervezés rendelkezésének megfelelő formákba fognak majd torkollani.” (30. kötet. Pétervár, 1918., 71. old.)

A forradalom és a polgárháború folyamán élesen kiütközött a szociális pesszimizmus, mint a történelmi folyamat visszafordíthatatlanságát felismerő ellenforradalmi burzsoá szociológia

emocionális osztályszínezete. „Boldogtalan élet, átkozott napok!” — kiáltott fel a „Vesnie vodü” c. folyóirat. A burzsoázia felismerte a társadalmi fejlődés perspektíváit és szörnyű rettegésben volt az elkövetkező szocializmus miatt. Csak a halálban reménykedett, mint ami egyedül képes őt megváltani a komor jövőtől. A „Vesztnik Dobrovolcseszkoj Armii” 10. számában az egyik cikk mottóként idézi a sztoikus Seneca szavait: „Hogy szépen halhassunk meg, ahhoz az kell, hogy szívesen haljunk meg.” Idézi továbbá Lev Tolsztoj szavait is: „Amikor a világra jöttél, sírtál, de körülötted mindenki örült. Amikor viszont itt hagytad e világot, mindnyájan sírtak és csak te mosolyogtál egyedül...” A burzsoá ideológusok nézete szerint ez a „szellemi romlás” és a „kiúttalanság” felismerése a nép körében terjedő marxista világnézet eredménye, amely világnézet forradalmi változást hozott az emberi agyakban. A „Vecser” c. lap (a 33. számában) elismeri e történelmi folyamat megfordíthatatlanságát s egy négysoros szatirikus-elégikus versikében így ír:

Valamikor... a szürke kis orosz muzsik

Messze volt Marx Károlytól...

Visszatérnek-e még számára ezek a napok?

Ugyan minek ma már ilyesmin tépelődni?

Az orosz ellenforradalmi ideológusok eme megnyilvánulásainak összegezéseként teljes joggal állíthatjuk, hogy általános vonásuk a nép alkotó erejével szembeni bizalmatlanság volt, az a megátalkodottan reakciós meggyőződésünk, hogy a nép csupán tehetetlen tömeg, amely bármiféle kultúrát csak szétrombolni tud, de kultúrát teremteni nem képes. Ez ellen a kultúrátörténeti pesszimizmus ellen lépett fel a „Pravda”, az 1918. február 10-i 22. (249.) számában leközölt „Az októberi forradalom és a kultúra” c. cikkében. A burzsoá szociológusok állításával szemben a „Pravda” azt írta, hogy a munkások, katonák, parasztok tízmillióinak az anyagi és szellemi értékek hozzáférhetőségéért vívott harca lényegében mélyen kulturális jelenség. A katonák millióinak arra irányuló ösztönös vágya, hogy a háborúnak békével vessenek véget, az októberi forradalom egyik leghatalmasabb tényezője volt, és az a szovjet-hatalom legelső dekrétumaiban is kifejezésre jutott. Ez a vágy minden egyes katona szubjektív érdekén kívül, hogy életben maradjon, egészséges maradjon és ne váljék rokkantá, egyben

azzal az objektív össznépi jelentőséggel is bírt, hogy a népek színe-virága, a világ valamennyi országában a legerősebb és legegészségesebb emberek maradjanak meg a népgazdaság, a kultúra számára, maradjanak meg mindannak az érdekében, ami az életünkben magasztos és értékes.

A „Pravda” bírálta a burzsoá szociológusok ama tételét, mintha a nép a maga tömegében képtelen lenne arra, hogy magasrendű kultúra hordozója legyen. Emlékeztetett arra, hogy természetéből kifolyóan a kultúra színvonala annak mértékében emelkedik, amint azt az emberek egyre szélesebb és szélesebb köre sajátítja el. „A legjava mindannak, ami csak megtalálható a kultúra különböző ágaiban — a tudományban, a művészetben, az erkölcsiségben, a jogban, a filozófiában és az irodalomban —, mostantól fogva nem marad meddő, hanem aktívan elsajátítják majd maguknak a kultúra közkincsévé tétele után epekedő néptömegek. A kultúra attól, hogy a nép többségével fog érintkezni, nem leegyszerűsödik, hanem még differenciáltabbá és gazdagabbá válik.”

A „Pravda” az újonnan kialakult helyzet számításba vételével helyesen mutatott rá arra, hogy a kultúra egyes ágainak a nép által történő elsajátítási folyamata egyelőre összefüggéstelen jellegű lesz, mivel ez a folyamat párhuzamosan halad azzal, hogy a nép a politikai-társadalmi építés gyakorlati munkájával van elfoglalva. A későbbiekben a nép feltétlenül arra fog törekedni, hogy részesévé váljék az emberiség nagy kulturális örökségének. A „Pravda” nagyszerű előrelátással és a szovjetek, mint valóban néphatalmi szervek kiapadhatatlan lehetőségeibe vetett hittel mutatott rá továbbá arra is, hogy „ebben a perspektívában a szovjeteknek nemcsak jogi, hanem általános kulturális központtá is kell válniuk.”

A „Pravda” e szavai a nép szívéből fakadtak, a nép megértette azokat. E szavak önerejébe vetett hitet sugalmaztak a népnek, de ugyanakkor rámutattak az októberi forradalmi átalakulás mélységeken népi, forradalmi jellegére is. Leleplezték a forradalom nagyszámú ideológiai ellenfele állításainak hamis voltát és népellenes természetét. Kimutatták, hogy ezek az ellenfelek csupán az októberi forradalom által megdöntött és a nép által elutasított maroknyi kizsákmányoló csoport érdekében tevékenykednek.

A legreakciósabb ideológusok a régi visszahozatalára irányuló igyekezetükben a valláshoz, a középkori feudális életformához folyamodtak. A szamarai Komucs által szervezett

filozófiai kör a lakosság körében például az alábbi filozófiai témákról tartott felolvasásokat és előadásokat: „A filozófia és az élet”, „A vallás, mint akarati tényező (az erkölcsi nevelés kapcsán)”. A szláv katonai alakulatok részére szervezett külön tanfolyamokon ilyen felolvasásokat tartottak: „Vladimir Szolov’ev”-ről, „Ideológia”, „Az orosz gondolat szimbólumai” stb. Mindeme felolvasásokon és előadásokon erőteljesen kihangsúlyozták az orosz nemzeti filozófia különállóságát, a vallásos és filozófiai misztikummal való elválaszthatatlan kapcsolatát. E vonatkozásban jellemző a Kolcsak-féle „Zsurnal Minisztersztva Narodnogo Proszvescsenija” első két számának a tartalma. E számokban az alábbi cikkek közlését tervezték: N. Usztrjalovtól „Csaadaev és Oroszország”, N. E. Rumjancevtól „A vallásos nevelésről”, Sz. I. Geszszentől „Filozófiai pedagógia”, M. M. Rubinstejntől „Az élet értelme Vladimir Szolov’ev szerint”. Utóbbi a bajt és az értelmetlenséget „az elszigetelődésben, az önmagunk másokkal való éles szembeállításában, a kölcsönös ellentmondásokban és összeegyeztethetlenségekben” látja, más szavakkal a társadalom osztályantagonizmusában. Azt állítja, hogy a szabadság eszméje kozmikus katasztrófa forrása. Szolov’evnek a szocializmussal szembeni ellenséges magatartását Rubinstejn azzal magyarázta, hogy Szolov’ev ellensége minden földinek, s azzal a meggyőződésével, hogy aki csak él a földön, az mind gonosz szeparatista.

Jellemző, hogy az oroszországi ellenforradalom ideológusai támogatásra leltek a polgárháború és az intervenció során Oroszországba importált különféle „társaságok” és szervezetek részéről. A vallásos-idealista propaganda terjesztésében például nagy segítséget nyújtott az ellenforradalmi burzsoáziának az amerikai „Fiatalok Keresztény Szövetsége”, amely aktív tevékenységet fejtett ki a megszállt területeken. A Vlagyivosztokban 1918-ban kiadott „Fiatalok Keresztény Szövetsége” c. broszúra így tájékoztat a Szövetség tevékenységéről: „A Szövetség összejöveteleket vagy csoportos foglalkozásokat szervez a vallási és erkölcsi kérdések tanulmányozására, e célból neves előadókat és filozófusokat hív meg, vallási problémákat taglaló konferenciákat rendez stb.. Napjainkban a Fiatalok Keresztény Szövetsége a földkerekség csaknem valamennyi országában működik.” („Fiatalok Keresztény Szövetsége.” Vlagyivosztok, „Szvobodnaja Roszsziya” kiadásában, 1918., a 11. és 13. oldalakon.)

A Fiatalok Keresztény Szövetségét a burzsoá ideológusok, valamint az egyház, „az emberiség és erkölcs elemi fogalmainak

kereteiből kitörő elemek megszelídítésére” használták fel. (A Kolcsak-féle „kormány” külügyminiszterhelyettesének adott, 1919. február 9-én kelt titkos utasításból.) „Az ifjúságházak külföldi prototípusai” című cikkében A. N. Obrascov — J. G. Fichte „Az ember rendeltetéséről” („Die Bestimmung des Menschen”) című művére hivatkozva — arra tett kísérletet, hogy filozófiailag megindokolja annak szükségességét, hogy Oroszországban is hozzanak létre olyasféle házakat, mint amelyeket a Fiatalok Keresztény Szövetsége tart fenn. A szovjet szervezetek ellensúlyozására az ellenforradalmi burzsoázia a vallásfilozófiai eszmék terjesztésére olyan szektás-vallásos szervezeteket hozott létre, mint amelyeket a „hrisztomolok” („Jézus-imádók”) és a „szesztricseszto” (nővérség”) stb. voltak. E szervezetek tagjai azt hirdették, hogy a kizsákmányoltaknak a kizsákmányolókkal való társadalmi egységében továbbra is a vallásnak kell az összekötő szerepet játszania.

A vizsgálatunk tárgyává tett időszakban a burzsoá szociológia egyik legerőteljesebb problémája a társadalmi egyenlőség kérdése volt. E probléma különféle aspektusai, melyek mint egyéni egyenlőség, osztályegyenlőség, internacionális egyenlőség stb. jelentkeztek, szoros kapcsolatban állottak a szabadság, demokrácia, osztályszolidaritás politikai kérdéseivel. A társadalmi egyenlőség problémája a történelem folyamán először csak az októberi forradalom után kezdett megoldódni annak eredményeként, hogy megszüntették az embernek ember által való kizsákmányolását és demokratizálták a társadalmi és politikai életet. A burzsoá szociológusok nem tudták megmutatni a szociális egyenlőség kivívásához, az osztályok megszüntetéséhez, a tömegeknek a társadalomigazgatás aktív tevékenységébe való bevonásához vezető utakat. Ellenkezőleg, azon fáradoztak, hogy elméletileg igazolják és örökössé tegyék a társadalomnak kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra való polarizálódását.

Az a Lenin által is megállapított törekvés (Összes műveinek gyűjteményes kiadása, 31. kötet, 180—181. l.), hogy „az emberi személyiségek állítólagos abszolút egyenlőségének ürügyén” az egyenlőség eszméjét „az osztályok megszüntetése elleni harc fegyverévé” változtassák, P. Sztruvétól származik, aki arra tett kísérletet, hogy a szociális egyenlőséget foglalkozási egyenlőséggel helyettesítse, mivel pedig ez utóbbi a termelési folyamatban lehetetlen, ebből arra a következtetésre jutott, hogy az orosz forradalom világtörténelmi jelentősége a

szocializmusnak, mint a termelés emberi egyenlőségen alapuló megszervezését célzó tanításnak gyakorlati cáfolatában áll, az egalitárius szocializmus cáfolatában. Lenin azonban sohasem volt híve annak az egalitárius elméletnek, mely szerint minden ember „teljesen egyenlővé” válhat a másikkal. Ilyen elméletet nem lehet levezetni az osztályharcról és az osztályok kommunizmusbeli megszüntetéséről szóló tanításból. „Az osztályokat meg akarjuk szüntetni — írta Lenin —, ebben az értelemben az egyenlőség mellett vagyunk. De azt állítani, hogy mi minden embert egymással egyenlővé teszünk, ez a legüresebb frázis és az olyan intellektuel ostoba kitalálása, aki néha jóhiszeműen dobálózik a szavakkal.” (Lenin, Művei, 29. kötet, 363. l.)

Az egyének egyenlősége elméleti lehetetlenségének latolgatása ténylegesen a társadalmi egyenlőség realitásának tagadására vezetett. Berdjajev a társadalmi egyenlőséget, melyet az egyének pszicho-fizikai sajátosságai mechanikus kiegyenlítésével vesz egyértelműnek, a kozmikus világlét álláspontjáról tagadja, mondván, hogy ez utóbbi létezésének elengedhetetlenül szükséges feltétele a minőségi különbözőség. Berdjajev a társadalmi rendet a kozmikus rend elválaszthatatlan részének tartja és analógiát von az emberi érzékszervekkel, melyek együttesen alá vannak rendelve a legmagasabb agyközpontnak. Mindebből egy univerzális, hierarchikus rendre következett, mely egyaránt sajátja az egyéni, a társadalmi és a világlétnek. Berdjajev véleménye szerint az egyenlőség ellentétes a civilizációval, a kultúrával, mert elszemélyteleníti a személyiséget, fékezi annak fejlődését. V. Beljaev „Mi a baja Oroszországnak?” című cikkében (megjelent Péterváron, a „Cerkovnyü Vedomoszti” c. folyóirat 1918. évi 6. számában) Berdjajev orosz demokráciáról szóló eszméinek teológiai bírálataát adja. Beljaev — Berdjajev kijelentéseinek szélsőséges voltát tompítani igyekező — az egyenlőségről és hierarchiáról, mint az élet két egyenjogú alappilléreéről beszél. A társadalmi egyenlőséget vallási és jogi egyenlőségként értelmezi. A „demokrácia betegségét” ő nem a társadalmi egyenlőségben, hanem a társadalmi viszályban, abban a marxista elméletben látja, mely a társadalmat „burzsoákra és proletárookra” osztja. Beljaev mesterségesen kettéválasztja a társadalmi életet és a politikát, s az októberi forradalmat politikai, nem pedig társadalmi forradalomnak minősíti, azt tartva, hogy Oroszországban, akárcsak bárhol a világon, még nem érték meg a hagyományos életmód összezúzásának feltételei.

Az októberi forradalom hatalmas olyan embertömegeket

is megmozgatott, amelyek korábban még nem kapcsolódtak bele az aktív alkotó társadalmi tevékenységbe. Gyakorlati megerősítést nyert a néptömegek növekvő történelmi szerepéről vallott marxi tanítás. A szocialista forradalom terjedelmének és lendületének növekedési ütemében növekedtek azok a néptömegek is, melyek részt vettek a gyökeres társadalmi átalakulásokban. Ilyen körülmények között az oroszországi burzsoázia ideológusai minden áron azt igyekeztek bebizonyítani, hogy a néptömegek szerepét csupán a termelés szférájára kell korlátozni, a széles néptömegeket pedig a politikában csupán kisegítő erőnek tekintették. Ez elméletekkel ellentétben a bolsevikék és Lenin a dolgozó tömegeknek az ország politikai életében való széleskörű részvételét a szocialista forradalom végső győzelme egyik elengedhetetlen feltételének tekintették. Lenin ezt írta: „Az állampolgároknak egytől egyig részt kell venniük az igazságszolgáltatásban és az ország kormányzásában. Számunkra is fontos, hogy egytől egyig, minden dolgozót bevonjunk az állam kormányzásába.” (Lenin, Művei, 27. kötet, 124. l.) Mert — hangsúlyozta Lenin — a kapitalizmus nem tudja tartani magát akkor, ha a kormányzásban valamennyien részt vesznek.

Ezt a demokratizmust a burzsoá ideológusok a „demokratikus örökség” egy fajaként értékelték. Az orosz burzsoázia Dürkheim specializálódási eszméjére támaszkodva — Dürkheim ugyanis azt állította, hogy a társadalmi organizmusban minden embernek speciális funkcióval kell rendelkeznie —, ezt a „társadalmi ideált” a maga módján értelmezve, azt hajtogatta: „A suszter maradjon a kaptafánál.” A „Velikaja Roszsija” című lap például a társadalmi rend érdekében azt követelte, hogy minden osztály és minden egyén álljon a „maga helyére”. Azt tartotta, hogy a demokratikus politika elszínteleníti az államigazgatásban való specializálódás alapelvét, de ugyanakkor azt is elismerte, hogy a kormányzásban való tömeges részvétel gondolata már mélyen behatolt az orosz társadalom tudatába. Így a burzsoá ideológusok azzal, hogy a specializálódás és munkamegosztás problémájához nyúltak, a társadalmi osztályellentétek fenntartásának szükségességét igyekeztek bebizonyítani. Továbbmenve, az ugyanezen lapban (ld. az 1919. november 13-i számban megjelent „Obzor rosztovszkoj pecsati”-t) E. Trubeckij tollából megjelent cikk azt állította, hogy Oroszország népi tömegei az államot csak monarchiának tudják elképzelni, hogy szükségük van valamely, a hatalmat megszemélyesítő „gazdára”, akinek engedelmessékedhetnek. Ebből az „elméletből”

kiindulva Trubeckij azt állította, hogy Oroszországban a monarchia visszaállítására van szükség.

Az eszer V. Csernov az „Elfelejtett ABC” című, a „Delo naroda” c. lapban megjelent tanulmányában a suszterről és a kaptafáról szóló vulgár-szociológiai aforizmát igyekezett az alkotmányozó nemzetgyűlés és a proletár-paraszt tanácsok közötti „munkamegosztásról” szóló saját koncepciója alapjául venni. „Nincs olyan ember — írta —, aki egyformán alkalmas lenne minden munkára; mindenki erősebb az egyikben, gyengébb a másikban. Bizonyos képességek főleg, mondjuk az olyan szövetkezeti munkához követeltetnek meg, amely békés és szervezett, alkotó és szakszerű tevékenységet igényel; másfajta képesség kell a szakszervezetekhez, ahol naponta kell szervezni a gazdasági harcot; ismét más képességek szükségesek a „szovjetekben folyó” ideges-agitációs, a tömeg kavargó lelkivilágában az élesztő szerepéhez hasonló munkához. Ismét csak teljesen más képességek szükségesek a parlamenti, az alkotmányozó nemzetgyűlésben folyó törvényalkotó tevékenységhez.” (Idézet a „Nase Edinsztvo” 1917. december 9-i 5. számából.)

Csernov koncepciója még a plehanovista „Nase Edinsztvo” c. lap ellenkezését is kiváltotta. (Ld. a lap 1917. december 23-i 5. számában megjelent sajtószemlét.) A lap zavartan jegyezte meg, hogy hasonló okfejtéssel egészen odáig el lehetne jutni, hogy „a törvényalkotó tevékenységhez műveltségi cenzus kell, sőt ez utóbbi megszerzéséhez esetleg még vagyoni cenzus is”. Csernov nézetei azonban marxista bírálatban a „Pravda” hasábjain részesültek, mégpedig az 1918. január 6-i 223. (154.) számban megjelent „Az elfelejtett marxizmus ábécéje” című cikkben. A „Pravda” leleplezte Csernov szánalmas mellébeszélését, amellyel a szovjetek és a burzsoá alkotmányozó nemzetgyűlés közötti politikai konfliktust e szervek apró „hatásköri” ellentétévé igyekezett leszűkíteni. A szovjetek és az alkotmányozó nemzetgyűlés összeütközésében a „Pravda” nem hatóságközi súrlódásokat lát „egyazon dolgozó osztály sorain belül”, hanem az osztályok összeütközését, „a két forradalom, a februári burzsoá és az októberi szocialista forradalom összeütközését”. Ez összeütközés mögött két különböző szociális program, az egymással harcoló antagonisztikus osztályok állanak. A történelemben még nem volt példa arra, hogy egyazon osztályon vagy a dolgozó osztályok (munkások és parasztok) blokkján belüli hatóságközi súrlódások polgárháborúba torkollással fenyegető összeütközés forrásául szolgáltak volna. Márpedig polgárháborúra vezet minden olyan kísérlet, amely a „Minden

hatalmat az alkotmányozó nemzetgyűlésnek” jelszavát akarja megvalósítani, hiszen az októberi forradalom minden ellensége az alkotmányozó nemzetgyűlés köré tömörült. Így írt erről a kérdésről a „Pravda”.

A szellemi és fizikai munka közötti mély ellentétek eltüntetéséhez már az októberi forradalom első hónapjaiban hozzáláttak. A különböző társadalmi csoportokhoz tartozó dolgozók közelebb hozásának az egész országban jó eszköze volt az új oktatási rendszer. A művelődés évszázadokon át a tehetős társadalmi rétegek privilégiuma volt és így elősegítette a szellemi dolgozók elkülönülését a fizikai dolgozóktól.

Az oktatásügyi népbiztosság felhívásának közzétételét követően — amely felhívás Oroszország polgárait harcra szólította az analfabetizmus és a dolgozók szellemi sötétsége ellen — a burzsoázia igyekezett tagadásba venni az általános művelődés célszerűségét, kételyeit fejezte ki a tekintetben, vajon a népi tömegek képesek-e a megismerésre, az elméleti gondolkodásra. A „Vesnie vodü” c. folyóirat például (a Péterváron 1918-ban megjelent 33—34. kötetének 23—25. lapjain) arról igyekezett meggyőzni a bolsevikokat, hogy értelmetlen dolog az általános művelődés célszerűségéről beszélni, hiszen nem minden ember képes a tudományok elsajátítására. Lao-Csi és Spencer elméletére hivatkozással a folyóirat azt állította, hogy a nép jólétéhez nem művelődésre, hanem valláserkölcsi nevelésre van szükség, ez utóbbit viszont sokkal könnyebb az írástudatlan lakosságba beleoltani. Szibéria főiskolái és gimnáziumai 1918/19. évi tanterveire élesen rányomja bélyegét a vallásos-idealista irányzat a filozófia-történet, a szociológia és más társadalmi diszciplínák megvilágításában. Csupán az öt kötetnyi buddhista filozófia tanulmányozására 21 évet fordítottak a tantervben. (CGAOR, f. 1318., op.l., ed.hr. 138/2., 288. old.)

A Don mentén az ifjúság valláserkölcsi neveléséhez pedagógiai módszerként a cserkészetet használták fel. A cserkészet célja az volt, hogy a növendékek figyelmét elterelje a szociális életről, a társadalmi osztályok harcáról, s azt a természetre, a munkára és az erkölcsiség elvont normáira összpontosítsa. A kapitalista társadalmi rend „megjavításának” ezt a sajátos módját igyekeztek a Don menti ellenforradalmi ideológusok orosz talajra átültetni. Azt állították, hogy az angol cserkész és a fiatal kozák nevelésében sok hasonlóság van, és hogy a cserkészet kedvező talajra fog találni a kozákság soraiban is. A „Donszkie Vedomoszti” c. lap (az 1919. szeptember 20-i 190. számában) kiemelte, hogy a cserkészet „vonzódik a természettel való egy-

beolvadáshoz”, s azt a spártai nevelési rendszerrel hasonlította össze. A novocserkasszki „Orosz Cserkész” társaság alapszabályai szerint minden világnézeti kérdést a cserkészcsapatokon belül lefolytatott erkölcsi jellegű megbeszéléseken kellett tisztázni.

A „személyiség és társadalom” problémája a vizsgálatunk tárgyává tett időszakban eléggé elterjedt volt. Az idealista társadalomszemlélet osztályellenes és egyben történelemellenes irányzatú volt. A burzsoá ideológusok azt állították, hogy a személyiség számára a forradalom jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy erkölcsileg leküzdje a társadalom osztálytagozódását. Az „igazi” forradalmárok feladatának „a fennálló rendet állandóan és permanensen bíráló szellem” belső engesztelhetetlenségének elérését tekintették, de nem a fennálló rend átalakítása érdekében, hanem az élet álomvilággá alakítása érdekében, hogy „utána majd mások életté változtassák az álmot”. (A „Znamja” című baloldali eszer folyóirat 1919. április 1-i számából.) A burzsoázia azzal, hogy a súlypontot a jövőbe vitte át, a jelenkor sürgős feladatainak megoldásától való eltávolodást hirdette, eltávolodást azokól a feladatokról, melyeket az élet, a forradalom vetettek fel.

Az ellenforradalmi orosz burzsoázia a marxista—leninista ideológia elleni harcot a nemzeti felszabadító mozgalom elleni harccal kötötte össze mind Oroszországon belül, mind pedig annak határain túl. Átvette a külföldi burzsoá sajtóból a különböző fajelméleteket. Így például az „Écho de Paris” című francia lapból lefordított „Egy nagy ütközőállam és az eljövendő béke” című cikkben a burzsoá monarchista Oroszországot úgy tekintették, mint a „fehér faj és a civilizáció őrállóját”, mely az „ázsiai frontot” fedezi. Ezeknek a nyugatról átvett eszméknek az volt a célja, hogy igazolják a fiatal szovjetkörtársaság megfojtására tett kísérleteket. A „fehér fajú testvérországok” ellenforradalmi burzsoáziája Oroszországot az ébredő Kelet fékentartó, nem pedig forradalmasító országának akarta látni. Ebben az időben állapította meg Lenin, hogy az Európa és Ázsia, Nyugat és Kelet határán fekvő Oroszország földrajzi helyzete egyike azoknak az okoknak, amelyek Oroszországot arra kötelezik, hogy magára vállalja azt a nehéz, de megtisztelő feladatot, hogy „az imperializmus elleni világharc úttörői legyünk”. (Lenin, Művei, 30. kötet, 138. l.)

Általános vonásokban tehát ilyen volt a belső és külső ellenforradalom ellen vívott ideológiai harc arculata a szovjet-hatalom első éveiben. A polgárháború és a külföldi intervenció

súlyos körülményei között a marxista—leninisták a párt vezetésével szembeszegültek a reakcióval, de ugyanakkor gyűjtögettek is erőiket a reakció végleges szétzúzására.

(V. F. SZÜRCHOV cikke a
Voproszű Filozofii 1965.
2. számában)

ÚJ TENDENCIÁK
AZ 1917. ÉVI OROSZORSZÁGI FORRADALMAK
ELŐTÖRTÉNETÉRŐL SZÓLÓ AMERIKAI
TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Oroszország XX. század eleji történetének tanulmányozása már hosszú évek óta vonzza a világ különböző országaiban élő, s a legkülönbözőbb politikai meggyőződésű kutatók figyelmét. A polgári történetírásban jelenleg is az az irányzat foglalja el az uralkodó pozíciókat, amely az orosz történeti folyamat kivételenségéről és véletlenségéről vallott álláspontot védelmezi. Ezen irányzat képviselői számára az októberi forradalom — mindenekelőtt a körülmények „végzetes” alakulásának —, az egyes személyek és politikai pártok hibájának a következménye, miközben a „körülmények” és a „hibák” elemzésénél mellőzik azok saját belső, történelmileg kialakult törvényszerűségét.

Az adott iskola létrehozásában és kialakításában nem csekély szerepet játszottak a különböző orosz liberálisok. Sem politikailag, sem pszichológiailag nem sikerült a liberálisoknak bebizonyítani, hogy a cári Oroszország „egészeben” helyes úton járt. Azokban az esetekben pedig, amikor az autokratikus rendszer hibái különösen torz formában jelentkeztek, előtérbe lépett az az érv, hogy ezt az eltorzulást haladéktalanul „kijavították” volna, ha nem zavarták volna meg ezt a „radikálisok” próbálkozásai, majd a háború és a forradalom. Még 1912-ben, a moszkvai választók előtt tartott beszédében V. A. Maklakov azt bizonygatta, hogy lehetséges az ország felülről történő „békés felújítása”, s hogy csupán a munkáspárt „a maga zabolátlan maximalizmusával... szegi szárnyait a születőben lévő szabadságnak”.¹ Lapozzuk fel az ideiglenes kormány által létrehozott Vizsgáló Bizottság jegyzőkönyveit és olvassuk el, mit állított 1917. augusztus 4-én P. N. Miljukov: a forradalom elhárításának egyetlen útja — a reformok útja, a cárizmus bu-

kásának egyetlen oka — a cár és a nemesek politikai vaksága, akik nem hallgattak a liberálisok figyelmeztetéseire.²

A fenti nézetet vallók körében az USA-ban különösen ismert volt M. Karpovich, a volt kadet, az ideiglenes kormány washingtoni diplomatája, később a Harvard-egyetem professzora, s az amerikai russzisták egész nemzedékének szellemi gyámolítója. „A forradalom előtt Oroszország állandóan és gyorsan fejlődő ország volt — írta. — Figyelembe véve ezt a haladást, aligha helyes azt állítani, hogy a forradalom abszolúte elkerülhetetlen volt. Oroszországnak még sok bonyolult és nehéz problémát kellett megoldania, de semmiképpen sem lehetett kizártnak tekinteni azok megoldásának lehetőségét. Amilyen mértékben vált az ország gazdaságilag egyre virágzóbbá, kulturális tekintetben pedig fejlettebbé, olyan mértékben vált egyre erősebbé ez a lehetőség, az erőszakos fordulat veszélye pedig egyre távolodott. A békés evolúció e reményére megsemmisítő csapást mért a háború, amely a radikális belső reorganizációs folyamat teljes hevében érte Oroszországot. Az alkotmányos kísérlet óta még nem telt el tíz esztendő sem. Sztolipin agrár-törvényhozása alig néhány év óta állt fenn. Az általános népoktatás sémáját éppen csak elkezdték megvalósítani. Az ipari fejlődés — habár gyors volt, mégiscsak — a kezdeti stádiumát élte. Ilyen körülmények között a háború komoly megrázkódtatást kellett, hogy előidézzon az ország belső életében. Az egész ország hősie és összehangolt erőfeszítéseire volt szükség, hogy a birodalom kiállja ezt a vihart. Ezen erőfeszítések útjában legyőzhetetlen akadályt jelentett az 1915—1917. évi politikai válság. A háború a legmagasabb fokig valószínűsítette a forradalmat, azonban csupán az emberi butaság tette a forradalmat elkerülhetetlenné.”³

Ennek az amerikai történetírásban meggyökeresedett koncepciónak megfelelően II. Miklóst nyilvánították a forradalom egyik fő „bűnösének”. Az USA-ban kiadott történeti művek sok-sok oldalát szentelték az utolsó cár, a „példás családapa”, de tehetségtelen államférfiú személyes tulajdonságai részletes elemzésének, II. Miklós — „jó ember, akit a sors arra ítél, hogy rosszat hozzon saját országára”⁴ — ilyen és ehhez hasonló megállapításokat találhatunk a forradalom előtti Oroszország történetével foglalkozó számos munkában. Kialakult az az elképzelés, hogy ha a cár egy kicsit okosabb lett volna, az orosz történelem egész menete is másként alakult volna. Mint ismeretes, a nyugati szerzők közül sokan a cár után a forradalom „bűnét” megkísérelték és megkísérlik a németbarát cárnőre,

Raszputyinra és a „peches” fehér-tábornokokra stb. háritani.

A polgári történészek egyhangúlag kijelentették, hogy egyedül a polgári reformok jelentették az egyedüli kiutat az ország számára a cárizmus által kiváltott forradalmi megrázkódtatások szakaszából. A századeleji oroszországi történetre vonatkozó, s az amerikai irodalomban felfedezhető témák között szükségszerűen központi helyet foglalt el az a harc amelyet az orosz burzsoázia folytatott az államirányításban való részvételért. A rózsaszínű árnyalatok egész skáláját használták és használják még ma is, amikor a polgári és kispolgári pártok, különösen a kadetok és a mensevikek „ideál”-jaira terelődik a szó. Igaz, a lelkesedés némileg csökken, midőn arra kerül a sor, hogy elemezzék e pártok tevékenységét 1917—1918 kritikus hónapjaiban, korábbi érdemeiket azonban mindenképpen dicsérik: A Sztolipin-féle reform — mint kiderült —, „valamennyi társadalmi csoport érdekét szolgálta”,⁵ a parasztok áttelepítése Szibériába „elősegítette a felvirágzás periódusának a bekövetkezését”,⁶ magát Sztolopint a közelmúltban a közelgő forradalom „elhárítójának” nyilvánították.⁷ Hasonlóképpen felnagyítják az 1915-ben, a IV. Állami Dumában létrejött „progresszív blokk” jelentőségét. Ezt a blokkot olyan reális erőként ábrázolják, amely képes lett volna „megmenteni a helyzetet”, s kivezetni az országot a forradalomhoz vezető örvényből. Ha a monarchia nem utasította volna el a feléje nyújtott „segítő kezét”, nem vesztette volna el azt a még megmaradt lehetőségét, „megmentésének utolsó lehetőségét”, hogy szövetséget kössön a burzsoáziával.⁸

Azokra a szerzőkre, akik ezen eszmék körében mozognak, jellemző a meglepő figyelmetlenség a XX. század eleji Oroszország fontos társadalmi-gazdasági problémáinak egész sora iránt. A dolgozók, így többek között a proletariátus helyzetével, a munkáskérdés megoldásával kapcsolatos problémák hosszú időn keresztül teljesen kívül estek érdeklődési körükön. Az orosz történelemről szóló általános kurzusokban a munkások helyzetéről és harcáról csak mellékesen esett szó, avagy említést sem tettek róla. Nem kell csodálkozni azon, hogy az ilyen irányzatú munkák mindegyikére a forrásbázis szűk volta, valamint a Szovjetunióban kiadott kutatások és publikációk figyelmen kívül hagyása volt jellemző.

Egészében véve ugyanez jellemzi a jelenlegi amerikai történetírást is. Az ismert orosz mensevik, R. Abramovitch 1962-ben megjelent könyvében — amelyről nem kevés dicsérő vélemény hangzott el az USA-ban — ugyanazt olvashatjuk, amit

harminc esztendővel ezelőtt M. Karpovich írt: „Ha Európában még egy vagy két évtizedig fennmaradt volna a béke, Oroszország békésen fejlődött volna a haladás, a demokratizálódás és a gyors gazdasági növekedés útján... Az 1914. évi háború azonban megsemmisítette az ilyen fejlődés minden lehetőségét.”⁹

Minden jel szerint azonban mégis elmondhatjuk, hogy az utóbbi években az amerikai történészek egy részénél bizonyos eltávolodás tapasztalható azoktól a tradicionális sémáktól, amelyek hivatva voltak megalapozni az oroszországi szocialista forradalom „véletlenségének” a koncepcióját. Jelentős szerepet játszottak e tekintetben a Szovjetunió gazdasági, kulturális és tudományos eredményei a második világháború után, a szocialista rendszer fejlődése és megerősödése. Látszólag igazolást nyer az a feltevés, hogy az ötvenes években jelentkező új történész-nemzedék egyes képviselői, jóllehet kezdetben zavarosan, de mégis megérezték a régi módszertani megközelítés tarthatatlanságát.¹⁰ Mindenesetre az amerikai folyóiratok hátsójain felhívások jelentek meg az orosz történelem tényeinek komolyabb és elmélyültebb kutatására. „Lehetséges, hogy érkezett az idő új szempontok és interpretációk számára éppen úgy, mint az új információk, a megismerés mélysége számára...” írta 1960-ban a „Russian Review”.¹¹ Természetesen az erősen meggyökeresedett konzervatív tradíció gyors legyőzése (mely tradíció meghatározott politikai tartalmat hordoz az amerikai uralkodó körök ideológiai programjában), ráadásul az ötvenes évek specifikus körülményei között, irreális volt. Éppen ezért az első időkben olyan elméletek keletkeztek, amelyekben a régi érvelést fenntartásokkal, módosított formában alkalmazták, az alapkonceptió azonban — a forradalom „véletlenségéről” vallott következtetés — változatlan maradt. E tendencia jellemző megnyilvánulása volt D. Treadgold „A nagy szibériai áttelepítés” c. könyve. Treadgold átvitte Oroszország történetére Turner ún. „határ-elméletét”, amelyet az amerikai tudományban az USA történetének a kifejtésénél alkalmaznak. Oroszországra alkalmazva ez az elmélet azt jelenti, hogy ha a cári kormánynak sikerült volna felhasználnia az ország keleti részén fekvő lakatlan területeket és jól megszervezni a parasztok áttelepítését az új körzetekbe, úgy ezzel megoldotta volna az agrárkérdést és elejét vette volna a forradalomnak.¹²

Amilyen mértékben szélesedett az Oroszország történetével foglalkozó amerikai munkák tematikája, olyan mértékben tetek kísérleteket a különböző osztályok és pártok szerepének

kutatására a felszabadító mozgalomban. Az általános kurzusokban, a monográfiákban és az egyes cikkekben a tanulmányozás objekumaként kezdtek megjelenni a munkások és a parasztok. Maguk a kutatások és a belőlük levont következtetések azonban még igen távol álltak a valóságtól. A forradalomban a döntő szerepet továbbra is az értelmiségnek tulajdonították, a munkásosztályt csupán olyan környezetként ábrázolták, amely fogékony a kívülről ható eszmékre, mellesleg elsősorban a reformista jellegű eszmékre.

Lawrence, Clarkson, Pushkarev, Ellisson orosz történelemmel foglalkozó legutóbbi kurzusaiban, amelyeket az amerikai sajtó elragadtatással fogadott, Walkin külügyminisztériumi tanácsos nemrégiben megjelent könyvében, valamint a munkásosztály története egyes kérdéseinek szentelt munkákban ez a szempont dominál.¹³ Majdnem szó szerint ismétlődő megállapításokkal találkozunk arról, hogy az oroszországi munkásosztály még nem volt tulajdonképpen munkásosztály, hogy parasztok voltak, akik a városba jártak dolgozni és az első kedvező alkalommal hazatértek.¹⁴ „A munkaerő átáramlása az iparba nem volt elegendő a faluban uralkodó körülmények miatt. A meglévő munkások tanulatlanok, nyughatatlanok voltak, nem rendelkeztek kialakult szokásokkal, elkeseredettségük és magányosságuk érzését gyakran kísérelték meg alkoholféltőmorba fojtani, minek következménye volt a munkából való hiányzás, az alacsony termelékenység és a felháborodás a gyári fegyelem ellen” — írja A. Gerschenkron „Gazdasági elmaradottság — történeti perspektívában” c. könyvében.¹⁵ J. Walkin egyenesen kijelenti, hogy a forradalom előestéjén is a munkásság „egészében véve primitív és lényegében anarchikus csoport maradt”.¹⁶ „Oroszországban igazi proletariátus csak viszonylag csekély mértékben alakult ki. Az orosz munkás nagyjából paraszt maradt, aki továbbra is kapcsolatban áll a faluközösséggel, munkabére terhére teljesíti kötelezettségeit a faluközösségben, és gyakran kap ételmelet falubelijeitől... Az orosz munkás az esetek többségében nem volt proletár, arról már nem is beszélve, hogy a munkások összlétszáma mindenestre jelentéktelen volt a parasztok hatalmas számához viszonyítva” — így összegezi ezt a véleményt Clarkson.¹⁷ Jóformán egyetlen munkában sem találkozunk annak a ténynek a nyílt elismerésével, hogy Oroszországban feltalálhatók voltak az ipari munkások kialakult káderei.¹⁸

Ilyen módon az amerikai történészek, bár figyelmüket az orosz munkásosztály történetére fordítják, továbbra sem kíván-

ják elismerni annak döntő, forradalmi szerepét. Egyoldalúan jellemzik a munkásosztályt, kiemelik az ösztönösség elemeit s elhallgatják az öntudatosság fokozódását a munkásmozgalomban, minden bizonyíték nélkül állítva, hogy a politikai követeléseket kívülről vitték be a munkásmozgalomba avagy azokat a rövidlátó cári kormány legvégső repressziói váltották ki. Az adott irodalomban általában elfogadott megállapítás szerint az orosz munkásmozgalmat könnyen be lehetett volna vonni a nyugati mintájú, meghatározott legális keretek közé, ha nincsenek... a „körülményeknek” ugyan azok a kellemetlen egybeesései, azok a „mulasztások” és „hibák”, amelyekben ősidők óta alapszik a forradalom véletlenségének koncepciója.

E széles körben meghonosodott nézet alapján (amely nézet a „stabilizációs” elnevezést nyerte, tekintettel arra, hogy kitarthatóan törekedett bebizonyítani azt, hogy Oroszország fejlődhetett volna a „nyugati”, a reformista úton) igen érdekes és nagy vita alakult ki a chicagói (jelenleg Columbia) egyetem professzora, Leopold Haimson, a michigani egyetem professzora, Arthur P. Mendel és a washingtoni egyetem professzora, Theodor H. von Laue között, a „Slavic Review” c. folyóirat 1964—1965. évi számaiban.

Kik a vita résztvevői?

Mindhárman kimagasló helyet foglalnak el az amerikai történész-körökben. Mindhárman viszonylag fiatalok és az ötvenes évek elején, az orosz történelem iránt az USA-ban jelentkező viharos érdeklődés idején léptek „az orosz kutatások” mezejére. Leopold Haimson könyve „Az orosz marxisták és a bolsevizmus keletkezése” 1955-ben jelent meg, Arthur P. Mendel könyve: „A haladás dilemmái a cári Oroszországban” 1961-ben, Theodor H. von Laue cikksorozata és könyve¹⁹ szintén ugyanebben az időben.

E szerzők valamennyi munkájában fellelhető a kérdés: „Elkerülhette-e Oroszország a szocialista forradalmat?”. A választ nem egyöntetűen adják meg, sőt, ezen túlmenően a válasz az idők folyamán bizonyos átalakulásokon ment keresztül.

Még az ötvenes években von Laue ellenezte az orosz forradalom nem törvényszerű voltáról vallott tradicionális megállapításokat. Meglehetősen meggyőzően mutatta be azt a zsákutcát, amelybe a cári kormány a XIX. század végén, a XX. század elején került, továbbá azokat a mélyenszántó ellentéteket, amelyek megtörték a cári birodalom látszólagos egységét. Véleménye szerint az adótehernek az iparosításhoz szükséges

túlzott fokozása sodorta Oroszországot a forradalmakba. Ugyanakkor — vélte — ha az iparosítást mérsékelt tempóban végzik s nem törekednek arra, hogy egy sorba kerüljenek az iparilag fejlett hatalmakkal, akkor el lehetett volna kerülni a társadalmi kataklizmákat. Von Laue lényegében védelmezte a társadalmi fejlődés „stabilizációjának” elvi lehetőségét, s csupán abban kételkedett, hogy az oroszországi eseményeknek feltétlenül ugyanazt az utat kellett volna járniuk, mint a Nyugatnak. Minél szélesebb körét tekintette át von Laue a XX. századi Oroszország társadalmi-gazdasági fejlődésével kapcsolatos témáknak, annál jobban megerősödött az a véleménye, hogy az ilyesfajta „nyugalmas” ipari-evolúciós fejlődési vonal nem felelt meg Oroszország számára. „Világos, hogy az orosz feltételek mellett a nyugati modell a maga ipari és alkotmányos komponenseivel nem válhatott teljes egészében megvalósíthatóvá. Oroszországnak választania kellett a szabadság és a hatalom között”²⁰ — írta utolsó könyvében. „A cári Oroszországban a haladás dilemmáit”, azaz a különböző politikai áramlatok által javasolt programokat elemző A. P. Mendel elveti az ország sorsával kapcsolatos kérdésnek mind narodnyik, mind marxista megoldását. Sokkal kedvesebb számára a „legális marxizmus”, amely közel áll az angol mintájú revizionizmushoz, s amely alkalmas arra, hogy Oroszországot elvezesse az angol—amerikai típusú „magasan fejlett gazdasági élet” feltételeihez, amikor is — véleménye szerint — valamennyi ellentét elsimul és megszűnik a társadalom gyökeres és durva átalakításának a szükségessége.²¹

Leopold Haimson, a vita kezdeményezője, az ötvenes évek közepén követte az egyes személyek által a történelmi folyamatban játszott döntő szerepről vallott, s a polgári történetírásban divatos koncepciót, s a következőképpen látta Oroszország fejlődési perspektíváját a XX. század elején: „Lenin az idővel kelt versenyre: terveinek realizálása most teljességgel attól függött, hogy nyílik-e lehetőség arra, hogy az orosz 'öszönös' erőket szabadjára engedje, azok beérésének bekövetkezte előtt.”²² Az az ilyen módon elleplezett gondolat, hogy az októberi forradalom csupán attól függött, hogy „sikerül-e” Leninnek megszerveznie a forradalmat addig, amíg érvényesülhetnének a sztolipini reform eredményei s Oroszország a fejlődés „nyugati” útjára lépne, teljességgel megfelelt a Harvard-irodalom szellemének (megjegyzendő, hogy Haimson maga is korábban Karpovich tanítványa volt). Ez az elképzelés — amely egyáltalán nem nyert alátámasztást a téma kifejtése

során — arról tanúskodott, hogy a Harvard-iskola törénészei számára kötelező a forradalom véletlenségét vallani.

L. Haimson nézetei a hatvanas években a régebbi pozíciók jelentős megváltozásáról tanúskodnak. A „Slavic Review” hasábjain vitát kiváltó, „A társadalmi stabilitás problémái az oroszországi városokban 1905—1907-ben” c. cikkében²³ az orosz történelemre vonatkozó „stabilizációs”-nézet aktív ellenfeleként jelentkezik, s elveti azt a tradicionális elképzelést, amely szerint „az orosz élet valamennyi alapvető területén az 1905. évi forradalom és az első világháború kezdete között olyan politikai és társadalmi stabilizációs folyamat zajlott le, amely — ha nincsenek a háború-okozta rendkívüli nehézségek — megmenthette volna Oroszországot a forradalomtól, avagy legalábbis azoktól a radikális változásoktól, amelyekre azután került sor, hogy a bolsevikok megragadták a hatalmat”.²⁴ „Sőt, a háború által kiváltott specifikus és plusz-nehézségek nélkül is — írta L. Haimson — lehetséges, hogy valamiféle más, tisztán belső válság közvetlen hatása alatt Oroszországban radikális fordulatra kerülhetett volna sor...”²⁵

L. Haimson nézetéhez közelálló pozíciót foglalt el a vitában Th. H. von Laue, aki a vitában a liberális—alkotmányos rezsim potenciális életképességeiről írt a forradalom előtti Oroszországgal kapcsolatban. „Ez a vita nem csupán a nyugati tudósokat és szovjet kollégáikat választja el, amint azt Haimson professzor megjegyezte, hanem megosztja az amerikai tudósokat is, habár munkáikban kevés a bizonyíték erre. Ez a vita azon a ponton helyezkedik el, ahol a tudomány érintkezik az ideológiai törekvések valamennyi piszkos eltorzulásával, a személyes becsvággyal, a szabadságról és a történelmi determinizmusról vallott zavaros szofisztikával, a csekély számú tényből levont, elsietett általánosításokkal, a hibás idealizmussal s az emigráns nosztalgiával, amelyek a hosszú évek során mind egybemosódtak a témával.” Más helyen pedig: „1914 előtt a cári Oroszország két különálló, sőt egymással ellentétes válság előtt állt. A fennálló politikai és társadalmi rend stabilitását az ipari fejlődés gyorsasága fenyegette; a társadalmi, politikai és a szellemi fejlődés nem tudott vele lépést tartani. Ez nem csupán az önkényuralmat veszélyeztette, de a „liberális” művelt társadalmat is. Röviden szólva, az iparosítás túl gyorsan történt, ugyanakkor viszont minden jel szerint nem volt annyira gyors, hogy biztosíthassa Oroszország szuverenitását a nagyhatalmakkal folytatott versenyben... minden eredménye ellenére Oroszország nem volt képes sikeres háború

folytatására... Németországgal — még azzal a Németországgal sem, amelyet Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok feltartóztatott... Röviden szólva, bármely úton leküzdhetetlen válság várta Oroszországot. Ha az ipari fejlődés üteme lassúbb lett volna és ennek következtében kevesebb a belső ellentét, a külső válság lett volna bonyolultabb. Ha pedig — másrészt — az ipari fejlődés teljes gőzzel haladt volna előre Oroszország szuverenitásának megőrzése érdekében, ezzel együtt sietteték volna a belső kitörést is. Csak találgathatjuk, hogy vajjon az orosz liberálisok megbírkóztak volna-e ezekkel a problémákkal.”²⁶

A vita során a „stabilizációs” koncepció védelmezőjeként szerepelt A. Mendel, aki úgy vélte, hogy a háború előtti években „új mozgalom” indult „az alkotmányos kormányzásért”, amely „további szakaszát jelentette az 1905-ben kezdődött fejlődésnek, nem pedig 1917 októberének az előérzetét”. Szükséges azonban megjegyezni, hogy A. Mendel is eltért a „stabilizációs nézet” tradicionális értelmezésétől, korrigálva azt. „Igaz-e, hogy a nyugati történészek közül „egyesek”, „számszerűen”, vagy a „többség”, azok, akik Oroszországot úgy ábrázolják, mint amely a „stabilizáció” felé haladt — írja A. Mendel —, kizárják a sztrájkok növekedését és kizárják annak a harcnak a felújulását, amely az ellen folyt, ami az önkényuralomból megmaradt? Vagy pedig — ami inkább hasonlít az igazságra — a nyugati álláspont csak nem tartja a lejátszódó konfliktus szükséges kimenetelének a bolsevik típusú győzelmet? Ha azonban a nyugati történészek csupán abban kételkednek, hogy szükségszerű volt „a hatalom meghódítása a bolsevikok által”, nem pedig annak a harcnak a folytatásában és intenzívebbé válásában, amelyet a dolgozók és a „társadalom” folytattak céljaikért, akkor a stabilizáció és a forradalom szembeállítását, ahogy azt Haimson teszi, hibás.”²⁷

A „Slavic Review”-ben folyó vita résztvevőinek ezek a kijelentései arról tanúskodnak, hogy a gondolatok bizonyos mozgolódása tapasztalható az Oroszország történetének XX. századi legfontosabb problémáit kutató amerikai történészek háború utáni nemzedékében. Már a fentebb közölt részletekből is látható, hogy a konzervatív kánonoktól való legradikálisabb eltérés L. Haimson pozíciójában tapasztalható, aki folytatja az adott problémák kidolgozását. 1966 áprilisában, amikor tudományos kiküldetésben a Szovjetunióban tartózkodott, L. Haimson a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében előadást tartott „Gondolatok az oroszországi új

forradalmi fellendülés historiográfiájáról (1912—1914)” címen. Az előadás megismételte a „Slavic Review”-ben megjelent cikk alapvető tételeit és megerősítette a cikk által keltett azon benyomást, hogy Haimson álláspontja sokban érintkezik a szovjet történetírással arról, hogy Oroszország 1901—1917 között — annak ellenére, hogy a cárizmus és a burzsoázia megkísérelte nyugati mintára megoldani az egyes égető társadalmi-gazdasági kérdéseket — általános forradalmi helyzet, mégpedig forradalmakkal terhes helyzet szakaszában volt.²⁸ Az amerikai tudós és a szovjet történészek állásfoglalásában mutakozó hasonló momentumokat jelezték a Történettudományi Intézetnek az előadáson részt vevő munkatársai. Ugyanakkor a szovjet kutatók egy sor kritikai megjegyzést is tettek az előadással kapcsolatban.

Mi is H. Haimson álláspontja részletesebben az oroszországi forradalmi fellendülésről, 1912—1914 során? Melyek az amerikai történész érvei? Milyen ellenvéleményeket váltottak ki a cikk és az előadás alapvető tételei Haimson honfitársai és a szovjet történészek körében?

Haimson kutatásának fő tárgya — a két párhuzamos forradalmi folyamat (az „alsó néprétegek”, vagyis a proletariátus és a parasztság, valamint a társadalom privilégizált, adófizető rétegeiben lejátszódó mozgalom) fejlődése Oroszországban az első világháború előtt. Mindenekelőtt annál a jellemzésnél kívánunk megállni, amelyet L. Haimson az „alsó néprétegek” válságáról nyújt.

Sok nyugati kutatótól eltérően Haimson elismeri proletariátus létezését Oroszországban a XX. században (a munkástömegeknek munkásosztállyá való átalakulásáról beszél), a proletariátusban látja a felszabadító mozgalom legfontosabb erejét, konstatálja az „alsó néprétegek” és a cárizmus polarizációját, ír arról a komoly hatásról, amelyet a háború előestéjén a munkásmozgalom a társadalom „balratolódására” gyakorolt (többek között a II. városi kúria választóira). Ugyanakkor — és ez rendkívül fontos — L. Haimson utal a munkásosztály és a „társadalom” polarizációjára is.²⁹ Ezzel kapcsolatban rendkívül ékesszóló a Szovjet Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében tartott előadásának befejező része: „Végülis el kell ismerni, hogy annak ellenére, hogy a háború előestéjén erősödött az opposzió a társadalom adófizető rétegei körében, annak ellenére, hogy balratolódás volt tapasztalható a II. városi kúria választói körében, az orosz munkások kemény tapasztalataik alapján továbbra is észlelték azt a szakadékot, amely

elválasztotta őket a cári rendszer képviselőitől és az adófizető társadalom különböző elemeitől.” E tény megállapítása után nincs alapja olyan állításoknak, hogy az oroszországi munkásmozgalom a reformizmus útján fejlődhetett volna, ugyanis éppen az ilyen megállapítások voltak a legjellemzőbbek a múltban az amerikai történetírásra.

Ezenkívül az osztrálykonfliktusok kiéleződése lehetőséget nyújtott a forradalmi szociáldemokratáknak arra, hogy az érlelődő forradalom perspektívája mögött valamivel többet is lássanak, mint pusztán egy polgári-demokratikus fordulatot. A proletariátus és a „társadalom” polarizációja, az olyan tényezőkkel együtt, mint a proletariátus hegemoniája a felszabadító mozgalomban, a polgári demokratikus forradalomban, tisztán proletár harci módszerek, többek között a sztrájk alkalmazása, a bolsevikok és Lenin számára alapot nyújtottak ahhoz, hogy már akkor felvessék a polgári-demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövését, amikor még a polgári-demokratikus forradalom sem győzött Oroszországban. Elismerés jár L. Haimson professzornak azért, amiért a nyugati irodalomban az elsők egyikeként, ha nem elsőként, fordított komoly figyelmet erre a körülményre, hozzáfűzve néhány olyan saját megállapítását, amelyek szöges ellentétben állnak a nyugati történetírás tradicionális verzióival.

Önmagában is igen figyelemre méltó az eltávolodás attól a tradicionális magyarázattól, amely az oroszországi proletariátusnak a felszabadító mozgalomban játszott szerepére vonatkozott. Ugyanakkor azonban az első világháború előestéjének oroszországi proletariátusáról L. Haimson által nyújtott jellemzés még sokban tükrözi az amerikai történetírás régi elképzeléseit. Így pl. a háborút megelőző forradalmi fellendülés okai között L. Haimson megemlíti a munkások (kiknek soraiba sok paraszt került) „primitív lázadás-törekvéseit”. (Igaz, a munkások „lázado” szelleme alatt a politikai megmozdulásokra irányuló törekvéseiket is érti.)³⁰ Ezzel kapcsolatban az amerikai történész számára (legalábbis a cikkben) „éretlennek” tűnt maga a mozgalom is, amely — véleménye szerint — sokkal inkább a paraszti tömegek, semmint az osztrályöntudatos munkások elégedetlenségének volt a folyománya.³¹

Nem érthetünk egyet azzal a jellemzéssel, amelyet L. Haimson nyújt a háborút megelőző időszak oroszországi munkásainak öntudatossági és szervezetségi színvonaláról. Amint L. Haimsonnak a Történettudományi Intézetben megtartott előadása után G. M. Derenkovszkij megjegyezte, egyáltalán nem

a munkásmozgalom „éretlenségének” a jele, hogy a legális munkásszervezetek tevékenysége viszonylag szerény keretek között mozgott, s hogy viszonylag alacsony volt a munkás-sajtó példányszáma, valamint az OSZDMP taglétszáma. Mindez a rendőr-rendszer specifikus orosz körülményeivel és azokkal az üldözésekkel magyarázható, amelyről éppenséggel nem egyszer tesz említést maga L. Haimson is. Egyébként a munkásmozgalomra vonatkozóan a szovjet kiadványokban közölt anyagok elegendő alapot nyújtanak ahhoz, hogy eléggé osztályérettnek tekintsük e proletariátust.³² Ezek az anyagok, valamint a szovjet szerzők különböző munkáiban³³ s a korabeli munkás-újságokban említett adatok nem amellett szólnak, hogy ezt a mozgalmat „a primitív lázadásra-törekvés” kifejezéseként tekintsük. A munkás sajtó, s a sztrájkoló munkások javára történő gyűjtések, a nagy szolidaritás-sztrájkok, a „véres vasárnap”, a lénai sortűz, május elseje évfordulója kapcsán forradalmi jelszavak alatt lezajló széleskörű megmozdulások stb., amelyekben több tíz-, sőt, nemritkán több százezer munkás vett részt, mindez nem bizonyítéka-e az első világháború előtti proletártömegek osztályéretttségének? Kénytelenek vagyunk arra a következtetésre jutni, hogy L. Haimson a proletariátus osztályöntudatosságát a mensevikek szellemében értelmezi, akik ezt az öntudatosságot a reformista hangulatokkal azonosították.

L. Haimson munkáiban fontos helyet foglal el annak a kérdése, hogy a háborút megelőzően az egyes politikai áramlatok hatása milyen erővel érvényesült a tömeges munkásmozgalomban. Amint L. Haimson tökéletesen helyesen jegyzi meg, a nyugati irodalom jellemzője, hogy ezt a kérdést nem olyan szemszögből nézi, hogy a tömegek miként viszonyultak a politikai áramlatokhoz, hanem a pártok felső köreiben kialakult erőviszonyok szempontjából.³⁴ Ez az egyoldalú és hipertrofizált megközelítési mód, amely ajtót nyit a bolsevizmusnak a világháború előtti „elszigeteltségéről” s „válságáról” szóló önkényes megállapítások számára, még napjainkban is feltalálható sok nyugati történész munkáiban. Leonard Schapiro pl. az Augusztusi Blokk megalakulására vonatkozó adatok, a békítgetőknek a bolsevikok körében (a prágai konferencia és különösen az OSZDMP Duma-beli frakciójában bekövetkezett szakadás után) való megjelenése, valamint az OSZDMP különböző áramlatait képviselők 1914 júliusában, a brüsszeli konferencia idején lezajlott szavazásának eredményei alapján vont a következtetést, hogy Oroszországban 1914-ben fokozódott a reformizmus befolyása és csökkent a bolsevikok hatása a mun-

kások körében.³⁵ Lényegében ebből következett az a gondolat, hogy ha nem lett volna a háború, a bolsevik párt csődbe jutott volna. A „Slavic Review” által szervezett vitában az ehhez hasonló megközelítés nyomai megtalálhatók A. Mendelnél is.³⁶

L. Haimson elveti azt a tézist, amely szerint a háborút megelőző években az orosz munkásmozgalom „reformista és trade-unionista orientációt” vett volna. Megjegyzi, hogy „a háború közeledésének mértékében a munkások a mensevik felhívásokkal szemben egyre inkább a bolsevik felhívásokat vették figyelembe”.³⁷ Utal 1913 augusztusára, amikor a bolsevikok kiszorították a mensevikeket a Fém munkások Szövetségének a vezetőségéből, 1914 januárjában a Fővárosi Biztonsági Ügyeletből, 1914 áprilisában pedig a mensevizmus olyan tradicionális pétervári fellegvárában, mint a Nyomdászok Szövetsége, az újonnan választott vezetőségben csak a helyek felét kapták meg. L. Haimson hivatkozik Lenin cikkeire: „Objektív adatok a különböző áramlatok erejéről a munkásmozgalomban”, valamint „Az OSZDMP KV beszámolója és a KV által a brüsszeli konferenciára kiküldött delegációnak adott instrukciók”, amelyekben különböző jellegű adatok alapján vonja le azt a következtetést, hogy Oroszország öntudatos munkásainak négyötöde a bolsevikokat követte.³⁸

L. Schapiro, A. Gerschenkron és más szerzők (akik azt állítják, hogy a háborút megelőzően a munkásosztályban erősödtek a reformista hangulatok) nézeteinek helytelenségéről levont következtetéséhez L. Haimson megerősítést talált a mensevik forrásokban is, pl. Ju. O. Martov két levelében. 1912. november 11-én Martov így írt A. N. Potreszovhoz intézett levelében: „A mensevikek kudarca a munkás kúriában (amelyet részben kompenzált erkölcsi győzelmük Péterváron) ismételten bizonyítja, hogy a mensevizmus kissé későn fordította figyelmét a leninizmus újjászülető veszélyére és túlértékelt ideiglenes eltűnésének jelentőségét.”³⁹ Bulkinhoz intézett 1914 januári levelében Martov megállapította, hogy a mensevikek számára a bolsevizmus veszélye a proletariátusnak a bolsevizmus iránti szimpátiájában rejlett, azokban a gyökerekben, amelyeket — kétségtelenül — a munkástömegekben növesztett.⁴⁰ „A mensevikek helyzete a két fővárosban — vonja le végkövetkeztetését L. Haimson — sokkal rosszabb, a bolsevikoké sokkal jobb volt, min bárhol az országban. Azonban még ezzel a megszorítással is a mensevikek helyzete kevés alapot nyújtott számukra a vizsgálódáshoz.”⁴¹ „Különösen hangsúlyoznunk kell — jegyezte meg az amerikai történész a Szovjet Tudományos Akadémia

Történettudományi Intézetében tartott előadásában — az állam elleni s az adófizető társadalom elleni (Puriskevicstől Miljukovig), a munkások és a parasztok szövetségéről szóló bolsevik agitáció elképzeléseinek egybeesését a korabeli orosz munkáosztály természetes ösztöneivel, hangulatával és tapasztalatával.”

„A munkáosztály forradalmasodási és politizálási folyamata, különösen Péterváron, Moszkvában és a központi iparvidéken 1914-ben már feltartóztathatatlan” — jelentette ki a továbbiakban Haimson professzor. Hozzátette, hogy a szovjet levéltárakban végzett munkája során erősödött meg e véleménye (habár sok mindent sejtett a bolsevik, mensevik és narodnyik újságokkal való megismerkedése alapján). A forradalmasodási és politizálási folyamat a legszélesebb munkástömegeket érintette s ezért ölthettek — az illegális szervezetek tagjainak letartóztatása ellenére — a munkások megmozdulásai olyan nagy méreteket. Ilyen módon Haimson professzor lényegében csatlakozott a szovjet történetírásnak ahhoz a nézetéhez, hogy 1912—1914 során a fővárosi és a központi iparvidék öntudatos munkásai körében a bolsevikok rendelkeztek nagyobb befolyással (még opponense, A. Mendel is kénytelen volt megjegyezni, hogy „a munkásmozgalomban a bolsevik erők megnövekedésére vonatkozó anyag — a munka legjobb része”).

L. Haimsonnál azonban nem világos és nem pontos a tömeges bolsevik térhódítás okainak a magyarázata. Két különböző magyarázatot idéz a bolsevizmus sikereire vonatkozóan 1912—1914 során. Az egyiket a bolsevikok, a másikat a mensevikek, az események kortársai nyújtották. A bolsevikok úgy vélték, hogy a munkások forradalmi hangulata a proletariátus megnövekedett öntudatát tükrözi, azét a proletariátusét, amely érettebbé, s állandó jellegűvé vált, kiheverte a forradalom vereségét s ugyanakkor elkeseredetté lett a reakció éveiben. A mensevikek ugyanakkor az 1905. évinél kevésbé osztályöntudatosnak, kevésbé érettnak nyilvánították a háborút megelőző ipari fellendülés éveiben a munkásmozgalomba áramló munkástömegeket. (1910—1914 között a proletariátus 1,8 millióról 2,4 millió főre emelkedett, vagyis 30⁰/₀-kal.) A mensevik vezetők — pesszimizmusuk igazolására — azt állították, hogy az ipari proletariátus két új réteggel töltődött fel: a városi munkások fiatal nemzedékével, „amely nem rendelkezett a forradalom vereségének a tapasztalatával” és nem tapasztalta a szakszervezetek „kijózanító” hatását, valamint a volt parasztok ezreivel, akik nem alkalmazkodtak még teljesen a gyári élet-

hez és akiket „ösztöneik és érzéseik vezéreltek, nem pedig az öntudatosság és a számítás” (Levickij). L. Haimson mintha hajlana hitelesnek tekinteni a mensevik érvelést: „A volt parasztok városba özönlése a bolsevizmus meglepő fellendüléséhez vezetett (éppen úgy, mint a baloldali narodnyik tendenciák viszonylag szerény, de mégis észrevehető felélénküléséhez a munkások körében).” Figyelembe véve azonban azt, hogy a legjelentősebb politikai munkásmegmozdulásokra olyan ipari centrumokban került sor, mint Pétervár és olyan iparágban, mint a fémfeldolgozó, az amerikai történész így ír: „Éppen ezért nekünk szükségképpen hozzá kell tennünk a következő elemet, amely teljességgel hiányzott a korabeli mensevik elemzések többségében: mind a munkás, mind az értelmiségi bolsevik pártkáderek szerepét... Nem véletlen, hogy az adott korszak bolsevik kádereinek fő figurái (csupán néhányat nevezünk meg: Vorosilov, Kalinin, Kiszeev, Sotman) olyan munkások voltak, akik hosszú esztendőket töltöttek a fémfeldolgozó iparban.”⁴²

Itt nyilvánvaló ellentmondás van. Ha elismerjük, hogy a háborút megelőzően a legnagyobb politikai aktivitást éppen a pétervári, s éppen a fémfeldolgozó iparban dolgozó munkások mutatták, akkor kártyavárként omlik össze az az állítás, hogy a „radikalizmust” a paraszti tömegek vitték be a proletár közegbe. Ugyanis a pétervári és a fémfeldolgozó iparban a kvalifikált munkások aránya különösen jelentős volt, közvetlenül a falvakból jötték pedig alacsonyabb, mint az egyéb ipari centrumokban és egyéb termelési ágakban. Ehhez járult, hogy 1906—1913 során a megelőző évekhez viszonyítva a beáramló parasztok aránya itt nem csak hogy nem növekedett, hanem még csökkent is.⁴³ Erre a tényre L. M. Ivanov professzor hívta fel L. Haimson figyelmét. Ugyancsak nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a sztolipini reformok idején a parasztok aktivitása (bármilyen volt is a hangulatuk) viszonylag csekély volt.⁴⁴

Úgy véljük, hogy nem a parasztok iparbaáramlásában kell látnunk a proletártömegek forradalmi fellendülésének a forrását, hanem a munkások olyan — középső és alsó — rétegeinek aktív politikai életrekelésében, amelyek korábban a politikától távol álltak. A nehéz gazdasági helyzet körülményei közepette elegendő volt egy olyan lökés, mint 1912 áprilisában a lénai munkásokra irányított sortűz, hogy a tömegek hangulatában változás következzen be, az aktív elégedetlenség tettekre készséggé váljon.

Ugyanakkor felmerül a kérdés: mi volt az alapja a széles néptömegek s a véglegesen proletarizált rétegek forradalmi hangulatának. Véleményünk szerint a kérdésre adandó válasz keresésekor alaposan meg kell vizsgálni a munkások (nemcsak gazdasági, de politikai) helyzetét. Engels azt írta, hogy „a jelenkor valamennyi társadalmi mozgalmának tényleges alapja és kiindulópontja a munkásosztály helyzete, mivel az jelenti a jelenlegi társadalmi bajok legélesebb és legmeztelenebb megnyilatkozását”.⁴⁵ Ez a momentum teljesen elkerülte L. Haimson professzor figyelmét (habár ilyen vagy olyan mértékben erre felhívta a figyelmet A. Mendel és Th. von Laue).

A dolog lényege abban van, hogy a háború előtti Oroszországban — az ipari fellendülés ellenére — romlott a munkások gazdasági helyzete. Első pillantásra ez paradoxonnak hathat, ha azonban alaposabban megvizsgáljuk, feltárulnak e „paradoxon” objektív okai. Oroszország háborús készülődése és az adóterhek fokozódása, a háborút megelőző ipari termelés növekedése és a sztolipini reform által a faluból kivett s a városi iparba áramló parasztok révén a városi lakosság viszonylag gyors növekedése: mindennek következtében emelkedett az élelmiszerek ára, drágult a lakás. A városi megélhetés drágulása bizonyos mértékig kapcsolatban állt a városok valamelyes fejlesztésével.

Számos adat tanúskodik a munkások helyzetének romlásáról az adott időszakban. Hivatalos adatok szerint a gyáripari munkások évi munkabére 1907—1913 között 241,4 rubelről 263,6 rubelre emelkedett,⁴⁶ azaz 11,4⁰/₀-kal. Ugyanekkor az élelmiszerek ára ugyanezen idő alatt 14,4⁰/₀-kal, a lakbér (a vízzel és a fűtéssel együtt) 15,6⁰/₀-kal, a teljes kiadási keret 13,9⁰/₀-kal növekedett,⁴⁷ vagyis a reálbér ez alatt az idő alatt 2,2⁰/₀-kal csökkent. 1913 júniusában Lenin megjegyezte, hogy „maximális mértékben fokozódott a lakosság óriási többségének — nem csupán a proletariátusnak, hanem a kistermelők kilenctized részének, különösen a parasztoknak — az elnyomása”.⁴⁸

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy Oroszországban a proletariátus életszínvonala egyébként is alacsony volt. Eleget megemlíteni, hogy a moszkvai körzetben az órabér majd háromszor volt alacsonyabb, mint Angliában és ötször alacsonyabb, mint az USA-ban.⁴⁹ Amint Witte 1912. április 18-án, a biztosítási törvények vitáján mondta, az oroszországi munkások évi munkabére összehasonlíthatatlanul alacsonyabb volt, mint sok más országban. Ha az évi munkabér Oroszországban 250 rubelt tett ki, akkor Angliában 550 rubelt, Franciaország-

ban 540-et, Németországban 450-t, Ausztriában pedig 340-t.⁵⁰ Ilyen módon a tömegek forradalmi hangulatának és cselekvésének forrását nem a „parasztság ősi lázadó szellemében” kell keresni, hanem azoknak az ellentéteknek a rendkívüli kiéleződésében, amelyek egyrészt a tömegek szükséglete és osztályöntudata, másrészt annak az országnak a korlátozott gazdasági lehetőségei között jelentkeztek, amely ország telítve volt félféudális maradványokkal és hordozta a háborúra való készülődés terheit. Ha figyelembe vesszük ezt a tényezőt, teljesen érthetővé válik az a „gyors változás”, amely a „véres vasárnap”-hoz és a lénai sortűzhez hasonló események hatása alatt a proletaritásban végbement, „amikor az elmaradt proletár rétegekből hónapok, sőt olykor hetek alatt milliós hadsereg nőtt ki”.⁵¹

Jellemző, hogy Haimson magyarázata az első világháború előtti Oroszország munkásainak a „radikálizálódásáról” nem elégítette ki nyugati kollégáit sem. „Szükségünk van-e a primitív paraszti radikalizmus elméletére ahhoz — írja A. Mendel a „Slavic Review”-ben —, hogy megmagyarázzuk a sztrájkmozgalom intenzitását? Ha helyes Haimson statisztikája a városi munkaerő viszonylag rendkívül gyors növekedéséről a háború előtti években, akkor a lakosságnak az amúgyis kevés lakásra, fűtőanyagra, élelmiszerre és szolgáltatásokra irányuló hatalmas igénye által kiváltott okok sokat nyújtanak a növekvő elégedetlenség megmagyarázásához. A háborús készülődések, a szokásos háború előtti pánikszerű áruhalmozás és az egész háborút megelőző határozatlanság csupán fokozhatták az ellentéteket a háború kitörése előtt két héttel lezajló júliusi demonstrációkat megelőző hónapokban. Én nem a demonstrációk magyarázatául említem ezeket az elképzeléseket, mivel azokat nem tanulmányoztam, azonban más egyebekkel együtt ezek a tényezők — általában párosulva a munkások növekvő elégedetlenségével — gyümölcsözőbbnek látszanak, mint a paraszti pszichológiáról szóló megállapításokra alapozott elméletek.” A. Mendel rögtön rá is tér az ilyen elméletek bírálatára: „Tegyük fel, hogy a parasztok azokban az években, amikor a városi központokba kerültek, rendkívül haraggal teli lelki állapotban voltak. Állítja-e L. Haimson, hogy haragosabbak voltak-e, mint azok, akik az 1905. évi eseményeket megelőző évtizedben jöttek fel a falvakból a munkaerőpiacra, akik hátuk mögött tudták az 1890-es évek elejének éhínségét és járványait, az 1890-es évek végének depresszióját, s akik 1902—1905 folyamán oly erővel fejezték ki elégedetlenségüket?”⁵²

Vizsgáljuk meg most L. Haimson kutatásainak egy másik fontos aspektusát — az adófizető társadalom (amelyet ő „felső rétegeknek” nevez) és a cári rendszer közötti eltérések elemzését. Az amerikai történész véleménye szerint az eltérések alapját az képezte, hogy a társadalom liberális körei számára lehetetlen volt elérni valamennyire is jelentős engedményeket a kormánytól (a törvénytervezetek „eltűnésének” fenoménje az Állami Dumában, az Államtanácsban és magában a kormányban). Haimson nem ért egyet azokkal a nyugati kutatókkal, akik csupán a háborús évektől származtatják a liberális burzsoázia és az autokrácia közötti konfliktust, vagyis azoktól a vereségektől, amelyeket a cárizmus a frontokon elszenvedett. Megjegyezi, hogy ez a konfliktus már a háborút megelőzően is meglehetősen éles volt, amiről még a liberális körök legmérsékeltebb képviselőinek mind a Dumában, mind a sajtóban tett nyilatkozatai is tanúskodnak.⁵³ A privilégizált társadalom alapvető tömege és a cárizmus közötti polarizációt L. Haimson „fontos forrásnak” tartja „a forradalmi tendenciák fejlődése” számára, amely forrást — véleménye szerint — lényegében nem értékeli eléggé sem a nyugati, sem a szovjet történészek.

Észre kell vennünk, hogy L. Haimson itt túlzásba esik. Mint ismeretes, a szovjet történetírás elismeri, hogy a háború előtti években a „társadalom” oppozícióban volt az önkényuralommal szemben, azt azonban nem tartja, hogy ez az ellenzékiiség forradalmi formát öltött volna. Valójában, jöllehet L. Haimson ír arról, hogy a munkásmozgalom növekedésének hatása alatt, s annak nyomán, hogy a burzsoázia sikertelenül kísérelt meg többséget összehozni a Dumában, a polgári pártok egyes személyei és csoportjai áttérnek a Dumán kívüli harcra, az 1905. október 17-i manifesztumban foglalt ígérek megvalósítása érdekében szövetséget hoznak létre az inkább balra álló elemekkel és áramlatokkal, hogy ezenkívül mélyül a szakadék a közvélemény hangulata és a polgári pártok vezéreinek taktikája között, azonban maga nem hoz fel olyan érveket, amelyek arról tanúskodnának, hogy a „társadalom” azért harcolt a cárizmussal, hogy megdöntse azt. Haimson álláspontja az adott kérdésben nem új, hanem Miljukov és más kadetvezéreknek azt a polgári-liberális koncepcióját tükrözi, amelyet aztán Martov és Plehánov is elfogadott. E koncepció szerint Oroszországban két politikai tábor volt: a konzervatív, s ide tartozott a cár, a nemesség, a bürokrácia, és a forradalmi, ide tartozott a burzsoázia is. Ilyen módon valóságosként ábrázolta a liberális burzsoázia igényeit a felszabadító mozgalom vezetői

szerepére, holott a liberális-polgári tábor önálló, harmadik tényező volt, s ha nem is csatlakozott a kormányhoz, semmi esetre sem volt forradalmi.

Mikor Lenin 1912-ben azokat az okokat vizsgálta, amelyek következtében az oroszországi burzsoázia a forradalmi táboron kívül foglalt helyet, így írt: „Az oroszországi burzsoáziát ezernyi gazdasági szál fűzi a régi nemesi földtulajdonhoz és a régi bürokráciához. Azonkívül Oroszország munkásosztálya bebizonyította, hogy eléggé önálló és megállja a helyét — sőt mi több: vezetni tudja a demokráciát a liberalizmus ellenére. Ezért lett a mi burzsoáziánk liberális-monarchista, antidemokratikus, népellenes burzsoázia. Ezért fél jobban a demokráciától, mint a reakciótól. Ez az oka annak, hogy állandóan ingadozik, lavíroz, elárulja a demokráciát a reakció javára. Ezért lett ellenforradalmi 1905 után és kapott „helyecskét” a június harmadiki rendszerben.”⁵⁴

Végül a következő kérdés, amelynél meg kell állnunk — L. Haimson értékelése a háború előtti Oroszországban kialakult helyzetről. A fentebb elmondottakból következően ez az értékelés lényegében meglehetősen világos: a milliónál is több munkást magával ragadó hatalmas sztrájkmozgalom, a proletártömegek gyors bolsevizálódása, a gazdasági és a politikai megmozdulások összeolvadása, a proletártömegek „szörnyű” forradalmi kitörése 1914 nyarán, a munkások és a rendszer, s úgyszintén a „társadalom” és a rendszer polarizációja a háború előtt. L. Haimson azonban nem tartja lehetségesnek, hogy egyetértsen a szovjet történetírás megállapításával arról, hogy 1914 júliusában Oroszországban „forradalmi helyzet” volt (más helyen vitatja e helyzet komolyságának a fokát).⁵⁵

Ha elvetjük az arra vonatkozó megjegyzéseket, hogy maguk a bolsevikok vették le a napirendről 1914 júliusában a politikai sztrájk folytatásának kérdését, még a sztrájk befejezése előtt (ez a tény semmiképpen nem cáfolja a forradalmi helyzet meglétét), akkor L. Haimson érvelése a következőkben foglalható össze: Az össznemzeti (azaz a „társadalom” részvételével folyó) sztrájk hiánya, amelyet ebben az időpontban harcával nem tudott kiváltani a proletariátus (mint mondjuk 1905-ben), volt a forrása általában a felszabadító mozgalom politikai gyengeségének, s ezen belül a proletariátus gyengeségének.⁵⁶

De, először is, miként egyeztessük össze L. Haimson állítását az „alsó néprétegek” és a „társadalom” egyre jobban kibontakozó polarizációjáról, annak elvárásával, hogy a „társada-

lom” támogassa a proletár harcot? Másodszer: 1917 elején, a háborút a győzelmes befejezésig folytatni kívánó „társadalom” támogatta-e a tömegek harcát a békéért, a kenyérért, a szabadságért? Pedig a forradalmi helyzet ekkor vált forradalom-má, s megdőlt a cárizmus. Nem az „együttérzés atmoszférája”, nem a burzsoázia szimpátiája, hanem a roham ereje játszotta a harcban a döntő szerepet. Még 1912 júniusában Lenin így írt: „A munkás élcsapatnak meg kell értenie, hogy az időszerű — vagyis győzelmes — fegyveres felkelésnek Oroszországban az a fő feltétele, hogy a munkásosztályt a demokratikus parasztság támogassa és hogy a hadsereg aktívan részt vegyen a felkelésben.”⁵⁷ Ezek a feltételek adva voltak 1917 februárjában, azonban nem voltak meg 1914 júliusában. Jellemző, hogy az OSZDMP röplapja utalt ezekre a mozzanatokra: „Fel kell ébreszteni a parasztokat és elvinni a paraszti hadseregbe a forradalom világosságát. S csupán akkor hívjuk ki döntő harcra a cárizmust, amikor mi magunk megfelelőnek fogjuk találni a pillanatot, amikor egybegyűjtjük szervezeteinket.”⁵⁸ Ugyancsak figyelembe kell venni azt is, hogy az 1917. évi februári forradalom előestéjéhez viszonyítva 1912—1914 során sokkal kisebb volt az ország gazdasági életének és államapparátusának a dezorganizáltsága.

Mindez azonban nem veszi le a napirendről a korabeli Oroszországban annak a forradalmi helyzetnek a kialakulásával kapcsolatos kérdést, amely megelőzi a forradalmat, habár nem feltétlenül fejlődik át forradalommá, s amelynek jegyeit Lenin a következőképpen jellemezte:

- a) az alsó rétegek nem akarnak, a felsők nem tudnak,
- b) a nyomor fokozódása,
- c) kivételes aktivitás.⁵⁹

Jellemző, hogy a cárizmus, amely igen érzékenyen reagált a tömegek elégedetlenségének a megnyilvánulásaira, a háborút megelőzően egész sor intézkedést hozott a munkásmozgalom gyengítése céljából. Az 1913 április—májusban létrehozott minisztériumok közötti tanácskozás (amelyen részt vettek a belügyi, az igazságügyi, a tengerészetügyi, a hadügyi, a pénzügyi, a közlekedésügyi, a kereskedelem- és iparügyi minisztérium, s a cári udvar képviselői) azzal fejeződött be, hogy 1914. július 9-én a kereskedelem- és iparügyi minisztérium „Feljegyzést” terjesztett a minisztertanács elé, amelyben többek között javasolta, hogy a politikai sztrájkokat nyilvánítsák „az államrend elleni merényletnek”, s ezzel egyidejűleg fokozzák a büntetés mértékét „az ilyen sztrájkokra való buzdításért”.⁶⁰ A ba-

kui sztrájkjal kapcsolatban 1914. június 28-án Goremükín jelentést nyújtott át a cárnak, amelyben előadta, hogy a közeljövőben a sztrájk az „igazi állami csapás” méreteit öltheti. Az egyre jobban kibontakozó munkásmozgalommal kapcsolatosan a minisztertanács 1914. július 11-én megvitatta a pétervári helyzetet s javasolta a belügyminiszternek, hogy foganosítson sürgős intézkedéseket a fővárosi munkásmozgalom elnyomására.⁶¹ Moszkvában, amelyet 1914 júliusában viszonylag gyengén ragadott magával a sztrájkmozgalom (itt mindössze néhány tízezer munkás szüntette be a munkát), 1905 december óta először hirdették ki a rendkívüli állapotot.

Érdekes, hogy L. Haimson nyugati opponenseinek egyike, A. Mendel megjegyzi, hogy habár „kérdésesnek találja a szovjet történészek véleményét a forradalmi helyzet érettségéről”, saját érvelésének sok részlete hajlik e nézet felé.⁶²

L. Haimson vitacikkének még van egy sor vitatható, vagy egyszerűen téves megállapítása. Így pl. semmiképpen sem felel meg a valóságnak a szerzőnek az az elképzelése, mintha Lenin és a bolsevikok már 1913 végén, 1914 első felében az októberi forradalom típusának megfelelő fordulatot hirdettek volna.⁶³ Egészen 1917 márciusáig Lenin állandóan hangsúlyozta, hogy az oroszországi forradalomra az OSZDMP minimális programjában megadott s az 1905—1907. évek során megoldatlanul maradt polgári-demokratikus jellegű feladatok várnak.⁶⁴ A háború éveiben Lenin nyíltan arról írt, hogy Oroszországban „közvetlenül lehetetlen” a szocialista forradalom.⁶⁵ Az a kérdés viszont, hogy a XX. század elején az oroszországi felszabadító mozgalom túllépte a polgári-forradalom szokásos kereteit, mint már említettük, más síkra tartozik.

Befejezve a „Slavic Review” hasábjain lefolyt vita, valamint a moszkvai Történettudományi Intézetben Haimson által tartott előadás ismertetését, szükséges ismételtelten kiemelni a következő fontos mozzanatokat. Az amerikai történészeknek az a törekvése, hogy a szocialista forradalom előfeltételeit a háború előtti Oroszország társadalmi-gazdasági életének feltételeiben kutassák, vitathatatlan új az amerikai történetírásban. A munkásmozgalom és az első világháború előtti orosz társadalom ellentmondásainak a korábnál komolyabb elemzése késlekedés nélkül meghozta gyümölcsét egy egész sor helyes ítélet és értékelés formájában. Ez természetesen elsősorban L. Haimson professzorra, az amerikai szlavisták folyóiratának „vitaindítójára” vonatkozik.

Látnunk kell azonban azt is, hogy a régi elképzelések terhe

még mindig súlyos. S elsősorban éppen emiatt a teher miatt válik lehetetlenné, hogy az oroszországi proletariátust olyan osztálynak tekintsék, amely eléggé érett, szervezett és öntudatos volt ahhoz, hogy egyesüljön azoknak az osztályfeladatoknak a megoldására, amelyek Oroszországban összefonódtak a polgári-demokratikus forradalom megérett feladataival, hogy a felszabadító mozgalomban eljátszhassa saját önálló és döntő szerepét. Oroszország a XX. század elején a világtörténelemben elsőként élt át olyan hatalmas nemzeti válságot, amelyben a proletár tömegek aktívan részt vettek, ami aztán előre meghatározta azt a történelmi folyamatot, amely 1905—1917 között Oroszországban lejátszódott.

Feltétlenül csak helyeselhető a nyugati történészeknek arra irányuló igyekezete, hogy megkíséreljék megérteni ezt a fejlődést. Érthetőek azok az objektív nehézségek (nem beszélve a tisztán politikai jellegű nehézségekről), amelyek felvetődnek számukra az orosz és a szovjet történelem tanulmányozásakor, — a kellő dokumentációs bázis hiánya, a tényeket egyoldalúan interpretáló irodalom könnyen, s a másfajta irodalom nehezen elérhető volta. Bizonyos mértékben egyet kell értenünk Theodor von Laue-val, amikor egy idegen ország történelmi fejlődésének a megértésénél felmerülő nehézségekről panaszskodik. Ennek ellenére úgy véljük, hogy ha valaki őszintén azt kívánja, hogy előítéletek nélkül megismerkedjen a lényeges tények összességével, beleértve azokat is, amelyeket szovjet történészek ismertettek, akkor lehetséges e nehézségek legyőzése. Ilyen értelemben L. Haimson előadása, amelyben felvetette az amerikai polgári történetírásban a XX. századi Oroszországra vonatkozó egyes tradicionális és tendenciózus tézisek felülvizsgálásának a kérdését, igen előremutató.

(JU. I. KIR'JANOV és M. G. PANKRATOVA
cikke az Isztorija SZSZSZR 1967. számában.)

JEGYZETEK

- ¹ „Ruszszkoe szlovo” c. újság, 1912. október 2. (15)
- ² „A cári rendszer bukása”, VI. kötet, Moszkva—Leningrád, 1926.
295. l., továbbá: ugyanott A. I. Gucskov vallomásai, 249. l. és tovább.
- ³ M. Karpovich: Imperial Russia. 1801—1917. N. Y. 1932. 93—95. l.
- ⁴ J. W. Lawrence: A History of Russia. N. Y. 1960. 225. l.

- ⁵ M. T. Florinsky: *Russia. A History and an Interpretation*. II. kötet, N. Y. 1953. 1220. l.
- W. Maklakow: *The Agrarian Problem in Russia before the Revolution*. „*The Russian Review*”, 1950. január, 9. kötet, 1. sz. 6. l.
- ⁶ W. B. Walsh: *Russia and the Soviet Union*. Ann Arbor, Michigan, 1958. 342. l.
- ⁷ Lásd pl. Leonid S. Strakhosky: *The Statesmanship of Peter Stolypin: a Reappraisal*, „*The Slavonic and East European Review*”, 1959. június, XXVII. kötet, 89. sz.
- ⁸ „*Journal of Modern History*”, 1960. március, XXXII. kötet, 1. sz.
- ⁹ R. Abramovitch: *The Soviet Revolution. 1917—1937*. N. Y. 1962. 6. l.
- ¹⁰ Az USA-beli fiatal értelmiségi nemzedék bizonyos részének ideológiájában általában észrevehető a konzervatív sémáktól való eltávolodás tendenciája. Lásd. Apthecker: *Egyes tendenciák az USA ideológiai életében*, „*Problemü mira i szocializma*”, 1966. 10. sz. 29—36. l. oroszul.
- ¹¹ „*Russian Review*”, 1960. 19. kötet, 206. l.
- ¹² D. Treadgold: *The Great Siberian Migration; Government and Peasant in Resettlement from Emancipation to the First World War*, Princeton, 1957.
- ¹³ J. W. Lawrence: *A History of Russia*. N. Y. 1960.
J. Clarkson: *A History of Russia*. N. Y. 1961.
J. Walkin: *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia*. N. Y. 1962.
S. G. Pushkarev: *The Emergence of Modern Russia 1801—1917*, N. Y. 1963.
H. J. Ellisson: *A History of Russia*, N. Y. Chicago. St.-Francisco, Toronto, London, 1964.
- ¹⁴ Ls. T. D. Krupina, D. A. Kolesznicsenko, A. M. Szolov'eva. A munkásosztály és a proletár harc története a jelenlegi polgári történetírásban, „*Voproszű isztorii*”, 1965. 3. sz.
- ¹⁵ A. Gerschenkron: *Economic Backwardness is Historical Perspective. A Book of Essays*, Cambridge, Mass. 1962. 7. l.
- ¹⁶ J. Walkin: *Id. mű*, 146. l.
- ¹⁷ J. Clarkson: *Id. mű*, 407, 433. l.
- ¹⁸ Talán csak Samuel H. Baron — a Plehanovról szóló könyv szerzője — jegyzi meg mintegy mellékesen, hogy a munkások „akik továbbra is megtartották mély gyökereiket a falvakban, sok esetben idővel ipari proletárokká változtak”. (S. H. Baron: *Plekhanov. The Father of Russian Marxism*, Stanford, 1963.)
- ¹⁹ Lásd: Theodore H. von Laue: *High Cost and the Gamble of the Witte System: a Chapter in the Industrialization of Russia*, „*Journal of Economic History*”, 13. kötet, 4. sz. 1953.
- Ugyancsak tőle: *Die Revolution von aussen als erste „Phase” der Russischen Revolution*. 1917, „*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*”. IV. 2. sz. 1956.
- Ugyancsak tőle: *Count Witte and the Russian Revolution of 1905*, „*American Slavic and East European Review*”, XVII. kötet, 1. sz. 1958. február.
- Ugyancsak tőle: *Factory Inspection under the Witte system 1892—1903*, „*American Slavic and East European Review*”, XIX. kötet, 3. sz.
- Ugyancsak tőle: *Russian Peasants in the Factory, 1892—1904*,

„Journal of Economic History”, 21. kötet, 1. sz. 1961.

Sergei Witte and the Industrialization of Russia, N. Y.—L. 1963.

²⁰ Theodore H. von Laue: Sergei Witte and Industrialization of Russia, N. Y.—L. 1963. 306. l. Laue álláspontját É. Donnert jellemezte „A nyugatnémet ‚Ostforschung‘ kritikája” (Moszkva, 1966. 169 l.) c. gyűjteményes kötetben.

²¹ Arthur P. Mendel: Dilemmas of Progress in Tsarist Russia, N. Y. 1961.

²² Leopold Haimson: The Russian Marxists and Origins of Bolshevism, Cambridge, Mass. 1955. 218 l.

²³ Leopold Haimson: The Problem of Social Stability in Urban Russia, „Slavic Review”, XXIII. k. 4. sz. 1964. december, 619—642. l.; XXIV. k. 1. sz. 1965. március, 11—22, 47—56. l.

²⁴ „Slavic Review”, 1964. december, 622. l.

²⁵ Id. mű, 1965. március, 17, 55. l.

²⁶ „Slavic Review”, 1965. március, 34—35, 45—46. l.

²⁷ Id. mű, 25, 26, 47. l.

²⁸ Az utóbbi időben a legátfogóbban ezt a koncepciót A. Ja. Avreh cikke tárgyalta: „A forradalmi helyzet egyes kérdéseiről” (Voproszű isztorii KPSZSZ”, 1966. 5. sz. 30—44. l.), valamint P. V. Volobuev brosúrja „V. I. Lenin a Nagy Októberi Szocialista Forradalom általános törvényszerűségeiről” (Moszkva, 1966. 46. l. és tovább).

²⁹ „Slavic Review”, 1966. március, 54. l.

³⁰ Id. mű, 1964. december, 636, 629. l.; 1965. március, 16, 52. l.

³¹ A vizsgálandó kérdésben e pozícióhoz hasonlóan foglalt állást a vitában Th. von Laue: „Minden jel szerint a II. Miklós idejében végbe ment gyors iparosítás következményei a következőképpen festenek: a parasztokat durván kivetették saját falvaikból, amelyekkel nem volt konfliktusuk, falusi áttelepülés és mezőgazdasági pangás; utolsó menedékként a parasztok a gyárakban és a városokban „mellékes jövedelmet” kerestek. Sok, városban dolgozó paraszt számára a városi bér-munka csak nem sokkal különbözött a munkanélküliségtől. Új környezetükben többnyire rosszabbul érezték magukat, mint otthon... a gyárban minden felkészülés nélkül engedelmeskedtek az új fegyelemnek, amelyet nem tudtak megérteni, mivel nem foghatták fel azt a távoli, személytelen kontrollt, amely meghatározta munkájukat és munkabérüket” (Slavic Review”, 1965. március, 44—45. l.)

³² Lásd pl. „A munkásmozgalom fellendülése az I. imperialista háború előtt” (hivatalos adatok a gyár-üzemi ipar vállalatainál lezajlott sztrájkmozgalmakról), „Krasznűj Archiv”, 3. (82) sz. Moszkva, 1937. 136—163. l.

„A júliusi megmozdulások 1914-ben, Péterváron”, „A júliusi napok 1914-ben Moszkvában”. Anyagok és dokumentumok, „Proletarszkaja revolucija”, 1924. 7. (30) sz. 181—223. l.

„A munkásmozgalom történetéből a forradalmi fellendülés éveiben. A pétervári munkások határozatai és levelezései (1913—1914)”, „Isztoricseszkiy archiv”, 1955. 5. sz. 68—96. l.

„Munkásmozgalom Péterváron 1912—1917-ben”, anyagok és dokumentumok, Leningrád, 1958.

„A bakui munkásmozgalom történetéből (1914)”, „Proletarszkaja revolucija”, 1926. 7. (54) sz. 227—259. l.

„Munkásmozgalom Ukrajnában az új forradalmi fellendülés éveiben, 1910—1914”, Kijev, 1959. stb.

³³ Lásd: I. A. Menickij: Az orosz munkásmozgalom és az OSZDMP a háború előtt, Moszkva, 1923.

M. Balabanov: Munkásmozgalom Oroszországban az 1912—1914. évi fellendülés idején, Leningrád, 1923.

B. Grave: A likvidátorok és a tömeges munkásmozgalom, „A szovjet proletariátus története” 5. k. Moszkva, 1931. 3—52. l.

O. Varenkova: Sztrájkok és demonstrációk 1912—1914-ben, Moszkva, 1933.

A. K. Cvetkov-Proszvescsenskij: A munkásmozgalom fellendülése Oroszországban 1912—1914-ben, Moszkva, 1939.

B. Frejdlin: Tömeges munkásmozgalom az imperialista háború előestéjén, „A szovjet proletariátus története”, 2. k. Moszkva, 1934. 39—67. l.

É. É. Kruze: A pétervári munkások 1912—1914-ben, Moszkva, 1961.

G. A. Arutjunov: A kaukázusi munkásmozgalom az új forradalmi fellendülés idején, Moszkva—Baku, 1963.

Mi itt csupán a legátfogóbb művekre utalunk. Ezenkívül számos munka van az egyes körzetekre vonatkozóan.

³⁴ „Slavic Review”, 1955. március, 50. l.

³⁵ Leonard Schapiro: The Communist Party of the Soviet Union, N. Y. 1959. 139—140. l. L. Schapiro könyvét kritikai elemzésnek vetette alá A. Rothstein a „Marxism Today” 1960. júniusi számában. A cikket fordításban közölte az „Isztorija SZSZSZR” című folyóirat 1961. 3. száma.

³⁶ „Slavic Review”, 1955. március, 27. l.

³⁷ Id. mű, 1964. december, 629. l.; 1965. március, 49. l.

³⁸ Lenin, Összes művei, 21. k. 427—440. l.; 25. k. 244—250, 361—405, 406—413. l. Oroszul. V. kiadás.

³⁹ Ju. O. Martov levelét, amelyet 1912. november 11-én A. N. Potreszovhoz intézett, az USA-beli Hoover-Intézet archívuma őrzi. L. Haimson közlése szerint ez az archívum mintegy 200 publikálatlan levelet őriz Ju. A. Martov és A. N. Potreszov levelezéséből. (Martov az 1913. évi amnesztiái emigrációban maradt, Potreszov pedig ebben az időben Péterváron élt.) „Slavic Review”, 1964. december, 625. l.

⁴⁰ Lásd: „Nasa zarja”, Szentpétervár, 1914. 3. sz.

⁴¹ „Slavic Review”, 1964. december, 632. l.

⁴² „Slavic Review”, 1964. december, 637. l.

⁴³ Lásd A. G. Rasin: A SZU iratai. I. kötet, A munkások és tisztviselők összeírása 1929-ben. Moszkva, 1930. 18, 134—135, 138—139. l.

Részletesebben lásd: L. M. Ivanov: A gyári—üzemi munka állandó jellege és a proletariátus kialakulása Oroszországban. „Munkásosztály és munkásmozgalom Oroszországban”, Moszkva, 1966. 121. l. és tovább.

⁴⁴ N. A. Mal'ceva: A paraszti megmozdulások számáról a sztolipini agrárreform idején, „Isztorija SZSZSZR”, 1965. 1. sz. 128—130. l.

Lásd még: „Az OSZDMP KV Bulletinje”, 1914. január 15-én. („Isztoricseskij Arhiv”, 1960. 4. sz. 206. l.)

⁴⁵ Marx—Engels, Művei, 2. k. 238. l. Oroszul.

⁴⁶ „A gyári felügyelők összegyűjtött jelentései” az adott évekre. Az általunk vizsgált időszakban 1,2—1,7 millió főt számláltak.

⁷⁴ „A költségvetési index subindexei” c. táblázat Sz. G. Sztrumilin: „A vaskohászat története a SZU-ban” (Moszkva, 1954. 515. l.) c. könyvében. Sztrumilin számításait más adatok is megerősítik. Így pl. a „Promüslennoszt' i torgovlja” c. folyóirat adatai szerint az élelmiszerárak Oroszországban 1908-tól 1913-ig 24⁰/₀-kal emelkedtek. (Lásd, Lenin, Művei, 23. k. 179. l.)

- ⁴⁸ Lenin, Művei, 19. kötet, 212—3 l. (A továbbiakban magyarul.)
- ⁴⁹ V. Jakovlev: Az orosz munkás költségvetése, „Obscsesztvennij vracs”, 1911. 9. sz. 105. l.
- ⁵⁰ „Az Államtanács. Gyorsírási beszámoló.” VII. ülészak, 1911—1912, Szentpétervár, 1912. 3405. hasáb.
Lásd még: V. Jakovlev: Id. mű, 105. l.
- ⁵¹ Lenin, Művei, 21. k. 255. l.
- ⁵² „Slavic Review”, 1955. március, 31. l.
- ⁵³ „Slavic Review”, 1955. március, 2—3. l.
- ⁵⁴ Lenin, Művei, 17. k. 542. l., valamint 9. k. 212. l., 13. k. 116. l.
- ⁵⁵ „Slavic Review”, 1964. december, 623—624. l.; 1965. március, 2. l.
- ⁵⁶ Id. mű, 1965. március, 1, 2, 52. l.
- ⁵⁷ Lenin, Művei, 18. k. 98. l.
- ⁵⁸ Lásd: „A pétérvári bolsevikok röplapjai 1902—1917”, II. kötet, Leningrád, 1939. 109. l.
- ⁵⁹ Lenin, Művei, 21. k. 208. l.
- ⁶⁰ Lásd: „Krasznüj Arhiv”, 1929. 3. (4) sz. 101—125. l.; 1936. 1. (74) sz.
- ⁶¹ Sz. M. Lur'e: Az 1914. évi júliusi barrikádok, Leningrád, 1939. 80. l.
- ⁶² „Slavic Review”, 1965. március, 23. l.
- ⁶³ Id. mű, 17. l.
- ⁶⁴ Lásd: Az SZKP határozatai .... I. kötet, Moszkva, 1953. 7. kiadás, 323—324. l.
- ⁶⁵ Lenin, Művei, 21. k. 275. l.

AZ ANGOL KOMMUNISTA PÁRT AZ 1920-AS ÉVEKBEN

Az elmúlt 46 év során a kommunista párt taglétszáma, mandátumai arányánál mindig jelentősebb szerepet játszott Angliában a balszárny politikai életében. Egyéb baloldali szocialista csoportosulások, szervezetek, hadjáratok, újságok ahogy jöttek, el is tűntek nyomtalanul. De a kommunista párt léte és folyamatos fennmaradása — a váltakozó szerencse, a nagy politikai hullámzások és a munkáspárti körökből érkező ismételt, feloszlásra hívó felszólítások ellenére — soha nem vált komolyan kérdésessé. Egy-két, jobbára ki nem elégitő, rövid történeti összefoglalás vagy életrajzi vázlat megjelent ugyan már, de csak most jutottunk hozzá a párt történetének egy viszonylag hosszabb korszakáról szóló, alaposan dokumentált tanulmányhoz. Dr. L. J. Macfarlane, *The British Communist Party: Its Origin and Development until 1929* (A Brit Kommunista Párt: keletkezése és fejlődése 1929-ig). 1966, 638. l. — c. munkája gondosan, lelkiismeretesen sorakoztatja fel a párt életében oly döntő korai évek eseményeit. Krónikája rendkívül használható beszámolót ad a korszak belső harcairól, hivatalos megnyilvánulásairól — e szakasz alapos megismerése elengedhetetlenül fontos a párt későbbi fejlődésének, szerepének megértéséhez.

A szerző, aki 1942—1948 között maga is tagja volt a pártnak, bevezetőjében kifejti, hogy a tárgyat úgy igyekszik megközelíteni, „ahogy a 20-as évek jól tájékozott, angol szocialistája láthatta, aki elfogadja a marxizmus széles alapelveit, rokonszenvez a kommunista párt célkitűzéseivel, de tisztában van fogyatékoságaival”. Szerencsés ellentétben Henry Pelling sietősen összezapott párttörténeti tanulmányával¹ — melyben a párt tagjait brit állampolgárok kis csapataként állítja be, akik egy idegen diktatúra szolgálatában áldozták fel magukat — Macfarlane „az angol munkásmozgalom részeiként nézi őket, akiknek politikai irányvonala sok szempontból a húszas évek balszárnyú szocialistái számára is elfogadható volt”.

A Munkáspárt (Labour Party)

Ahogy az egyéb országok kommunista pártjainak, a Brit Kommunista Párt megalakulásának is az oroszországi októberi forradalom adta meg a döntő lökést és a világháború végén egész Európát megrázó forradalmi események. De, ellentétben a többiek nagy részével, ez nem az ország legnagyobb szocialista pártjában bekövetkezett törés eredményeként jött létre. Mindez alapvetően következett az angol Munkáspárt természetéből, amely a kontinens szociáldemokrata pártjaitól nagyon eltérő fejlődési vonalat követett. A Munkáspárt, kezdetől fogva, szövetséget hozott létre a munkásosztály és a szocialista szervezetek és társaságok között. Következésképp a szakszervezetek csatlakozása után is — melyek mindig úgy alakították tömegbázisukat, hogy a munkásosztály (és így az egész népesség) sokkal nagyobb százalékát foglalták magukba, mint más országok szocialista és szociáldemokrata pártjai — a szocializmus felé való elkötelezettsége még 1918-ban, az első szocialista program elfogadása után is, gyakorlatilag minimális maradt. Míg az orosz forradalom után olyan országokban, mint Német-, Francia- és Olaszország, akkor, amikor a szocialista pártokban bekövetkezett szakadások nyomán (sokszor a régi párt többségének támogatása mellett) az új kommunista pártok megszülettek, heves harcok kezdődtek akörül — megosztva vezetőiket és tagságukat —, mi a munkásosztály számára a helyes marxista politika, a Munkáspárt vezetői szilárdan megtartották antimarxista parlamenti politikus mivoltukat, a közkatonaság nagy tömegei pedig nem lépték túl a Lenin által „szakszervezeti”-nek nevezett és a szocialista tudatossággal szembeállított magatartást. Az angol munkásosztály zömében mélyen gyökerező reformizmus és alkotmánytisztelet — mely nem összeegyeztethetetlen az ipari munkásság időnként rendkívül harcoss fellépésével és osztálytudatával — Angliának a világban elfoglalt hajdani hosszantartó privilegizált gazdasági helyzetéből leszűrődött magatartást tükröz és azzal a ténnyel is magyarázható, hogy három évszázada nem volt az országban semmiféle forradalmi megmozdulás. Ezek a főbb gátló okok, melyek a kommunista párt fejlődését visszaszorították Angliában.

A kommunista párt tehát nem a brit munkásmozgalom fő folyamatából, de szükségképpen a kisebb marxista és fél-marxista szervezkedések fúziójából született, melyek között a legnagyobb a Brit Szocialista Párt (British Socialist Party) volt.² 1920-as megalakulásának és első éveinek története egyben kró-

nikája is küzdelmeinek, hogy e korai szervek dogmatizmusán és szektarianizmusán túljusson és hajdani tagságát egységes, forradalmi párttá olvassza, mely nemcsak propaganda-célokat tűz ki maga elé, de harcos tömegszervezetté igyekszik válni, koordinációban a munkásmozgalom többi részével. Ennek ellenére, ahogy előfutárait, méreteiben ezt a pártot is, már megalkakulása óta teljesen eltörpítette a Munkáspárt, bár a kommunista párt tagjai fontos szerepet játszottak a szakszervezeti mozgalomban és egyéb munkásszervezetekben és legnépszerűbb, legaktívabb vezetői közül néhány az ő soraiból került ki. Ebben a Brit Szocialista Párt előfutára, a Szociáldemokrata Szövetség (Social Democratic Federation) tradícióit vették át és terjesztették ki, mely szektarianizmusa, politikai izoláltsága ellenére is kimagasló tömegvezetőket adott a munkásosztály küzdelmeihez. Gondoljunk csak Tom Mann és John Burns szerepére az 1889-es nagy dokksztrájk és az új Uniók fellendülése idején. Eric Hobsbawm helyesen mutatott rá a Szociáldemokrata Szövetség fontosságára és (számos és változatos hibái ellenére) Hyndman személyes szerepére, amely segítette biztosítani, hogy egy belföldi munkásosztálybeli előcsapat magába szívhasssa a marxizmus eszméit. Belőlük aztán a Brit Kommunista Párt „elsőrendű hazai proletár vezetőcsoportot kapott, sokkal előbb, mint bármely, lényegesen nagyobb, hasonló párt”. (Horner, Pollitt, Campbell, Gallacher.)³

Vezetők és értelmiségiek

Az a vezetőség, mely főleg az ipari munkásság köréből került ki, osztva az angol munkásosztály kulturális tradícióit és pszichológiáját, és a tömegharcok tapasztalatait szilárd (bár néha kissé sematikus) marxista koncepciókon nyugvó alapokkal egyesítve, meglehetősen stabil vezetőkollektívát adott az új pártnak. Ez megkímélte a pártot azoktól a frakciós harcoktól, melyek pl. az USA Kommunista Pártjában olyan rombolásokat okoztak a korai években. Az értelmiség hiánya viszont az ideológiai viták talán minden más kommunista párténál alacsonyabb színvonalát eredményezte és bizonyos fokig sziget-jelleget adott, mely napjainkig tart. Ez a nemzetközi mozgalom nagy csatái iránti valódi érdeklődés és azoknak megértése hiányán mérhető le. Így a Trockijjal való ellentét a szovjet és a nemzetközi látóhatár egén, mely a 20-as években megosztotta a világ kommunista mozgalmát, semmiféle hullámot nem vert Angliában egészen 1932-ig, amikor is egy kis balhemi trockista

csoportot, Reg Groves vezetésével, kizártak a pártból. Az Angol Kommunista Párt általában örült, ha a szovjet és Kominintern-vezetőség mögött tudott haladni, anélkül, hogy mélyebb vizsgálat tárgyává tette volna ennek következményeit — kivéve, mikor speciális angol vonatkozások kerültek szőnyegre, így 1926-os tiltakozásuk egy szovjet szakszervezeti határozat ellen, mely a nagy sztrájk idején elítélte, hogy a Szakszervezeti Bizottság (TUC) központi tanácsa balszárnya feladta a harcot.

A párt megalakulása

Az oroszországi októberi forradalom nagy nemzetközi befolyásánál több kellett ahhoz, hogy egy egységes kommunista párt létrejötteinek feltételei biztosíva legyenek. Macfarlane feltárja, hogy a különböző marxista csoportok közötti bonyolult tanácskozások 1920—21-ben talán soha nem kezdődtek volna meg Lenin és az akkor alakult III. Internacionálé személyes közbelépése és kitartása nélkül. Bár a három alapelvben — a szovjet rendszer elfogadása, a proletariátus diktatúrája és az Internacionáléhoz való csatlakozás kérdéseiben — egyetértettek a marxista csoportok, élesen szembenálltak egymással a Munkáspárt vonatkozásában és a választásokban való részvétel terén.

A Munkáspárthoz való viszonyulás kérdése — mindmáig, napjainkat is beleértve — mindig alapvető kérdés volt a kommunista pártban és sok véleménykülönbséget és politikai elentétet eredményezett. A kommunista párt megalapítására szolgáló korai tárgyalások során a Brit Szocialista Párt többsége úgy jellemezte a Munkáspártot, mint a szakszervezeti mozgalom politikai szervezetét, melyhez alapvetően fontos csatlakozni és választói támogatást adni, míg a Szocialista Munkáspárt és a Sylvia Pankhurst-féle Munkások Szocialista Szövetsége [Workers' Socialist Federation] csak kapitalista eszmékkel házaló szervezetnek látták, amellyel marxistának nincs mit kereskednie. Lenin, akinek tanácsa az új pártnál sokat nyomott a latban (bár távolról sem fogadták el gépiesen) értékítéletében a Munkáspárt két különböző oldalára világított rá, ami a párt-ról szóló marxista elemzéshez ma is kiindulópontul szolgál: egyrészt burzsoá politikáját és így vezetői burzsoá jellegét hangsúlyozta ki (függetlenül egyéni osztályeredetüktől), másrészt tagságának proletár összetételét. A Munkáspártot a szakszervezeti mozgalom politikai szervezeteként jellemezni (ahogy 1908-ban ő maga megfogalmazta)⁴ 1920-ban már helytelennek

érezte Lenin. „Természetesen — mondta a Kommunista Internacionálé 2. kongresszusán — a Munkáspárt zömében munkásokból áll, ebből azonban nem következik logikailag, hogy minden munkáspárt, mely munkásokból áll, egyben ‚politikai munkáspárt’ is — ez attól függ, ki vezeti őket, milyen politikai tevékenységet folytat, milyen taktikát követ. Csak ez az utóbbi tényező határozza meg, vajon valóban politikai proletárpárt-e. Ilyen szemszögből nézve... a Munkáspárt nem politikai munkáspárt, de teljes egészében burzsoá párt, mert bár munkásokból áll, reakciók vezetik.”⁵ Mivel azonban az angol kommunistáknak elsörendűen fontos volt közel kerülni a Munkáspárt munkástömegeihez és a Brit Szocialista Párt példája is mutatta, hogy a Munkáspárthoz való csatlakozás mellett még lehet támadni vezetői politikai vonalvezetését, Lenin támogatta a csatlakozásra vonatkozó kérelmet.

Hatalmas harc után, az 1920 nyarán tartott alapító kongresszuson 100—85 szavazatarányban határozatba hozták a Munkáspárthoz való csatlakozás kérelmezését. 186 szavazattal 19 ellen azt is elhatározták, hogy támogatni fogják parlamenti és választási vonalon, „lévén mindkettő a propaganda és a forradalmi agitáció értékes eszköze”, elvetik azonban azt a „reformista” felfogást, mely szerint szociális forradalmat parlamentáris úton is el lehet érni. Annak ellenére, hogy a csatlakozás nem jött létre — a Munkáspárt konferenciái nagy többséggel, ismételten visszautasították — a párt elhatározta, hogy a munkáspárti jelölteket fogja támogatni olyan kerületekben, ahol nincsenek kommunista mandátumok, és a munkáskormány visszatérését fogja követelni. Lenin kifejti a „Balodaliság a kommunizmus gyermekbetegségé”-ben, hogy a munkásokat hozzá kell segíteni, hogy a gyakorlatban is lássák a reformista munkáspárti vezetők alkalmatlanságát, akikben még mindig hisznek, csak azután lehet őket megnyerni a forradalmi politika számára. A munkásosztály többsége felfogásának megváltozása nélkül a forradalom lehetetlen — mondja — és ezt a változást a tömegek politikai tapasztalatán keresztül lehet csak létrehozni, soha nem pusztán propagandával. Ez maradt a párt alapstratégiája az első 7 év során, melyben adottnak fogadták el egy nem forradalmi helyzet domináns voltát.

R. Palme Dutt

Macfarlane becslése szerint, amikor a párt 1920-ban megalakult, 4000 ember lépett be (a Brit Szocialista Párt felduz-

zasztott tízezres létszámából csak 2500-an jelentek meg az alapító kongresszuson) és 1922-re a tagság létszáma gyorsan olvadt le egészen 3000-ig; a párt pénzügyei zavarosak voltak, a szervezés majdnem teljesen kudarcba fulladt, ahogy William Gallacher beszámolója mondja.⁶ Indítványára a végrehajtó bizottságon kívül külön bizottságot alakítottak, hogy a párt szervezetéről jelentést állítson össze. Tagjai Palme Dutt (elnök), Harry Pollitt és H. Inkpin voltak. E jelentésnek nagy hatása volt az egész párt szervezetére, mely egészen addig fenntartotta elődjeinek régi szövetségi struktúráját. E bizottság létrejötté első jele volt Dutt és Pollitt vezető szerepre emelkedésének a párton belül. A következő kongresszuson a végrehajtó bizottság választásánál maximális szavazatszámot kaptak.

Itt Macfarlane elköveti azt a hibát, mely olyan gyakran előfordul akkor, amikor a kommunista pártról kívülállók írnak — adottnak veszi, hogy Dutt pártban való felemelkedését Moszkva támogatásának köszönhette. „Nehéz elképzelni — írja —, hogy egy olyan hideg, indulatok nélküli entellektüelt, mint Dutt, a párt legmagasabb pozíciójára jelöltek volna ebben az időben, hacsak nem ez a nyomás volt mögötte.” Dutt, a Daily Workerben a közelmúltban ismertetve a könyvet, heves vitába szállt ezzel az állítással, azzal érvelve, hogy a bizottság és jelentése az angliai Kommunista Internacionálé állandó helytelenítésével találkozott.⁷ Olyan munkásszármazású kommunistáknak, mint Gallacher, valójában nem lehetett nehéz felismerni a Labour Monthly fiatal alapítószerkesztője tehetségét, akinek nagy intellektuális adottságait még szembeszökőbbé tette a tény, hogy a 20-as években oly kevés értelmiségi tartozott a párthoz. (A párt csak a 30-as években tudott részt törni ezek frontján és úgy látszik, voltaképpen nem is nagyon törekedett erre.) Macfarlane jellemzése Duttról, mint hideg és indulatmentes emberről, csak más változata saját kijelentett szándékának, hogy „fair” és pontos kíván lenni. Ha Dutt távolabb állt is a mindennapi élettől és az átlag emberek gondolkozásától, ha érdeklődése inkább „határozatok, tézisek, választási eredmények, újságkivágatok” felé irányult is, azért nem szabad azt képzelni, hogy nem érzett szüntelen gyűlöletet az imperiaлизм ellen és vonzódást a kommunizmus — és 1917 óta a Szovjetunió iránt, melyet ennek megtestesítőjeként látott — hiszen ez néha még intellektuális ítélőképességét is elhomályosította. Kizárva a pusztán machiavellisztikus magyarázatot, amely nem vág egybe Dutt egyéniségével,⁸ maga az a tény is ez ellen szól, hogy a sztálini korszakban hevesen védelmezte

és magáévá tette a legfantasztikusabb vádakat a trockista és titóista „imperialista ágensek” ellen, holott az ismert tényekkel ellenkező rágalomok hideg és indulatmentes vizsgálata és személyes tapasztalatai meggyőzhették volna ezek valószínűtlen és hamis voltáról.⁹ Egy hideg „szürke eminenciás” soha nem nyerte volna el a párt annyi tagjától azt a lelkes támogatást, melyet Dutt annyi éven át megkapott és amely tetőpontját érte el a múlt évi kommunista párti kongresszus heves ünnepelésén, mikor a végrehajtó bizottságból visszavonult.

Szervezet és működés

Macfarlane meglehetősen részletesen foglalkozik a Szervezési Bizottság [Organization Commission] jelentésével és a párt statutumaiban és szabályaiban ennek következményeként létrejövő változásokkal, melyeket az 1922 októberi 5. pártkongresszuson fogadtak el. A központi és kerületi pártszervezés megerősítése, megfelelően összeállított bizottságokkal és nyomdával, mely alkalmas arra, hogy gyors tájékoztatót adjon minden új eredményről — mindez már olyan szervezetet jelentett, mely alkalmas volt arra, mint Macfarlane mondja, hogy „minden esetleg bekövetkező forradalmi helyzetre hirtelen reagáljon és képessé tette rá a pártot, hogy kis taglétszáma ellenére, széles területen jelentős befolyást nyerjen”. De, ugyan csak helyesen, azt is leszögezi, hogy mindez olyan helyzetet eredményezett, „amelyben a tagságra túl sok feladat hárult”. Ez a helyzet azóta is fennáll és évtizedek során ismételtelen visszatérő kritikákhoz vezetett a párttagok részéről. Visszatekintve a szervezési jelentés következményeire, az 1924 májusában tartott 6. kongresszus összefoglaló jelentése „hatalmas befolyásnövekedést” szögezett le, „de kevés változást a párt taglétszámában. E tényezők, a szervezési terv túlzott koncentrációja mellett, lerontották a párt politikai minőségét”.¹⁰ A kongresszust megelőző megbeszélésen Tommy Jackson még tovább ment és szokásos színes stílusában kifejtette, hogy Pollitt és legtöbb újrászervező „bólogató Jánosokból” álló pártot szeretne, akik kétszeresen hajtának végre minden pártutasítást. Tény, hogy az 1920-as megbeszélések során a pártban és sajtójában nyíltan nyilvánított véleményt a követendő pártpolitikával kapcsolatban. Csak később következett be, hogy monolitikus tömbből álló vezetőség jött létre, hogy a vitalehetőség határait erősen körünyirbálták és az egész pártélet sietve igyekezett követni a lefektett „vonalat”. A bekövetkező csőd

előjelei 7 évvel később mutatkoztak a Komintern levelén keresztül, melyet a 11. pártkongresszushoz intézett, kritikát gyakorolva a *Communist Review* felett, amiért leközölte Jackson „elvetemült cikkét”, amelyben a „szélsőbalt” „eretnekvadászattal” vádolja. A levél hozzátette, hogy „a pártsajtó irányítását erősíteni kell, a polit. büro szorosabb ellenőrzése mellett”.¹¹

A párt eredményei

Ahogy Macfarlane mondja záró fejezetében: „A kommunista párt, minden hibája mellett, segítséget nyújtott ahhoz, hogy ébren tartsa az ellenállás szellemét, mely nem hajlandó az élet adott gazdasági tényeként jámboran elfogadni a szegénységet, nélkülözéseket. Férfiak, asszonyok csatlakoztak a húszas években a kommunista párthoz ugyanazért, amiért a chartistákhoz csatlakoztak ez előző század harmincas, negyvenes éveiben: hogy az elnyomottak és privilégiumok nélküliek számára igazságot biztosítsanak.” Bár, ahogy mondja, sokszor helytelen irányba terelték, lényege nem mindig volt következetes, átfogó harc a kapitalizmus ellen, mégis az a kezdeményezése, hogy a munkanélkülieket beszervezze, hogy a gyarmati népek jogaiért küzdjön és sok tagjának nyújtson gyakorlati segítséget, hozzájárult ahhoz, hogy harcukat magasabbrendűvé tegye minden egyéb, korabeli politikai szervezetnél. Össze lehet-e egyáltalán hasonlítani a kommunista vezetők taktikai és stratégiai hibáit — ezek sokszor ostobák és ártalmasak voltak, de érthetőek ebben az elszánt harcban — MacDonald és a munkáspárti vezetők politikájával az osztályok közti kollaboráció kérdésében, s az ILP (International Labour Party, Nemzetközi Munkáspárt) és a szakszervezetek baloldali vezéreinek ingadozásaival?

Az Angol Kommunista Párt történetének komoly, marxista feldolgozása még megíratlan. Eléggé meglepő módon egyetlen ilyen irányú kísérlet hagyta eddig el a sajtót Angliában: Tom Bell, *Short History of the British Communist Party* (1937) c. munkája,¹² bár némi erre vonatkozó anyag megjelent a Szovjetunióban is. Amellett, hogy jellegzetesen annak a korszaknak a tendenciáját követi, mely a múlt eseményeit és az egyének tetteit (azokét, akik később elhagyták a pártot) úgy alakítja, hogy az a kurrens pártálláshoz alkalmazkodják, Bell könyve saját szocialista munkáspárti (Socialist Labour Party) háttérének szektáriánus bélyegét is magán viseli. Ehhez még számos ténybeli pontatlanság is járul — egészben véve nagyon gyen-

gén szerkesztett és megírt tanulmány. A párt Központi Titkárságának határozata annak idején erősen megbírálta, nem kielégítőnek ítélte és leszögezte, hogy sürgős szükség volna a Brit Kommunista Párt történetének megírására. 19 évvel később, az 1956-os pártkrízis forrongása idején az EC (Gazdasági Bizottság) tette az első gyakorlati lépést ebbe az irányba, bizottságot alakítva Harry Pollitt elnöklete alatt, mely felelős legyen egy ilyen történet elkészítéséért. A munkával a következőkben James Klugmann-t bízták meg, aki első kötetével (1920—27) elkészült és most végzi rajta a végső simításokat. A párt legutóbbi kongresszusán jóváhagyott végrehajtó bizottsági jelentés leszögezte, hogy a párt története hátralévő részének megírását „rendkívül sürgető feladatnak” tekinti és felszólította az új EC-t, tegyen „fokozott erőfeszítéseket, hogy ezt hamarosan megoldja”. Úgy látszik, az a szándék most, hogy különböző köteteket adnak ki, akkor és úgy, ahogy ezek elkészülnek — amilyen Klugmann munkája is —, nem ahogy eredetileg tervezték, kollektív pártmunkaként, melyet a párttagok közti viták összefoglalásaként és a közös vélemények összekovácsolása után állítanának össze.

Akármilyen is lesz, reméljük, hogy ez a történet bátran szembenéz majd a múlt minden tényével, kellemesekkel és kellemetlenekkel egyaránt... melyek még mindig elevenek az utóbbi években kiadott hivatalos szovjet és francia párttörténetekben. Csak erről az alapról lehet komolyan megközelíteni és értékes tanulságokat szűrni le a sok örökérvényű problémáról, melyek még mindig sokat jelentenek a marxisták számára, a kommunista párton kívül és belül egyaránt.

(Részletek MONTY JOHNSTONE cikkéből;
megjelent a New Left Review 1967.
41. számában, 47—63. l.)

JEGYZETEK

¹ Henry Pelling, *The British Communist Party: A Historical Profile*. Adam and Charles Black, 1958. 191 l.

² Noha a Brit Szocialista Párt 1916-ban autonóm szervként beolvadt a Munkáspártba, nem lehet azt mondani, hogy döntése, hogy a megalakuló kommunista párt mellé áll, törést jelentett a Munkáspárton belül.

³ E. J. Hobsbawm, *Labouring Men: Studies in the History of Labour*. Weidenfeld and Nicoison, 1964. 237 l.

⁴ Lenin on Britain. Martin Lawrence, 1934, 93 l.

⁵ Uo., 237 l.

⁶ Labour Monthly. Aug. 1940.

⁷ Daily Worker, 1966. ápr. 7.

⁸ Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy Dutt nem egy kommunista állam privilegizált, vagy hatalmas vezéregyénisége volt, hanem pusztán egy kis angol párt rosszul fizetett vezetőinek egyike. Ha hatalomra, hírnévre, vagy anyagi javakra pályázott volna — esetleg mind a háromra — elég értelmes lett volna hozzá, hogy egy nagyobb párthoz csatlakozzon.

⁹ Érdekes fényt vet minderre Duttnek a Times Literary Supplement 1966. május 5-i számában megjelent levelében egy állítás, hogy 1937-ben egy kommunista pártküldöttség (önmagát is beleértve) „konfliktusba került a Komintern vezetőivel a biztonsági szervek működésével kapcsolatos kérdések felett”. Véleményem szerint ebből nem kell még arra következtetni, mintha tudatában lettek volna a sztálini korszak tisztogatásainak messzemenő igazságtalanságaival és egyértelműen elítélték volna ezeket. E ködös fogalmazás, úgy képzem, pusztán egyéni érdeklődésre vagy érdeklődésekre utal brit kommunisták, elsősorban Rose Cohen után, aki a tisztogatások során eltűnt.

¹⁰ Speeches and Documents of the Sixth (Manchester) Conference of the Communist Party of Great Britain (CPGB) 1924. 44—45. l.

¹¹ Closed letter to the Central Committee of the Communist Party of Great Britain. (Zárt levél a Brit Kommunista Párt Központi Bizottságához a Komintern Végrehajtó Bizottsága elnökségétől.) Közzéteszi Macfarlane, i. m. 311. l.

¹² Allen Hutt tollából szenvedélyes hangú ismertetés jelent meg róla a Labour Monthly 1937 júniusi számában (382—386. l.), melynek nem érdemi mondanivalóját, pusztán hangját a szerkesztői vezércikk bírálta ugyane folyóirat következő számában.

AKIK KÖZELRŐL LÁTTÁK...

AZ OKTÓBERI FORRADALOM TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

(Az alábbiakban csekély rövidítéssel közöljük M. N. Pokrovszkij neves szovjet történésznek az októberi forradalom 10. évfordulója alkalmából írott cikkét. Pokrovszkij M. N. életére és tevékenységére vonatkozóan lásd a Világtörténet c. folyóirat 1964. 4. számának „Évszázadunk nagy történetírói...” rovatát.)

A háború idején az antanttól való függés igává változott. A pétervári angol követ második imperátor volt, és amikor az első imperátor nem engedelmeskedett, akkor a második megpróbálta eltávolíttatni. És hogy ezt nem sikerült megvalósítania, úgy ez csak a „teljesen előre nem látható események” miatt történt: a munkásosztály jelent meg a színen. Miután megszabadultak az imperátortól, az antant kezdett minisztereket ki nevezni és lemondadni. Buchanan és Paléologue naplói semmi kétséget sem hagynak afelől, hogy Kerenszkijt az antant már jóval régebben kiszemelte, még mielőtt az eszerek és mensevikek — akik nálunk ugyanazt a szerepet játszották, amelyet az ilyen jellegű emberek játszottak és játszanak mindenütt az imperialistákkal kapcsolatban — „megválasztották”. Kevésbé ismert — de meg kell említeni —, hogy Miljukov is azért volt olyan könnyen eltávolítható, mert kiesett az antant kegyeiből, amikor kellemetlenül emlékeztette őket a Dardanellákra. Anglia mindig fintorgott az ilyen emlékeztetésre. A tapintatlan szolgát nemcsak elkergették — a tömegek kergették el őt —, de nem is védelmezték meg, „odadozták áldozatnak”. És négy hónappal később Kerenszkijben is csalódtak. Helyére Kornyi-

lovot kívánták — Buchanan naplója semmi kétséget sem hagy afelől, ki állt e mögött. Pontosan ebben az időben az amerikai kapitalizmus, amely hajlamosabb a „gazdasági” nyomás alkalmazására, mint a katonai cselszövésekre, egyenesen megvesztegette az eszer vezetőket, és ami különösen pikáns és érdekes, személy szerint vesztegette meg őket, egy amerikai milliomos révén. Ez a „szívességtétel” azonban tovább nem terjedhetett.

És látni kellett volna azt a riadalmat ebben a táborban, amikor a tömegek, a valódi tömegek és nem Kerenszkij statisztái, hatalomra jutottak. Most előttünk vannak ennek a riadalomnak dokumentális maradványai. Ez a sületlenség, amely úgy állítja be a dolgot, mintha a bolsevikok akkor, az Oroszországot „becsületre”, „lelkiismeretre” stb. intő tegnapi „szövegségesek” határozott tiltakozása ellenére kötötték volna meg a békét, amikor is a megátalkodott bolsevikok — természetesen — semmibe vették ezt a tiltakozást. Valójában ezekkel a hivatalos tiltakozásokkal egyidőben az angol, amerikai és más antant-hatalmak nem hivatalosan sugdolóztak az októberi forradalom által letaszított kispolgári pártokkal — a sugdolóztást röviden így lehet visszaadni: nos, ti ostobák, nem tudatok idejében valami békét megkötni? Most aztán a bolsevikok ezzel az ütőkártyával lehetetlenné tesznek benneteket. És lám csak, eső után köpönyeg. Buchanan, az angol követ, a tegnapi koronázatlan császár — most Petrográdban felügyelet alatt álló „nemkívánatos személy” —, táviratozik miniszterének: jobb lenne, ha „Oroszországot felmentenék adott szava alól”, ha egyszer nem akar harcolni. Ha nem akar, hát nem akar, mit lehet tenni. Arról, hogy Kerenszkij idején erőszakkal terelték vissza az orosz katonákat a frontra, arról megfélemedtek! Ugyanilyen gondolatok támadtak Francis, az amerikai teljhatalmú megbízott merev agyában is. A fronton pedig ebben az időben a hatalmukat elvesztett kerenszkisták tarkójukat vakargatva, azon töprengtek, miképpen lehetne megszervezni, hogy a békekötés ne Lenin, hanem... Csernov kezébe jusson. És végül kitalálták: hamarosan megjelent a fronton egy ostoba és alávaló felhívás, amely sosem látott szégyentelenséggel azt állította, hogy a békekötés fő akadályai éppen a bolsevikok: hiszen őket senki sem ismeri el — ki fog velük tárgyalásokat folytatni? Ellenben, ha egy „szocialista pártokból” alakított kormányt állítunk az állam élére, Viktor Mihajlovics Csernov vezetésével, akkor egészen más lesz a helyzet. Ezzel a tiszteletré méltó emberrel és tiszteletré méltó kollégáival mindenki tisztelettel fog tárgyalni, és a békét, amelyet „már három éve

várva vár az ország” (mintha ezalatt a három év alatt Kerenzkijéknek az a törekvése, hogy Oroszországot háborúban tartásák, nem is létezett volna), egy-kettőre megkötik. Duhonyin tábornok pedig, aki a Népi Komiszárok Tanácsának parancsa ellenére megtagadta a németekkel való tárgyalásokat, magánbeszélgetések során kijelentette, hogy ő nem ellensége a békének és kész bárkivel tárgyalni — de természetesen nem a bolsevikok megbízásából. A külföldi katonai képviselők, akik az NKT tárgyalásokat elrendelő parancsokor rettenetes kiabálást csaptak, azt kezdték hangoztatni, hogy ők tulajdonképpen nincsenek a béke, csak a rendetlenség, azaz lényegében ismét csak a bolsevikok ellen. És már teljesen a szívük szerint (de mégis csak a táviró segítségével), kijelentették, hogy ők és kormányuk egyenesen tanácsolják a béke leggyorsabb megkötését. Természetesen, miután kiderült, hogy Duhonyin tábornokot és híveit az egész fronton csak két rohamszázad és három lengyel ulánus század támogatja, valamint az, hogy a nyugati front parancsnoka úgy ahogy biztonságban csak Dvobor-Musznyickij lengyel tábornok főhadiszállásán érzi magát, a táviratot hamisnak nyilvánították.

És ugyanekkor a Szmolnijban megjelentek a „csábítók”. Emberek hivatalos cím nélkül, akiknek nevére a hivatalos diplomaták igyekeztek még csak nem is emlékezni. Nem hivatalosan kapcsolatban voltak az antant-szövetség legfelsőbb köreivel és aranyhegyeket ígérgettek a bolsevikoknak, ha kiadják kezükből azt az ütőkártyát, amelyet senki sem tudott túllícitálni: ha lemondanak a béke megkötéséről. A csábítók között a legkülönfélébb emberek voltak: a naiv francia honvédő, Sadoul, aki később kommunista lett; a legnagyobb mértékben kétes amerikai, Robins, aki a bányász, az ezredes és a pápa tulajdonosságait egyesítette magában; a tökéletes angol spion, Lochart; a francia monarchista Luversagne gróf, aki rosszindulatúan méregette Lenint, de tudta, hogy most a békekötés a legokosabb dolog. Ezzel az egész tarka társasággal abban a reményben tárgyaltak, hogy kicsikarják tőlük azt, amire az újszülött munkás köztársaságnak életbevágóan szüksége volt azért, hogy a jövőben, a közeli jövőben, elkeseredett harcot vívhasson az egész burzsoá világgal: mozdonyokat, repülőgépeket, lövedékeket és géppuskákat, élelmiszert és haditechnikusokat. Többen ezek közül az emberek közül később is azt a meggyőződést vallották, hogy ha valahogyan az egyik, vagy a másik távirat egy héttel előbb érkezik meg, akkor Oroszország valószínűleg újból belép a háborúba az antant oldalán. Lenin pedig ravaszul

összehunyorította szemét, és nem egy valamilyen imperializmus, hanem az imperializmus ellen általában tervezett háborút.

Mindez a Németországgal való békekötés körül csapott antant-lárma még egyszer emlékeztet bennünket arra, hogy mennyire fontos és szükséges volt a béke nemcsak a bolsevikoknak — ahogyan erről a lefizetett polgári sajtó kiabált —, hanem az országnak, az egész országnak, egész Oroszországnak. A reakció ebben a pillanatban a háborúhoz való visszatérést jelentette volna Oroszországnak: és ezért, mindenekelőtt ezért, a reakció lehetetlen volt. Ebben a tekintetben Oroszország 1917—1918-ban homlokegyenest ellenkező helyzetben volt, mint Németország a következő télen. A német burzsoázia valamivel ravaszabb volt, mint Kerenszkij és kompániája, és maga kötötte meg a békét, nem várta meg, amíg azt a győzelmes proletár kormány köti meg. És ez gyökerében aláásta a német forradalmi mozgalmat: a forradalom nemcsak hogy nem hozott békét, ellenkezőleg, a győzelmes antant azonnali intervenciójának veszélyét vonta magára. Intervenció nálunk is volt, de nálunk a két háborúzó imperialista fél — az antant és a német — utolsó összecsapásának hevében nem ölthetett valamelyest komolyabb formát. Az antant hadseregei „foglaltak” voltak, de a német forradalommal szemben már egy „felszabadult” antant állt.

És az a körülmény, hogy a proletárforradalom Oroszországnak a háborúból való kilépést jelentette, hatott jóval az után is, hogy a békét megkötötték, bizonyos értelemben még ma is hat. Mert a breszti békében, és ezt akkor sokan nem értették meg, nem is annyira a németekkel kötött béke, mint inkább az antanttal való szakítás volt a fontos. A burzsoázia azt kiabálta, hogy a béke „mocskos”, „alávaló”, de az valójában kiverte Oroszországot a legmegvetettebb helyzetből, amelybe egy olyan ország kerülhet csak, ahol a külföldi követ koronázatlan császár lehet. Oroszország lerázta az antant igáját és ez nem is annyira abban nyilvánult meg, hogy megkötöttük a békét, mint inkább abban, hogy megtagadtuk valamennyi háborús és háború előtti adósság visszafizetését. Megszüntünk mindenféle kapitalizmus és imperializmus „résztvevőivé”, partnereivé lenni, és ebbe a rabságba senki sem kényszeríthet minket vissza. Ha 1917-ben a „reakció” „háborút” jelentett, akkor most a reakció több százmillió sarcot jelent, amely a munkások Szovjetunióját terheli. És nem hiába állapították meg már régen az okos fehérgárdisták, hogy a „restauráció” legnehezebb része éppen az adósságok kérdése lesz. Mert ha az orosz burzsoázia olyan

okmánnyal térhetne haza, amelyben valamennyi külföldi burzsoá nagylelkűen felmentené a megboldogult Orosz Birodalom örököseit e birodalom kötelezettségei és adósságai alól! De a burzsoá nem azért burzsoá, hogy valakinek is valaha, akárcsak egy kopejka adósságot is elengedjen. És amíg a „reakció” adósságot jelent, addig semmiféle reakció, amely nem külső fegyveres támadás formájában jelentkezik, nem létezhet.

Ilyen volt a *nemzetközi helyzet*, amely meghatározta, hogy a mi forradalmunk, az azt megelőzőektől eltérően, reakció nélküli forradalom lesz.

(POKROVSZKIJ M. N. cikke eredetileg a Kommuniszticeszkaja revolucija c. folyóirat 1927. évi 20. számában jelent meg, majd ismételtelen napvilágot látott „Az imperialista háború. Tanulmánygyűjtemény, 1915—1927” című kötetben, Moszkva, 1928. 284—289. l.)

A PROLETÁRFORRADALOM BURZSOÁ KONCEPCIÓJA

Részletek Pokrovskij M. N. előadásából, amelyet a Marxista Történészek Társulatában tartott 1926 november 5-én Paul Miljukov: Russlands Zusammenbruch című művéről (I—II. kötet, Berlin. 1925—1926. Obelisk Verlag.)

Ma a polgári demokrácia legszembetűnőbb történeti koncepciójával, forradalmunk polgári demokratikus értékelésének legvilágosabb példájával kívánok foglalkozni...

Hogy önöknek rögtön némi fogalmuk legyen a könyvről, egyben fölöttébb tiszteletteljesen bocsánatot kérve tanáromtól (hallgattam Miljukov előadásait az egyetemen), kénytelen vagyok azt mondani, hogy a legjobb példa, amelynek segítségével szemléletesen kifejezhetném azt a benyomásomat, amelyet a könyv kelt — a tollát vesztett tyúk, amelynek a régi tollai kisebb-nagyobb mértékben kihullottak, de az újak még nem nőttek ki. Tarkasága hihetetlennek tűnik, de fölöttébb érdekes.

P. N. Miljukov általános történeti koncepciójával kezdem, az általános történeti koncepcióval, amely már azért is érdekes, mert egyrészt itt hallhatók azok a hangok, amelyek önöknek, végső soron azoknak, akik nyomon követték metodológiai vi-

tánkat, fölöttébb ismerősöknek tetszenek, másrészt pedig, ez a koncepció jelentős mértékben új. Miljukov régi, az orosz történeti folyamatról szóló koncepciója abban állott, hogy rendszerünk úgy fejlődött és önkényuralmunk úgy alakult ki, mint népi védelmi szervezet, főként a sztyeppéről érkező támadások ellen. Önök tudják természetesen, hogy ezt a koncepciót magáévá tette Trockij elvtárs és „Az 1905. év” történeti bevezetőjét erre alapozta és ennek alapján folyt le az önök által többé-kevésbé ismert vita. Ez a régi miljukovi koncepció. Most Miljukov a dolgot másképp veti fel...

„Az évszázadok folyamán az orosz államhatalom megmaradt annak, ami abban az időben volt, amikor először megérkeztek az északi vikingek: külső erőnek, idegennek, amellyel szemben az engedelmességi kötelezettséget csak abban a mértékben ismerték el, amennyiben az hasznosnak mutatkozott. A nép nem akarta azonosítani magát az állammal, nem érezte magát az állam olyan alkotó részének, amely a teljes egészért is felel. Az ország érzéseiben és valójában független volt az államhatalomtól.” (Idézet Miljukovtól. Szerk.) Az államhatalom — idegen, amely nem olvad össze szervesen a tömegekkel, a tömeg nálunk „államíthatatlan”. Hallgassuk csak tovább: „A lakosság túlságosan szegény volt, semhogy viselni tudja a tökéletesített helyi igazgatás költségeit, olyan formában, mint az élenjáró országokban. Túlságosan szegény volt még azoknak a kívánalmaknak a kielégítésére is, amelyeket a központosított hatalom támasztott vele szemben, gyorsan növekvő igényeivel. Az orosz állam politikai fejlődése és terjeszkedési folyamata mindig megelőzte Oroszország gazdasági fejlődését. Az állam ezért kénytelen volt szegény alattvalóitól többet elvonni, mint amennyit jó lelkiismereti számítással adhatott. Innen fakadt az erőszakos eszközök állandó alkalmazásának objektív szükség-szerűsége.”

Ime, miből nőtt ki az önkényuralom. Az önkényuralom megelőzte az ország gazdasági lehetőségeit (ezt mi más helyről tudjuk) és ily módon létezett. És végül az utolsó kérdés: miért szükséges mindez Miljukovnak? Miért erről a szárnyáról hullatta el a tyúk a tollait. Node hallgassák csak: „Ebből megérthető, hogy először is: Oroszországban miért vonzódott a falusi lakosság természeti hajlandóságai szerint a legutóbbi időkig, némi természetes anarchiához; másodsor: a legfontosabb újítások miért történtek felülről, az államhatalom részéről; és harmadszor: miért számíthatott teljes bizalommal passzív engedelmeskedésre minden olyan új államhatalom, amely nem zavarta

túlságosan az egyszerű népet. Ebben rejlik nagyrészt az orosz forradalom eseményeinek magyarázata...”

Az orosz forradalomnak milyen sémáját kellene kapnunk, kiindulva a történelmi fejlődés ezen általános sémájából? Természetesen azt az egyszerű sémát kellene kapnunk, hogy azok az ösztönös erők, amelyek az orosz népi tömegekben bújkáltak, végre kitörttek, ledobálták a tőlük idegen államhatalmat és megkezdődött az anarchia vad tobzódása. De Miljukovot, mint történészt megkötik a tények (továbbiakban bemutatom a példáját annak, hogy megkötik a tények), többé-kevésbé, inkább kevésbé, mint többé, lelkiismeretes történész. Önök természetesen látnak majd olyan dolgokat, amelyeket a „lelkiismeretes-ség” fogalma nem engedne meg, de őt annyira mégiscsak kötik a tények, hogy nem tagadhatja le azt, ami valóban megtörténik. Ami nálunk történik, azt a szenvedélyek vad tobzódásának, hihetetlen anarchiának nevezni semmiképp sem lehet. „Rendezett társaslét” kétségtelenül létezik nálunk, és ezért nem tagadhatja ezt, Miljukovot kötik a tények. Az orosz forradalom történetének Miljukov-féle koncepciója ezért nem illik bele általános orosz történelmi koncepciójába. A tyúknak már új tollai vannak, de a régiéek még nem hullottak ki teljesen...

Menjünk tovább a forradalom miljukovi magyarázatában. Itt a fölöttébb jellemző vallomások egész sorára bukkanunk. Mindenekelőtt Miljukovnak véglegesen szakítania kellett azzal a gondolattal, hogy az októberi fordulat valamilyen udvari puccshoz hasonló volt, hogy ezt a bolsevikok csinálták néhány katonával és balti matrózzal stb. „Moszkvában — mondja — novemberben a bolsevik fordulat elleni harcot nem támogatták a tömegek.” Itt az orosz államért ötezer junker, egyetemista és zászlós küzdött, a katonák és a munkások a bolsevikok oldalán voltak, a burzsoázia pedig nem állított ki semmiféle nemzeti gárdát, hogy segítsen a küzdőknek. Ily formán az októberi forradalom tömegjellegét Miljukov kénytelen volt elismerni. Ez valóban *népi forradalom* volt, s ez ellen Miljukov semmit többé nem tehet. Természetesen előtte áll a kérdés: hogy történhetett ez?...

Miljukov felel: „Mivel tartották magukat a bolsevikok? Ígéretekkel és megfélemlítéssel.” „Először ígérték, azután megfélemlítettek.” Ez is — egy elképzelés a népmozgalomról, a tömegmozgalomról...

Így, tehát előttünk a kétarcú Janus, egyik arca nyájasan mosolyog, a másik pedig — megfélemlít. Így tartotta fenn magát a bolsevik hatalom. Ez a magyarázat még Miljukov olva-

sója számára is, Miljukov érzi, teljesen elfogadhatatlan. Ezért annak szociológiai elemzésébe bocsátkozik, hogy miként maradt fenn a bolsevik hatalom, és nagy tapraesettséget árul el. Miljukov az első helyre állítja, mint a bolsevik hatalom tartósságának okát, na mit gondolnak mit? *Pártszervezetünket*. Ez — mondja — az első feltétel, amely biztosította a bolsevikoknak a tartós uralmat. Leírja pártszervezetünket kívülről újságaink alapján elég helyesen, statisztikát idéz stb. Jellemző, hogy a szovjethatalomnak és a kommunista pártnak ez az ádáz ellensége csomópontba éppen pártszervezetünket állítja, annak fegyelmével. Így megértik önök azokat az örömkialtásokat, amelyek felharsogtak akkor, amikor úgy tűnt nekik, hogy a pártfegyelem meglazult. Ez nemcsak káröröm volt, hanem hátrázott remény, arra a szociológiai előfeltételre alapozva, hogy a párt — ez a legfontosabb. A második — és itt a vörös hadsereg utal. A vörös hadsereg létrehozását Miljukov szintén a bolsevizmus egyik kiemelkedő vívmányának tekinti...

Ily módon Miljukov, ismétlem, nevetséges, másképp nevezni nem lehet, és semmit mondó magyarázatától, hogy a bolsevikok ígéretekkkel és megfélemlítéssel tartották fenn hatalmukat, kénytelen objektíven, magának a történelmi anyagnak a révén, a bolsevizmus ismert objektív alapjának az elismeréséig eljutni, a szervezeti alap elismeréséig. És ő ezt egyrészt a pártban, másrészt a vörös hadseregben látja. Ime miért a bolsevikok maradtak fenn és miért nem ellenfeleik. Ezen utóbbival kapcsolatban Miljukov leleplezést nyújt, természetesen nem újat — újdonságról történetesen nem kell beszélni —, de fölöttebb kellemetlent, amennyiben egy *ilyen* könyv oldalain jelenik meg...

Miljukov minden reményét a parasztságba helyezi. Könyve utolsó fejezeteinek lényege ebben van. A Miljukov-féle újjászülető Oroszország hőse a muzsik, természetesen a kapitalista muzsik, nem a szegény, nem is a középparaszt, hanem éppen a felső paraszt tízezer. Ehhez a parasztsághoz óriási reményeket fűz. Ez, szavai szerint, annak az orosz „megújulásnak” az alapja, amelyet vár. És itt Miljukov bizonyos fokig visszatér általános történelmi koncepciójához. Emlékeznek, e koncepció szerint a népi tömegekre felülről, mint süveg borul az államhatalom. A süvegek különbözőek voltak először normanok, aztán moszkvai cárok, a Romanovok, majd a Romanovok utolsó ivadékai, és végül a bolsevikok. És ezt a főveget az a gőz dobja majd le, amely a paraszt tömegekből jön, a felemelkedő paraszti tömegekből. S ki készíti elő a parasztfordulatot Orosz-

országban? Miljukov véleménye szerint maguk a bolsevikok...

A bolsevikok gondoskodtak arról, hogy a parasztok ne legyenek többé olyanok, amilyenek ez a tisztelt szerző ábrázolja őket. „A falu sohasem látta a nyomtatott papír ilyen folyamát és a társadalmi kérdések ilyen széleskörű magyarázását, ahogy ez jelenleg történik.” A bolsevikok rendszeresen foglalkoznak a falu felvilágosításával, politikai felvilágosításával, s ez végét jelenti annak az állapotnak, amelyben a nép tehetetlen tömeg volt, csak passzív engedelmességre hajlamos, semmi többre. „Ugyanakkor — mondja — nemcsak a bolsevik ‚propaganda‘ (idézőjelben mondva, tudniillik az ígéretések és a megfélemlítések) érvényesül, nemcsak a bolsevik propaganda, de, és ehhez nem fér semmi kétség, hogy ha a mostani választási rendszer fennmarad, úgy a parasztoknak módjukban áll majd jelentős számban bejutni a központi képviselő szervekbe és magába a kormányba...”

És végül egy halvány remény marad. Ez annak a reménye, hogy a parasztkormány, amely elképzelése szerint idővel létrejön Oroszországban, mégsem lesz tiszta paraszti, a parasztok nem boldogulnak szakemberek nélkül, és ezért kénytelenek lesznek az értelmiség bizonyos részét meghívni. De Miljukov rögtön elszólja magát, hogy „az emigráció szerepe ebben nekünk igen szerénynek tűnik”. Nemcsak fejlődik nacionalizált iparunk stb., nemcsak ez, de láthatólag még saját intelligenciánk is létrejött. Mit tegyenek tehát ezek a szerencsétlen emigránsok? Ez a könyv a halálharang benyomását kell hogy keltse. A birtokokat nem adják vissza, a gyárat és az üzemeket szintén nem adják vissza, az értelmiséget csak a legcsekélyebb mértékben vonják be — Miljukov nyilvánvalóan magát és a kadet párt központi bizottságát érti ez alatt — a többiek meg mit tegyenek?

Azt hiszem, elvtársak, ez a koncepció igen tanulságos és ime milyen viszonylatban. Először is, teljesen világos, hogy a polgári demokrácia képtelen valamennyire is kielégítő és teljes, ellentmondás nélküli magyarázatát adni egy olyan eseménynek, mint az októberi forradalom. Számunkra, mint marxista elméleti és metodológiai szakemberek számára, ez rendkívül fontos. Mi jön ki Miljukovnál ezekből a magyarázat-kísérletekből? Mint látják, hihetetlen zűrzavar. Lehetséges, hogy önök haragszanak rám, amiért nem tudom az egészet összefogni. Ez teljességgel lehetetlen. Itt olyan, különböző eredetű nézetek halmozáról van szó, amelyek történeti létünk és történetírásunk különböző rétegeihez nyúlnak vissza, úgy hogy ebből valami-

lyen egészet összeállítani lehetetlen. Ebben a viszonylatban Miljukov könyve határozott hátralépést jelent a Klucsevskij-iskola más történészeinek és magának Miljukovnak korábbi álláspontjához képest. Amikor Miljukov iskolája magával ragadta Trockijt, ez azért történt, mert Miljukov az orosz történelem teljes koncepcióját adta. Hol van ez most? Sehol. Mi jelent meg helyette, e helyett az egész történelmi koncepció helyett? Egész sor logikailag egymás között kapcsolatban nem lévő kitérő az osztályelméletbe, a mi elméletünkbe. Ahelyett az elmélet helyett, hogy csak a népi tömeg van, amelyet az államhatalom mint egy főveg felülről betakar, megjelenik egy másik elmélet, amely szerint az orosz történelem nem más, mint paraszti történelem, egy elmélet, meghatározott osztálymegközelítéssel, amelyet bármely rossz marxista is adhatna, mert az ismert előfeltételek erre anyagunkban megvannak. Osztálytörténelem. Mi is végsősoron tehát a bolsevik forradalom? Kibúvót keresgélt így vagy úgy, a németek is vesztegettek (utalás arra, a burzsoázia által terjesztett verzióra, amely szerint Lenin a németek kémje volt. Szerk.), a nagyiparosok is vesztegettek, és végeredményben — a munkások és a parasztok a forradalom oldalán voltak. Ismét csak tiszta osztályszempont. Miért nem sikerült az ellenforradalom, miért nem sikerült a polgárháború? Miért omlottak össze a fehér hadseregek? Azért, mert osztályszempontból elfogadhatatlanok voltak a néptömegek számára. Ismét osztályszempont. Oroszország megmentése ismét osztályjellegű, megmentése a parasztság révén, az egyetlen osztály révén, amelyben meg lehet kapaszkodni. Miljukov a munkásba nem is próbál kapaszkodni, a munkásról hallgat, és hajlamos arra célozni, hogy Oroszországban nincs proletariátus az állásukból elbocsájtott intelligencián kívül, és ezek tényleg proletárok, ők alkotják a munkanélküliek fő tömegét. Érdekes vonása Miljukovnak a teoretikusnak, hogy ezeken az elbocsájtott szovjet kisasszonyokon kívül semmilyen más proletárokat nem talál nálunk.

Véleményem szerint ez a könyv politikai szempontból rendkívül tanulságos számunkra. Tanulságos az a nagy figyelem, amelyet Miljukov a mi pártszervezetünkre fordít. Amikor ilyen ellenség értékeli és a középpontba helyezi a szervezkedést, akkor magunk és mások is kezdik megérteni, hogy mi ez, hogy ez a maga nemében egy olyan hadsereg, amilyen Napóleonnak volt — ez az a hadsereg, amelynek segítségével vezetjük az osztályharcot. Továbbiakban, amikor Miljukov nem kisebb hangsúllyal foglalkozik a parasztsággal, ez óvakodásra int ben-

nünket. Bizonyos paraszti elhajlás kétségtelenül létezik is történetírásunkban. És nagyon óvatosnak kell lennünk ezzel a paraszti elhajlással, mivel kétségtelen, hogy bizonyos esetben Miljukovi sémát adhat, az orosz történelemnek teljesen anti-marxista, proletárellenes, ellenforradalmi értelmezését...

(M. N. POKROVSZKIJ, A történettudomány és az osztályok harca, Moszkva—Leningrád, 1933. c. kötetből, 113—138. l.)

A FORRADALOM ÉLVONALÁBAN

(Részletek Antonov-Ovszeenko: „A forradalomban” c. visszaemlékezéséből)

Antonov-Ovszeenko V. A. 1884-ben született Csernigovban. 1904-ben elvégzi a pétervári juncker-iskolát. 1901 óta hivatásos forradalmár. 1910-ben Franciaországba emigrál. 1917 májusában tér vissza Oroszországba. Az októberi forradalom napjaiban a pétervári Forradalmi Bizottság (VRK) titkára, majd az első forradalmi kormány tagja, a pétervári katonai körzet parancsnoka. A polgárháború idején az ukrán front parancsnoka, az ukrán hadügyi népbiztos. A polgárháború befejezése után fontos állami tisztségeket tölt be, 1925-től a SZU teljhatalmú megbízottja Csehszlovákiában, 1928-tól Litvániában, 1930-tól Lengyelországban. A harmincas években a személyi kultusz áldozata lesz, neve hosszú időre feledésbe merül. Rehabilitálására csak az elmúlt években került sor.

A Baltikum tengerészeinek második kongresszusa (1917. IX. 27.) harci események közepette nyílt meg. Kronstadt—Pétervár felé az ellenséges erők áttörésének szörnyű veszélye fenyegetett. A halál fuvallata megérintette a flottát. Valamennyien ugyanazt érezték: meg kell akadályozni, hogy a németek a pétervári reakció segítségére lehessenek. A flotta testével kell, hogy fedezze a forradalom városát.

A kongresszuson Dibenko elnököl, akit végül is a Centrobalt kezességére kiengedtek. A bolsevikok nevében üdvözlöm a kongresszust. Arról beszélek, hogy közel van már a mi pétervári győzelmünk napja: „barikádok lesznek, de a barikádoktól a szocialista forradalomhoz jutunk.” A hatalom hamarosan a forradalmi munkások, katonák és parasztok kezében lesz. És ez alatt a tábornokok árulása folytán áttörik a fontot. Az ellenforradalom vereségre számít. Itt, Helsingforsban, mi véd-

jük a Pétervárhoz, a proletár forradalom városához vezető utakat. Nem engedjük a németeket Kornjilovék segítségére sietni. Megvédjük jövőnket.

Ismertetem a világ proletárjaihoz szóló felhívás szövegét, amelyet a Centrobalt megbízásából készítettem és amelyet a pártbizottság jóváhagyott.

„Testvérek, e sorsdöntő órákban, amikor szól a harci kürt, a halál kürtje, hozzátok fordulunk, üdvözlétünket és végrendeletünket küldjük nektek. Az óriási túlerővel támadó németekkel szemben elpusztul flottánk az egyenlőtlen küzdelemben. Egyetlen hadihajónk sem tér ki a harc elől, egyetlen tengerész sem tér vissza legyőzötten a szárazföldre. A megrágalmazott, megbélyegzett flotta teljesíti a nagy forradalom iránti kötelezettségét. Mi megfogadtuk, hogy keményen tartjuk a frontot és megvédjük a Pétervár felé vezető utat. Teljesítjük, de nem valamilyen szájalomra méltó orosz Bonaparte parancsára, aki a forradalom kegyes türelméből uralkodik. Mi nem vezetőknél — akik láncra verik az orosz szabadságot — a szövetségességekkel kötött egyezményeiért indulunk harcba. Mi forradalmi öntudatunk parancsát hajtjuk végre. Mi nem remegő ajkunkon és forró szívünkben a nagy forradalom nevével indulunk a halálba. Az orosz flotta mindig a forradalom első soraiban haladt. A tengerészek nevét mindig díszhelyre írták be az átkozott cárizmussal vívott nagy harcok könyvébe, és a kibontakozó forradalom fényes napjaiban is a tengerészek mindig az élcsapatába tartoztak a forradalom végső céljaiért, valamennyi dolgozó végső felszabadításáért küzdő harcosoknak. És a hazai rablókkal folytatott jelen harc, amely harc nem az életet, de a halált jelenti, ad nekünk szent jogot arra, hogy felszólítsunk titeket, világ proletárjai, hogy a halállal farkasszemet nézők kemény hangján felszólítsunk benneteket elnyomóitok elleni harcra. Rázzátok le bilincseiteket, elnyomottak! Induljatok harcba! Ezen a világon csak láncaitokat veszíthetitek. Mi hiszünk a forradalom győzelmében, bennünket ez a hit éltet. Mi tudjuk, hogy forradalmár testvéreink maradék nélkül teljesítik kötelességüket az utolsó harc barikádjain. Mi tudjuk, hogy közel van már ez a döntő ütközet. Kirobban a nagy harc, a horizont az elnyomottak felkelésének lángjaitól remeg az egész világon. Abban az órában, amikor a Balti-tenger hullámaival testvéreink vére festi pirosra, amikor testük fölött összezsapnak a zord vizek, felemeljük hangunkat. A halálba menők utolsó, forró felhívását küldjük nektek, világ elnyomottjai:

Emeljétek magasra a felkelés lobogóját!
Éljen a világforradalom!
Éljen az igazságos béke!
Éljen a szocializmus!”

A kongresszus nagy tapssal jóváhagyta a felhívást. Ugyancsak tapssal elfogadták a Központi Végrehajtó Bizottsághoz intézett határozott követelést, hogy a kalandor Kerenszkijt, aki ostoba távirataival sértegeti a flottát, váltsák le.

A kongresszus elhatározta, hogy a parancsok pontos végrehajtásának ellenőrzésére küldötteket meneszt a hajókra, majd tervet dolgoz ki a Centrobalt hatalmának következetes megvalósítására.

Ez ellen a terv ellen foglaltak állást a baloldali eszerek: „A forradalmi demokráciának egység kell. Nem szabad előrevágtatni. Ez a hatalom megragadása. Anarchia” stb., stb.

A baloldali eszerek bevetik fő erőiket. Szpiridonovát a kongresszus nagy ovációval fogadja. „Kiváráásra” és arra szólítja fel a résztvevőket, hogy ne siettessék az eseményeket, ne igyekezzenek a hatalmat rendkívüli úton megszerezni. Összeül az Alkotmányozó Gyűlés s az mindent elrendez. Egyesülésre hívja fel a forradalmi demokráciát.

A magas tónusú, hisztérikusan feszült hang, az intonáció nélküli gyors tempó nagy hatással van. De nem itt!... Csak kevesen verik össze tenyerüket. Ráncolja homlokát a kongresszus, majd viharos tapssal fogadja a bolsevikok ellenvetését. A baloldali eszerek határozati javaslatát elvetették.

A tengerészek kongresszusa ténylegesen átvette a hatalmat a Baltikumban.

Szeptember 28-án megnyílt a területi pártértekezlet. Nem kevés munka akadt ott, de sok örömet is jelentett az a lelkesedés, amely áthatotta a konferenciát, s amely nemcsak a párttagok, de a tengerész, katona és munkás tömegek hangulatát is tükrözte.

A konferencia valamennyi döntése a lenini irányvonal támogatását, a hatalom megragadására irányuló fegyveres felkelés gyakorlati előkészítését jelentette.

A konferencia hevében Szmilga mutatott nekem egy levelet, amelyet Vlagyimir Iljics Lenin írt neki.

A levél nagy felelősséget rótt pártszervezetünkre, amely azokat a tengerész-katona tömegeket vezette, akik a Pétervárhoz legközelebb eső tartalékot jelentették. A levél követelte a

hatalom megragadásának energikus és azonnali előkészítését.
Buzdított, felemelt. Cselekedni kell! Keményen, határozot-
tan.

(Részletek ANTONOV-OVSZEENKO V.
„A forradalomban” című visszaemlékezé-
séből. Moszkva, 1957. 114—117. l.)

A szemelvényeket válogatta:
JEMNITZ JÁNOS és P. MAYER MÁRIA

S Z E M L E

AZ OROSZORSZÁGI FORRADALMAK TÖRTÉNETÉBŐL

M. N. Csernomorszkij: *Isztocsnikovedenie isztorii SZSZSZR (szovetszkij period)*. Moszkva, 1966, Vüszsaja Skola, 343. l.

(A Szovjetunió történetének forrástana. Szovjet korszak.)

A szovjet egyetemek és főiskolák történeti fakultásain tan-
könyvként használatos munka igen hasznos áttekintést ad a
szovjet korszakra vonatkozó írott, gyakorlatilag a kiadott for-
rásokról. Bevezetőben rövid áttekintést nyújt a források fajai-
ról, s még a nyelvészeti forrásokra is kitér (az orosz nyelvben
jelentkező változások, elsősorban a rövidítések szerepe). Itt vet
fel néhány általános forráskritikai szempontot is, egyébként az
egyes forráscsoportoknál külön-külön sok gyakorlati példával
is illusztrálja a forráskritika módszereit. A továbbiakban az
írott források különböző fajait elemzi. Először Lenin műveit
mutatja be, kitér a különböző kiadások jellemzésére. Azután a
párt dokumentumait mutatja be, a határozatokat, szervezeti
szabályzatokat, kongresszusok anyagait. Ezután tér rá az álla-
mi törvényekre és rendeletekre, részletesen foglalkozik ezen
belül a különböző alkotmányokkal, rámutatva az alkotmányok
szövegeinek a létrejöttére. Sajátos új forráscsoportnak tekinti
a tervgazdálkodással kapcsolatos forrásokat, a perspektivikus
terveket, a részletesen kidolgozott ötéves terveket, ill. a tervek
teljesítéséről készült beszámolókat. Jelentős teret szán a statisztikai
forrásanyagának, s ismét gyakorlati példákkal illusztrálja,

hogyan kell ezeket a forrásokat felhasználni. Rövidebben ismerteti a szovjetek és a különböző tömegszervezetek kiadott anyagát. Részletesen tárgyalja a sajtóanyagot, felhívja a figyelmet a kritikai szempontokra, példákkal igazolja, mennyire megtévesztőek az előre megírt riportok, amelyek esetleg ténylegesen be sem következett eseményekről számolnak be. Elemzi az újságok egyes rovatait, s az ezekkel kapcsolatos tudnivalókat, ill. a sajtó különböző válfajait (a szakszervezeti sajtót stb.). Igen fontos forráscsoportnak tartja az emlékiratokat. Külön tárgyalja a Leninre, a Nagy Októberi Szocialista Forradalomra, ill. a polgárháborúra vonatkozó emlékiratokat. Sajnálatosnak tartja, hogy ezeknek a nagy számával szemben a szocialista építés korszakára vonatkozólag oly kevés az emlékirat, hogy azokat csak illusztrációként lehet felhasználni. Ezzel szemben ismét sok forrás áll rendelkezésre a Nagy Honvédő Háború vonatkozásában, itt szintén a feldolgozás kritikai szempontjait fejt ki (hogyan illeszkednek be az egyes harci cselekmények az általános stratégiai tervekbe stb.). Utolsónak a diplomáciai iratanyagot vizsgálja, kifejti a különböző műfajok (szerződések, levélváltás, jegyzékek stb.) sajátosságait. Befejezésül ismét hangsúlyozza, mint a bevezetőben is, hogy a szovjet korszak forrástanának számos elméleti kérdése még teljesen kidolgozatlan. A fejezetenként adott rövid bibliográfiával együtt a könyv igen hasznos segédeszköz a szovjet korszak kutatói számára.

—r —l.

*Isztorija KPSZSZ, 1883—1903. Moszkva, 1964. Izd. Polit.
Literaturü, T. 1. 634 p.*

*(A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. A bolsevik
párt létrehozása.)*

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának határozata alapján kezdték meg a szovjet tudósok az SZKP történetének részletes és tudományos feldolgozását, és hat kötetben kiadását. Régi kötelezettséget kellett ezzel teljesíteni, hiszen az SZKP történetének „rövid” feldolgozása, noha már elkerülte a Sztálin által szerkesztett tankönyv hibáit, mégsem

tölthette be szerepét. A Szovjetunió Kommunista Pártjának története (a tapasztalataiból levont tanulságok) — az SZKP-nak a kommunista világmozgalomban betöltött szerepe folytán — túlnő a Szovjetunió keretein. A részletekre is kiterjedő, tudományos, a személyi kultusz torzításaitól megtisztított párt-történetnek nemzetközi jelentősége van.

Az SZKP XX. kongresszusa után a Szovjetunióban nagy lendületet vett a történelmi kutatómunka, tudományos cikkek, monográfiák egész sora jelent meg az elmúlt száz esztendő történetéből, amelyek előkészítették az SZKP történetének tudományos feldolgozását. A szerkesztőség a bevezetőben hangsúlyozza, hogy a szerzők a lenini pártosságot, a szigorú tudományosságot és az objektivitást tartották szem előtt. Külön kiemelik a történetiség fontosságát, amely alatt a tények, a történelmi helyzetek és feltételek, az osztályerő viszonyok teljes figyelembevételét értik. Az anyaggyűjtésnél felhasználták az SZKP hatalmas dokumentum anyagát, a kongresszusi jegyzőkönyveket, a helyi pártszervezetek feldolgozásait, visszaemlékezéseket, testvérpártok dokumentumait, sőt a korabeli, a témával foglalkozó burzsoá feldolgozásokat és kritikákat is.

A párttörténet három nagy periódust ölel fel:

1. a kizsákmányoló rendszer megdöntéséért és a proletárdiktatúra megteremtéséért folyó harc,
2. a szocializmus felépítése,
3. a kommunista társadalom kialakítása.

Ezt a három nagy korszakot hat kisebb periódusra — azaz kötetre — osztották. Első kötet: Az új típusú forradalmi marxista párt létrehozása (1883—1903); második kötet: Harc a cári önkényuralom megdöntéséért (1904—1917 február); harmadik kötet: A kommunista párt — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének szervezője és a szocialista haza védelmezője (1917—1920); negyedik kötet: A kommunista párt a szocializmus felépítéséért folyó harcban (1921—1937); ötödik kötet: A kommunista párt a szocializmus megszilárdításáért, a Nagy Honvédő Háború idején, a háború utáni helyreállítás és a nép gazdaság fejlesztésének időszakában (1937—1952); hatodik kötet: A kommunista párt harca a kommunizmus felépítéséért és a béke védelméért (1953—1967).

Az első kötet a korábbi feldolgozásokkal szemben nemcsak tényanyagának gazdagságával, a bizonyító anyagok hatékonyságával, hanem az ítéletek tudományos objektivitásával is kitűnik. A feldolgozás módszerében az a helyes elv érvényesül, hogy az egyes történelmi személyeket, akik szerepet játszottak

a mozgalom történetében, sokoldalúan jellemzik, erényekkel és fogyatékoságaikkal egyetemben. Egy-egy személyiség megítélésekor a kor mozgalmában betöltött szerepét veszik figyelembe, nem pedig későbbi magatartását.

Az egyik legjobban sikerült fejezet a *proletárpárt előhírnökeivel* foglalkozik. Részletesen leírva a XIX. századi Oroszország gazdasági, társadalmi és politikai helyzetét, a szerzők kimutatják, hogy a forradalmi demokratikus ideológiának mély gyökerei vannak Oroszországban. Visszanyúlnak a XVII—XVIII. század páratlan méretű parasztháborúhoz, amelyek egyszerre voltak hatalmasak és erőtlenek. Ideológiájukban újra meg újra központba került a jó cárba vetett bizalom. Az elmaradott Oroszországban ennél fejlettebb tömegmozgalom nem jöhetett létre. Ez nagy nehézségeket jelentett az orosz forradalmárok első nemzedékének. Figyelemre méltó, hogy a korábbi felfogástól eltérően — nemcsak az oroszországi demokratikus hagyományokkal mutatják ki a forradalmi mozgalom kapcsolatait, hanem az európai demokratikus mozgalmakkal is, annak szerves részeként ábrázolva azt.

Az első eszmei előd Radiscsev volt, aki „Utazás Pétervárról Moszkvába” c. munkájával — a jobbágyrendszer kendőzetlen bemutatásával — joggal érdemelte ki II. Katalin cárnő felháborodását.

Az orosz felszabadító, antifeudális mozgalom első periódusa (1825—1861) a dekabristák felkelésével kezdődött. A Napóleon ellen viselt háború nemcsak a nemzeti öntudatát, hanem szociális gondolkodását is felébresztette a fiatal nemesi forradalmároknak. Katonai forradalmuk az önkényuralom megdöntését, köztársaságuk kivívását tűzte ki célul. A néptől elszigetelve — az önkényuralom könnyűszerrel verte le mozgalmukat.

A. I. Herzen és V. G. Bjelinszkij voltak a központi alakjai annak a mozgalomnak, amely a dekabristák tradícióját tovább fejlesztette. Ők már nem magányos forradalmárok voltak: forradalmi tanításaik már szélesebb körben terjedtek és hatottak. Eszméik a nagy utópisták, Owen, Fourier, Saint-Simon nyomdokain alakultak ki, de a sajátos orosz viszonyokhoz idomultak. Szocializmusuk a jobbágyság és az önkényuralom ellen irányult, ezért sok tekintetben különböztek az utópista szocialistáktól. Tevékenységük nyomán a korábbi nemesi szervezkedést demokratikus forradalmi szervezetek váltották fel.

A korábban oly mostohán kezelt, és nagyon is egyértelműen elítélt narodnyik mozgalmat az új SZKP története a forradalmi mozgalom fejlődésében betöltött szerepének meg-

felelően ítéli meg; bemutatja szerves kapcsolatát az N. G. Csernyisevszkij és N. A. Dobroljubov szellemi vezérlete alatt álló „raznocsinyec”-mozgalommal. Ez utóbbival kezdődött a forradalmi mozgalom második szakasza (1861—1894).

Csernyisevszkij nemcsak az önkényuralom felé fordult gyűlölettel, hanem a burzsoá társadalom lényeges ellentmondásait is felismerte. Azonban tanításának s egyben a forradalmi demokraták ideológiájának alapvető gyengesége az volt, hogy a jobbágyi elnyomás alól felszabadult parasztságtól várták a szocialista társadalom kialakítását. Ebből a tévedésből keletkezett az orosz szubjektív „paraszt szocializmus”. Ez az elmélet vált eszmei alapjává a narodnyikizmusnak.

A narodnyikizmus Oroszország demokratikus mozgalma volt, amely előhírnöke volt a burzsoá forradalom korszakának. Lenin szerint egyesítette ez a mozgalom a szocialista utópiát a kistermelők, elsősorban a parasztság reális követeléseivel, amely mindenekelőtt érdekelt volt az ország gazdasági, társadalmi és politikai életében a jobbágyság minden maradványának a felszámolásában. Az út azonban, ahogy ehhez el akartak jutni, téves volt. Ezeknek az elképzeléseknek a gyökerei még Herzenhez nyúlnak vissza, aki az 1848-as forradalmak vereségéből azt a tanulságot vonta le, hogy Nyugat-Európa még távol áll a szocializmustól, gyengék a forradalmi erők. Az a társadalom, amelyet a burzsoázia alakított ki, nem vonzotta. Más perspektívát állított az orosz forradalmárok elé. A falusi földközösségekben és önkormányzatokban látta a zálogát egy sokkal könnyebb, fájdalommentesebb útnak, amely a szocializmus felé vezet. Remélte, hogy megmenekül az orosz nép a burzsoá társadalom borzalmaitól.

Csernyisevszkij nemcsak a föld közös birtoklását, hanem közös művelését is a szocializmus követelményének tekintette, úgy vélte, ennek megvalósulása hat a városi iparra is, s ott is követésre talál.

A 60—70-es évek narodnyikjai előtt még ezek az elképzelések reálisnak tűnhettek, hiszen a kapitalizmus még nem hatolt be olyan erőteljesen a falusi viszonyok közé, sőt még az ipari kapitalizmus is gyengén fejlett volt Oroszországban. Ez az elmélet akkor alkalmas volt arra, hogy az önkényuralom elleni harcra mozgósítson, s csak később vált akadályává a cárizmus megdöntéséért folyó harcnak.

1861-ben hozták létre a „Zemlja i volja” nevű szervezetet, amely az első forradalmi párt volt Oroszországban. Ez egyesítette a kis csoportokat, közös vezetés és platform alatt. A fő jelszó

„átadni a földet a népnek, megsemmisíteni a monarchiát, az önkényuralom helyett népi hatalmat” — volt. Sokkal inkább összoroszági jellegűvé vált, mint a korábbi időszak nemesiforradalmár mozgalma. Aktív szerepet játszottak a mozgalomban a különböző nemzetiségek legkiválóbb forradalmárai is. A „Zemlja i volja” tagjai kapcsolatban álltak a lengyel felkeléssel. A hadseregben sejteket hoztak létre a mozgalomhoz tartozó fiatal tisztok. (Pl. Krupszkij, N. K. Krupszkaja apja is ilyen tiszt volt.) Többen közülük átmentek a lengyel felkelők oldalára.

A lengyel forradalom volt az első nagyobb támadása a demokratikus erőknek a cárizmus ellen. Veresége után a megtorlás évei következtek. Csernyisevszkij is súlyos börtönbüntetést kapott. Különösen erősödött a reakciós elnyomás II. Sándor cár ellen elkövetett merénylet után. De egyre szélesedett a kör, írók, művészek csatlakoztak a mozgalomhoz (Tolsztoj, Szaltikov-Scsedrin stb.). A narodnyikság uralkodó irányzattá vált a felszabadító mozgalomban. Felvetődött a jövő fejlődés kérdése: a hogyan tovább és hogy milyen legyen a viszony a másik kizsákmányolt tömeghez, a munkásosztályhoz? Kidolgozták Oroszország fejlődésének nem kapitalista útját. De a mozgalom egyre inkább a kispolgári ideológia szolgálatába állott. A régi narodnyikizmus (amely forradalmi volt) lényegesen különbözött a későbbi évek liberális narodnyikizmusától.

A cári megtorlás elől menekülő narodnyik emigránsok bekapcsolódtak Európa különböző irányzatú szocialista mozgalmaiba. Egyaránt hatottak rájuk Proudhon, Lassalle, Dühring kispolgári doktrinái és Marx—Engels tudományos szocializmusa. Ebből kerekedett ki a tipikus narodnyik eklekticizmus. A 70-es évek forradalmi narodnyik ideológusai közül a jelentősebbek P. L. Lavrov, M. A. Bakunyin, P. H. Tkacsov voltak (életművükről kitűnő elemzést adnak a szerzők). Ideológiájuk megrekedt az oroszországi reform előtti társadalom észlelésénél. Mikor sajátos paraszti szocializmusuk az ideológia szférájából kitört és valóságos mozgalommá vált, összeütközésbe került a valóság tényeivel.

A 70-es évek orosz demokrata ifjúsága nem akart és nem tudott az utópikus szocializmust levetkőzve a tudományos szocializmus színvonalára emelkedni.

Nehezebbé vált a helyzet, amikor a mozgalomban a 60—70-es évek végén az ún. „nyecsajevcsina” hatalmasodott el. Necsajev Bakunyin követője volt, akinek a hatása az elvtelen terrorizmus útjára vitte a mozgalmat és diszkreditálta a forra-

dalmárokat. Tkacsov, bár úgy vélte, hogy a jövő országa a parasztoké, a harcban semmi szerepet nem szánt nekik. Úgy vélte, szocialista intelligencia fogja ezt az átalakulást megvalósítani, s őket kell a pártba is szervezni. Azt hitte, hogy az átalakulás nem lesz nehéz, mert a forradalmárok ellenfele az önkényuralmi állam s ennek nincsenek mély gyökerei a társadalomban.

A 60-as években csökkent a mozgalom hatóköre. Lényegében az egyetemi városokra korlátozódott, az egyetemek voltak a mozgalom központjai. A vezetőszeret M. H. Natanszon, Sz. L. Perovszkaja, P. H. Kropotkin, N. A. Csarusin stb. játszották. Az első propaganda munkát ők végezték a városi proletariátus körében, ami előkészítette közeledésüket a parasztsághoz is. Ezt követte „a nép közé járás” mozgalom. 1874-ben már ezer propagandista működött falun, akik a parasztok számára érthető nyelven leplezték le az önkényuralmat. Ez a munka közelebb hozta őket a parasztsághoz, jobban megértették szükségleteiket, gondjaikat.

Az egyéni terror útjára léptek, amit az önkényuralom viszsavágása csak fokozott.

1879 augusztusában a mozgalmon belül kiéleződtek az ellentétek a „politikuskok” (Mihajlov, Zseljabov, Morozov, Frolenko) és a „falusiak”, Plechanov, Popov, Aptékman és Ignatov között. Ezzel befejeződött a szakítás a „Zemlja i volja” és a „Narodnaja volja” között.

A jelentősebb szerepet az önkényuralom elleni harcban a „Narodnaja volja” játszotta. E szervezetben munkás körök is működtek. Másik felbecsülhetetlen értéke az volt, hogy hivatásos forradalmárokat nevelt. Vezetői nagy hangsúlyt helyeztek a forradalmi propaganda munkára. Újságot adtak ki 2000—3000 példányban. Ez a legmasabb fokot elért demokratikus mozgalom, társadalmi kérdésekben idealista maradt.

A politikai harccal kapcsolatban, ellentétben a bakunynistákkal, a politikai tényezőknek nagy hangsúlyt adtak, de elszakították a társadalmi-gazdasági viszonyoktól. Nagy reményeket fűztek a népi forradalomhoz. Csak egy lépés választotta el őket annak felismerésétől, hogy ebben a döntő erő a proletariátus legyen. Ezt azonban ideológiájuk következtében nem tehették meg. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a terrornak a cárizmus megdöntésében. Szervezetük elkülönült a néptől, „tiszték voltak hadsereg nélkül”.

Az első szervező munkát a narodnyikok végezték a munkások körében. Ők ismertették meg Marx—Engels munkássá-

gával, az I. Internacionáléval, a párizsi kommünnel a munkásokat.

A 70-es évek közepén már narodnyik körök működtek Peterburg, Moszkva, Odessza, Harkov, Kijev, Rosztov, Orel, Tula, Taganrog, Ivanovo-Voznyeszenszk minden nagyobb üzemében. A sikertelen „nép közé járás” után erősödött a narodnyikok tevékenysége az üzemekben.

Fontos szerepet játszott az Összoroszországi szociál-forradalmár szervezet, amelynek narodnyik értelmiségi tagjai sokat jártak a munkások közé.

Jelentős volt az 1876. december 6-i első szociálforradalmár demonstráció Péterburgban, amely az első ilyen jellegű volt Oroszországban. Tömegeit a munkások adták. 1877-ben pedig már tisztán proletár demonstrációra került sor. Szervezői a „Zemlja i volja” tagjai voltak.

Az 1870-es években már a munkásosztály soraiból is kiemelkedtek vezetők, mint például P. Alekszejev, G. Halturin, V. Obnorszkij, P. Mojszejenko, M. Malinovszkij. Mindannyian a szociális forradalom pártján álltak. A proletárok körében felléptek a monarchista illúziók, a „jó” cár reménye ellen. Egyik legvilágosabb gondolkozású volt közöttük V. P. Obnorszkij lakatos.

A reform utáni Oroszországban az ipar kifejlődésével rohamosan növekedett a munkások száma. Más országokhoz hasonlóan a számszerű erősödéssel együtt járt az önálló szervezkedés igényének jelentkezése. Bár a narodnyik mozgalom jelentette számukra az öntudatosodás első fokát, csakhamar annak egyik legerősebb szárnyát képezték. Ez a mozgalom a nyugati tapasztalatoktól eltérően, nem kisüzemekben, hanem a nagyüzemekben szerveződött. Mivel a „törvényes” tevékenység az önkényuralom körülményei között teljesen kizárt volt, még az érdekvédelmi harc is azonnal forradalmi jelleget öltött.

Az első önálló munkásszervezet Oroszországban a Dél-oroszországi munkásszövetség volt, amely 1875-ben alakult Odesszában. Szervezője a petrográdi értelmiségi E. O. Zaszlavszkij volt, aki ismerte az I. Internacionálé programját. Még jelentősebb volt az „Orosz Munkások Északi Szövetsége”, amelyet az egyik legnagyobb munkás-demokrata — C. H. Halturin — 1877 őszén alapított. Ehhez tartoztak a legtapasztaltabb munkás-forradalmárok, a tagság száma elérte a 200 főt. A legnagyobb szervezet Pétervárott volt. Itt már közös kasszája és könyvtára is volt a munkásoknak.

1878-ban elkészült a szövetség programja is, amelyre még

nagy hatással volt a narodnyik program, amely a fő népi erőnek a parasztságot tekintette, de felismerte a munkásszolidaritás szükségességét is. A program kiemelte a politikai harc fontosságát.

Az Északi Szövetség programja azt mutatja, hogy az orosz munkásforradalmárok ismerték és felhasználták a német munkások eisenachi programját. Az ideológiájukban jelentkező anarchizmus nem sokban különbözött a narodnyikokétól, de a végső célokat illetően igen. A politikai hatalmat és jogokat ők elsősorban a munkásoknak akarták kiharcolni. A narodnyik hatást mutatja az is, hogy a szabad népi obszcinák föderációját követelték ők is, de pontosabb megfogalmazásban, mert ők „városi és falusi munkás lakosság”-ról beszéltek. Narodnyik közvetítéssel lassalleánus befolyást jelez a programban az állami hitelek követelése a „munkás asszociációk és paraszt obszcinák” számára.

A tagság nem végzett ugyan propaganda munkát, de részt vett a sztrájkokban, szolidaritást vállalt sztrájkolókkal, erkölcsileg és anyagilag támogatták egymást. „Mindenki egyért, egy mindenkiért” — hangozott a jelszó.

1883—1893. években a szociáldemokrata mozgalom Oroszországban csak születőben volt. A kapitalizmus fejlődése a munkásosztály erősödéséhez, a munkásmozgalom kialakulásához vezetett. A 80-as évek kemény elnyomása ideológiai váltságot, és szervezeti bomlást okozott a narodnyikizmus soraiban, a valóságos élet pedig súlyos csapást mért utópikus doktrínájukra. Az élenjáró, forradalmi fiatalság a marxizmus felé fordult. Az orosz forradalmi gondolkodás a marxizmus segítségével szabadult meg az idealizmustól, az utópikus, „paraszt szocializmustól” és magáévá tette a materializmust és a tudományos szocializmust.

A narodnyik mozgalom nem epizód volt az orosz felszabadító mozgalom történetében. Forradalmárok egész sorát nevelte fel. Ideológiai csődjük egyben a kispolgári szocializmus vereiségét is jelentette Oroszországban.

Az orosz szociáldemokrata mozgalom megalapítója G. V. Plechanov és csoportja, a „Munka Felszabadítása” — volt. Plechanov maga is narodnyik volt, míg át nem értékelte a narodnyik tanításokat, s nem vallotta a marxizmust magáénak. Nagy harcot kezdett az utópista nézetek ellen, az orosz mozgalom forradalmi útra vezetéséért. Plechanov dolgozta ki az orosz szociáldemokraták első programját. Ő mutatott elsőnek rá a „paraszt szocializmus” utópikus voltára és tárta fel, hogy

Oroszország visszavonhatatlanul rátért a kapitalizmus útjára. A 80-as években más marxista körök és csoportok is alakultak Pétervárott, Moszkvában, Kazányban, Nyizsnyij-Novgorodban, Ivanovo-Vornyeszenszkben, Odesszában, Varsóban és Vilnóban. A marxista ideológia első terjesztői forradalmi értelmiségiek és élenjáró munkások voltak. Csakhamar felismerték a legjobbak, elsősorban Lenin, hogy a szétszórt körök nem tudnak hatékonyan fellépni az önkényuralommal szemben.

A 90-es évek közepén a fejlődés új fázisába érkezett el Oroszország munkásságának forradalmi harca: megkezdődött a munkás tömegmozgalom, a szociáldemokraták részvételével. A felszabadító mozgalom fő erejét ettől kezdve már a munkásosztály adta. A szűk körökben való propaganda munka helyett széleskörű gazdasági és politikai agitációs és szervező munkát folytattak.

A gyökeres fordulat Lenin nevéhez fűződik. Vezetésével a szociáldemokrata körök Petrográdban egyesültek.

1898 márciusában Minszkben egyesültek a pétervári, moszkvai, kijevi, jekatyerinoszlávi „Harci szövetség”, valamint „Bund” szervezetek, megalapítva az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártot. Megválasztották a Központi Bizottságot, és határoztak a munkás újság, a „Rabocsaja gazeta” kiadásáról.

Az 1898—1900-as éveket a munkásmozgalom csendesedése, a szociáldemokrata szervezetekben az opportunisták elemek jelentkezése jellemezte. Ideológiai és szervezeti bomlás határozta meg a mozgalmi életet. Az „ökonizmus” és kispolgáriság súlyos válságba vitte a fiatal szociáldemokrata pártot, amelyet megalakulása után a rendőrterror is megtépázott. (Több mint 500 tagját elfogták, börtönbe zárták vagy Szibériába száműzték.) Az ökonomisták időleges uralma nagy károkat okozott az orosz munkásmozgalomban. Elhanyagolták a kizsákmányoló rendszer ellen a harcot, ignorálták az élenjáró elméletet, a szocialista tudatot. Az orosz mozgalmat a reformizmus, a burzsoázia kiszolgálása útjára akarták vinni.

Lenin vezetésével a forradalmi szociáldemokraták megkezdtek a harcot a revizionizmus és opportunizmus ellen, amelynek nemcsak oroszországi, hanem nemzetközi jelentősége is volt. Ez a harc egybeforrott az új típusú forradalmi párt létrehozásáért folyó küzdelemmel. Ezekben az években Lenin az elméleti munkák egész sorát írta meg az ökonizmus és bernsteinizmus ellen. Lenin könyvei: „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban” majd a „Mi a teendő?”, új programot adtak a harchoz. Ezekben az években érlelődött az új típusú

párt megalakulásának terve. Az előkészítés érdekében Lenin szükségesnek tartotta egy illegális politikai lap kiadását, amely bemutatja a munkásmozgalom nehéz helyzetét Oroszországban, amely megmutatja a járható utat számára. Ezt tekintette Lenin az első lépésnek ahhoz, hogy a párt belső válságából ki tudjon lépni.

A lenini „Iszkra” az orosz forradalom történetében, az új típusú marxista proletárpárt kialakításában döntő szerepet játszott. Olyan párt kialakításához járult hozzá, amely képes volt nemcsak a burzsoá demokratikus forradalom vezetésének feladatát ellátni, hanem az első győzelmes proletárforradalmat is kiharcolni.

Elvi harcban állt az „ökonomistákkal” és szociálforradalmárokkal, a kispölgári szocialistákkal, liberálisokkal és revizionistákkal. Segített kidolgozni az új programot és azokat a taktikai és szervezési elveket, amelyek elengedhetetlenül szükségesek egy modern proletárpárt számára. A lap egyes számaiban Lenin cikkei nyomán bontakoztak ki azok az elvek, amelyek — a proletár forradalomról, a proletariátus hegemoniájáról a burzsoá demokratikus és szocialista forradalomban, a demokráciáért és szocializmusért vívott harc összefüggéséről, a nemzeti kérdésről, a nemzeti felszabadító harcról, a munkásosztály pártjának a néphez való viszonyáról — a marxista teória új szakaszát nyitották meg.

Az orosz marxisták harcos orgánuma készítette fel a forradalomra a munkásokat, nevelte az élcsapat tagjait.

Az „Iszkra” olyan körülmények között, amikor a rendőrterror következtében és az ideológiai zűrzavarban egységes pártról nem lehetett beszélni, rendkívül fontos szerepet játszott a társadalmi életben. Eljuttatták nemcsak a gyárakba, hanem falura és a kaszárnyákba is. Jelszavát: „Le az önkényuralommal!” — a legszélesebb tömegek megértették.

Az „Iszkra” így nemcsak az új típusú munkás sajtó képviselője volt, hanem a párt tényleges megalapításának előkészítője is.

A hatodik, utolsó fejezet, a párt második kongresszusával és a bolsevizmus kialakulásával foglalkozik. Ez a kongresszus nemcsak az orosz, hanem az egész nemzetközi munkásmozgalom történetében fordulópontot jelentett. 1903. július 17-én ült össze a kongresszus Brüsszelben, majd 29-én Londonba tette át üléseit. A szervező bizottság nevében az orosz szociáldemokrácia veteránja, Plechanov nyitotta meg a kongresszust. 26 szociáldemokrata szervezet vett részt, 43 delegátus 51 szava-

zattal rendelkezett. (Pl. a Bund hárommal.) A fiatalok kongresszusa volt ez. Lenin még 33 éves volt, a küldöttek jelentős része még a 30 évet sem érte el. Csak a „Munka felszabadítása” csoport küldött veterán képviselőket: Plechanovot, Akszelrodot és Zaszulicsot. Az Iszkrások” 33 szavazattal rendelkeztek (ebből a „kemények” 24-gyel). A kongresszus első felében az „Iszkrások” teljes egysége volt a jellemző. Ez az első incidens alkalmával is megmutatkozott, amikor a Bund küldötteinek azt a kívánságát, hogy a Bund csak föderatív alapon csatlakozhasson a párthoz (és hogy általában a párt felépítésében a föderatizmus legyen a jellemző) 42 szavazattal elvetették. Ez nemcsak az internacionalizmus elfogadását jelentette a kispolgári nacionalizmussal szemben, hanem a lenini pártépítési elvek első sikerét is.

Ez az egység volt jellemző az „iszkrásokra” a legjelentősebb napirend, a párt programjának vitáján is. Leninnel az élvonalban harcoltak azért, hogy az „Iszakra” programját fogadja el a pártgyűlés. Plechanov aktívan támogatta a kérdésben Lenint. Akkor világosan és egyértelműen a „kemény iszkrás” vonalat képviselte és harcolt annak elfogadtatásáért. Amikor Akimov — aki ökonomista álláspontot képviselt — megpróbált Lenin és Plechanov között ellentéteket kimutatni — így válaszolt: „Napóleon taktikája az volt, hogy ellentéteket szított marsalljai és feleségeik között; némely marsall engedett neki, noha szerette feleségét. Akimov elvtárs Napóleonra akar hasonlítani és el akar választani Lenintől. De engem nem lehet elválasztani, és remélem, Lenint sem lehet szembefordítani velem.” (Vtoroj szjezd RSZDRP. Protokol 136—137. old.)

Az „iszkrások” programtervezetével szembenállók a bernsteinista, reformista szocializmus hívei voltak, akik opportunistá programot akartak elfogadtatni. Akimov például nyíltan ellenezte, hogy a programba kerüljön a proletárdiktatúra követelése. E kérdésben Trockij is őt támogatta.

A program, amelyet végül is elfogadtak, egyedülálló volt a maga idején. Nemcsak a demokráciáért és a szocializmusért vívott harc szoros kapcsolatát demonstrálta (minimális és maximális program), hanem ragyogóan alkalmazkodott a sajátos oroszországi viszonyok által napirendre tűzött feladatokhoz is (agrárprogram). A szocialista forradalom győzelme után a proletárdiktatúrának — a hatalom megtartása eszközének — a követelése példa nélkül álló volt a szociáldemokrata programokban.

A szervezeti szabályzat felett nyitott vitában az „iszkrá-

sok” addig oly egységes és sikert hozó vonala megbomlott. A „kemények” a Lenin által kidolgozott, a demokratikus centralizmuson alapuló pártszervezési elveket, a „puhák” a reformista küldöttekkel együtt a Martov által kidolgozottat támogatták. Így bár a II. kongresszuson megszületett az új típusú forradalmi marxista párt, de a lenini szervezeti szabályzat elfogadására csak évek múltán került sor.

A szervezeti szabályzat körüli vita kiélezte az „iszkrásokon” belüli ellentéteket. Két frakció alakult ki, a többség és a kisebbség. Ez utóbbiak — Plechanov is — a szociálreformisták útjára kanyarodtak.

A Szovjetunió Kommunista Pártja történetének első kötetét pontos időrendi táblázat, az orosz szociáldemokrata körök, csoportok és szervezetek részletes jegyzéke, névmutató és a felhasznált források jegyzéke egészíti ki. A fontosabb személyiségek fényképe és térképek teszik szemléletessé a könyvet.

A recenzió elkészülte után értesültünk arról, hogy a Szovjetunióban már megjelent az SZKP történetének második kötete is. Reméljük, rövidesen valamennyi követni fogja.

M. CSONKA RÓZSA

M. G. Szedov: *Geroicseszkiy period revoljucionnogo narodnicsesztva. (Iz isztorii politiczeszknoj bor'bü.)* Moszkva, 1966. Müszl', 364 l.

(A forradalmi narodnyik mozgalom hősi korszaka.
A politikai harc történetéből.)

A szovjet történettudomány az utóbbi években fokozódó érdeklődést tanúsít a narodnyik mozgalom iránt, forráskiadványok és feldolgozások egyaránt tanúskodnak arról az új megközelítésről, amely a régebbi szűkkeblű megítélés helyett a pozitívumok kiemelésével és az egész történeti helyzetbe való reális beállítással kíván helyes képet adni a mozgalomról.

Szedov könyve lényegében a Narodnaja Volja (Népakarát) c. szervezet történetét tárgyalja, zömmel az 1879—1881. években. Egy bevezető historiográfiai fejezet a korabeli első meg-

nyilvánulásoktól kezdve mutatja be a mozgalomról szóló irodalmat, igen részletesen elemzi Lenin munkáit, s rámutat arra, milyen változásokon ment keresztül Leninnél a mozgalom értékelése, a konkrét politikai harcnak megfelelően. A narodnyik és polgári koncepció bemutatása után a szovjet történettudomány vonatkozó munkáit értékeli. A levéltári források rövid áttekintése után az 1870-es évek végénél kezdi tárgyalását, ugyanakkor kitekintést ad a mozgalom előzményeire, a narodnyik ideológusok (különösen Tkacsov, Mihajlovszkij) tevékenységére és elméleti hagyatékára. A Zemlja i Volja (Föld és Szabadság) szervezet Végrehajtó Bizottságában és a mellette speciális rendeltetéssel létrejött Szabadság vagy Halál szervezetben látja a Narodnaja Volja előzményeit, a narodnyik mozgalom 1879-ben bekövetkezett kettészakadása előtt. Az eddigi felfogással szemben utal arra, hogy a Narodnaja Volja vezetői nem csalódtak a népben, programjuk nem jelentett visszalépetést a mozgalom korábbi céljaihoz képest, pusztán arról volt szó, hogy a cári rendszer viszonyai közepette úgy vélték, hogy először fel kell rázni a tömegeket, s a terrorcselekmények révén egyúttal komoly csapást kell mérni a rendszerre. Különösen a mozgalom 1880 elejéig tartó első szakaszában volt ez így, amikor csakugyan még csak kis forradalmár csoportot alkottak. A kettészakadás alkalmával a szerző jellemzi a két csoport személyi összetételét is. 1880 elejével újabb szakasz kezdődött. A kormány elnyomó intézkedései és terrorja nem hozott egyértelmű eredményt, mindkét csoport, a narodnyikok is, meg a kormányzat is szenvedett veszteségeket. A kormányzat ezért megingott abban a meggyőződésében, hogy az eddigi harci módszerei elegendők-e. A Narodnaja Volja pedig kis csoportból viszonylag jelentős párttá szervezkedett, amely már a politikai harc különféle módszereit tudta felhasználni. Jelentős szervezkedés folyt a tisztikar körében is. Szedov végül leírja a II. Sándor elleni merényletet, s a szervezet további sorsát. A Narodnaja Volja által III. Sándorhoz írt levél (amely politikai amnesztia és alkotmányozó gyűlés összehívása fejében felajánlotta az egyéni terror megszüntetését) a szerző szerint nem jelentett új irányvonalat, a szervezet már korábban is számításba vett ilyen lehetőséget. A kormány erősödő terrorja, III. Sándor druzsinájának megszervezése (erről is részletes képet ad), a letartóztatások hamarosan szétzilálták a szervezetet. Ez a harmadik szakasz már a hanyatlás korszaka, a szervezet helyreállítására irányuló kísérletek eredménytelenek voltak. A mozgalom alapvető gyengéjét abban látja Szedov, hogy a narodovolecek nem

támaszkodhattak élenjáró forradalmi osztályra. Ez azonban nem az ő hibájuk volt, mert ilyen osztály az adott pillanatban még nem létezett Oroszországban.

A mozgalom számos résztvevőjének fényképe hasznosan egészíti ki a munkát.

—r —l.

Materialü Csrezvücsajnoj Szledsztennoj Komiszszüi vremennogo pravitel'sztva o Raszpütine i o razlozsenii szamoderzsavija. Voproszü Isztorii, 1964. 10., 12., valamint 1965. 1., 2. szám.

(Az ideiglenes kormány Rendkívüli Vizsgáló Bizottságának anyaga Raszpütinről és az önkényuralom bomlásáról.)

Minden egyeduralkodói rendszerben léteztek olyan személyek, akik a trón árnyékában az uralkodó különös kegyét élvezték s jelentős szerepet játszottak. E kegyencek általában az uralkodó osztályok soraiból kerültek ki. Raszpütin esetében az orosz cári családot majd tíz esztendőn át befolyása alatt tartó, s a cári hatalom tekintélyét teljességgel lejárató kegyenc szibériai paraszt volt, aki „Isten különös kegyeltje”-ként, „földönjáró szent”-ként tett szert rendkívüli mértékű befolyásra Oroszország politikai életében.

Raszpütin rendkívüli hatalma a XX. század elején tiltakozást váltott ki nem csupán az oroszországi liberális-ellenzéki, de a jobboldali, monarchista körökben is, akik a probléma radikális megoldását választva, 1916 decemberében „likvidálták” Raszpütint. (A halála körülményeiről szóló közleményt lásd a Voproszü Isztorii c. folyóirat 1965. 3. számában.)

Bátran állíthatjuk, hogy a Raszpütin által játszott szerep és az általa gyakorolt befolyás ismerete nélkül csaknem lehetetlen a cári Oroszország utolsó éveinek megismerése. Nem véletlen tehát, hogy igen gazdag a Raszpütinra vonatkozó — habár főleg memoár-jellegű — irodalom. A XX. század elején élt és tevékenykedett orosz politikusok majd mindegyike jelentős helyet szentelt emlékiratában Raszpütin machinációinak, feltéve a kérdést: mivel magyarázható a cári családra gya-

korolt tartós befolyása: eszével és ügyességével-e, vagy pedig az elkorcsosult dinasztia utolsó képviselőinek rendkívüli korlátoltságával.

Raszputin legteljesebb jellemzését az 1917. évi oroszországi februári forradalom után, az ideiglenes kormány által alakított Rendkívüli Vizsgáló Bizottság által felvett és „A cári rezsim bukása” címen hét kötetben összesített jegyzőkönyvek tartalmazzák. A kötetek anyagát annak idején F. Sz. Sztimszon, a harkovi bíróság ügyésze, a bizottság társelnöke állította össze, akinek a vizsgálat folyamán a tanúk seregétől begyűjtött, rendkívüli értékű bizonyítékok álltak rendelkezésére. Szidorov A. L., a neves szovjet történész véleménye szerint minden túlzás nélkül állítható, hogy a történettudomány mind ez ideig nem rendelkezett a Raszputin-ügyre vonatkozóan ehhez mérhetően gazdag és átfogó bizonyító anyaggal.

A Voproszű Isztorii c. folyóirat 1964. évi 10. és 12., valamint 1965. évi 1. és 2. száma — a századeleji oroszországi történet jobb megismerése céljából közli a Rendkívüli Vizsgáló Bizottságnak Raszputinra vonatkozó anyagát.

Az eredeti jegyzőkönyv feltétlen figyelmet érdemel a század eleji oroszországi történelmet tanulmányozók részéről.

P. MAYER M.

P. A. Mojszeenko: *Voszpominanija sztarogo revoljucionera.*
Moszkva, 1966. Müszl', 277 l.

(Egy régi forradalmár visszaemlékezései.)

Pjotr Anyiszimovics Mojszejenko (1852—1923) az orosz forradalmi munkásmozgalom jelentős képviselője volt, különösen az 1885-ös Morozov-gyári sztrájk megszervezésével kapcsolatos tevékenysége játszott fontos szerepet, ez a sztrájk kényszerítette rá az orosz kormányzatot a gyári törvényhozás első lépéseire, ez vetette fel első ízben egész terjedelmében a munkáskérdést a korabeli orosz közvélemény előtt. Mojszejenkót utána ismételten száműzetésbe küldték, de továbbra is mindegyik munkahelyén a munkásosztály öntudatosodásáért

és szervezkedéséért harcolt. Részt vett a polgárháborúban is, utána pedig a közoktatás megszervezésében játszott szerepet.

Emlékiratait még az októberi forradalom előtt néhány évvel kezdte írni, s nem sokkal halála előtt fejezte be. Első ízben 1924-ben jelent meg ez a munkája. A jelentős jegyzet-apparátussal ellátott új kiadás az eredeti kézirat alapján, az 1924-es kiadás fejezetbeosztását is jelölve adja vissza az emlékirat szövegét. Mojszejenko az 1870-es évekkel kezdi emlékiratait, s 1920-ig tárgyalja személyes élményeit. Természetesen különösen érdekes az 1885-ös sztrájkot leíró, ill. a későbbi, 1917 előtti munkásszervezkedést tárgyaló rész. Az október utáni korszakkal már csak röviden foglalkozik. Az emlékiratok valóban a közvetlén élményszerűség erejével mutatják be az orosz munkásosztály helyzetét és harcait a cári rendszer és a kizsákmányolás ellen. Befejezésül Mojszejenko azt kérte, hogy javítsák ki az általa elkövetett hibákat és pontatlanságokat. Nyilvánvaló, hogy az emlékiratok nem adnak teljes képet a korszakról, ahogy azt Ju. N. Sebalgyin is hangoztatja bevezető tanulmányában. De a korszak megértéséhez sokban hozzájárulnak, s a történész számára értékes forrást jelentenek.

—r —l.

I. G. Cereteli: Voszpominanija o fevraljszkoj revoljucii.
La Haye, 1963, 2 vol. (Ecole Pratique des Hautes Etudes,
Mouton & Co, Paris — 492, 429 p.)

(Visszaemlékezések a februári forradalomra.)

Iraklij Georgievics Cereteli az egyik legismertebb mensevik politikus — aki már 26 éves korában, 1906—1907-ben a II. Duma szociáldemokrata frakciójának elnöke volt, 1917-ben a februári forradalom győzelme után a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének egyik vezéralakja, májusban az ideiglenes kormány postaügyi, majd belügyminisztere lett, az októberi szocialista forradalom után a grúz mensevik kormány elnöke — a bolsevik párt, a lenini politika legkérlelhetlenebb ellenfelei közé tartozott. Hosszú emigrációja alatt írt visszaemlékezései először angol és francia nyelven jelentek meg, s az orosz fordítás a francia kiadás alapján készült.

Mi más lehet egy bukott politikus visszaemlékezéseinek fő tartalma, mint az öngazolás. Cereteli is erre törekszik, de érdekes módon az olvasó mégis inkább a lenini politika igazolását olvashatja ki az öngazolásra törekvős görcsös erőfeszítéséből.

Nem valószínű, hogy a Visszaemlékezések befejezetlensége az oka annak, hogy Cereteli nem tudta sikerrel megoldani feladatát. A megírás mérhetetlen elhúzódása inkább arra enged következtetni, hogy a szerző maga is érezte vállalt feladatának kilátástalanságát, megoldhatatlanságát. 1924-ben vetette papírra visszaemlékezéseinek első sorait, s bár a kiadók érthetően sürgették, kéziratát türelmetlenül várták, munkájának befejezésében mégis három és fél évtized múltán, 1959-ben bekövetkezett halála akadályozta meg. Így azután nagyon hamisan hangzik a kiadó mentegetőző magyarázata, hogy a szerző rendkívül pedáns volt, aki minden adatát igyekezett többszörösen ellenőrizni, s betegeskedése mellett ez lenne az oka a Visszaemlékezések befejezetlenségének.

Ceretelinek az volt a terve, hogy 21 fejezetben írja meg a közvetlenül a februári forradalom kitörését megelőző időtől az Alkotmányozó Gyűlés feloszlásáig terjedő periódust. Ebből mindössze 13 fejezetet írt meg (a júliusi válságot követő kormányalakításig). A kiadó, miután éppen a munka fontosabbik, második fele és értékelő része nem készült el, a 13 fejezet mellett függelékben közölte Cereteli két beszédét a júliusi napokból, valamint „A demokrácia vereségének okai” cím alatt 1929-ben írt cikkeit.

Milyen következtetéseket vont le Cereteli az oroszországi polgári demokratikus forradalom vezetőinek tevékenységéből, politikájuk kudarcából?

Mindenekelőtt hibának tartja, hogy késlekedtek az Alkotmányozó Gyűlés összehívásával, holott — szerinte — a sürgető problémák megoldására csak az vállalkozhatott. A tömegek követeléseik haladéktalan, forradalmi úton való megoldását várták — a parasztok földosztást, az elnyomott nemzetek önrendelkezési jogot, az egész nép békét — és türelmüket vesztették az Alkotmányozó Gyűlésre való szüntelen hivatkozás és összehívásának halogatása miatt. A bolsevikok hajlandók voltak a tömegek követeléseinek haladéktalan, forradalmi úton való megoldására. Cereteli ezt mint a „forradalmi demokrácia többsége” elleni durva erőszakot ítéli el.

Hiba volt Cereteli szerint, hogy a szocialista pártok, a nép kinyilvánított bizalma ellenére kevés hajlandóságot mutattak a hatalom gyakorlására. A Munkás- és Katonaküldöttek Szov-

jetje elutasította a hatalmat, vonakodott képviselőit a koalíciós kormányba küldeni, s csak kisebbségként volt hajlandó abban részt venni akkor, amikor a nép akarata ténylegesen már a kezébe adta a hatalmat. Ennek ellenére kalandorsággal, baloldali ellenforradalmársággal vádolja a bolsevik pártot, amely kiadta a minden hatalmat a szovjeteknek jelszót.

A polgári demokratikus forradalom vereségének fő okát Cereteli a júliusi eseményekben és azok következményeiben keresi. Az ország helyzete szilárd hatalmat követelt, a „forradalmi demokrácia többsége” azonban ezt nem tudta megteremteni, kormánya „a levegőben lógott”. A polgári forradalom Cereteli szerint túl sok demokráciát engedélyezett, amelyet a „forradalom ellenségei” — monarchista jobboldal és bolsevik baloldal — egyaránt kihasználtak. Ő úgy látja, hogy a nép mindvégig bizalommal volt a „forradalmi demokrácia” iránt, amely azonban felkészületlen volt a hatalom szilárd kézbevétele, amikor balról jelentkezett a fő veszély.

Talán ebben lehetne összefoglalni azokat a fő gondolatokat, amelyek kifejtésére, dokumentálására Cereteli vállalkozott. Az elkészült 13 fejezetben természetesen igen sok leíró részlet olvashatunk a polgári demokratikus forradalom vezetőit és a Szovjetek Végrehajtó Bizottságát foglalkoztató problémákról, a forradalom előtt álló feladatok megoldására irányuló tárgyalásokról, a polgári és szocialista pártok és vezetőik közötti viszonyról, a koalíciós kormányzás nehézségeiről. Cereteli sok érdekes részlettel ismertet meg bennünket a februári forradalom eseményeiből, kulisszatitkaiból, de gyökeresen újat sem anyagban, sem értékelésben nem tudott adni.

KÖVÁGÓ LÁSZLÓ

Angelica Balabanoff: Impressions of Lenin
1964. The University of Michigan, 152 l.

(*Leninről*)

Balabanova alakja jól ismert a nemzetközi munkásmozgalom történetében. A jómódú, földbirtokos szülők sokoldalúan képzett 19 éves lánya az emigrációt választotta. A brüsz-

szeli Szabad Iskolán tanult, az Olasz Szocialista Párt vezetőségének, a Nemzetközi Szocialista Irodának lett tagja, a zimmerwaldi mozgalom egyik szervezője volt, később, rövid ideig részt vett a Komintern munkájában. Az 1920-as évek elején azonban szakított a kommunistákkal, sőt kommunistaellenes érzelmek mélyültek el benne. Mindezt tudnia kell az olvasónak, aki legújabb visszaemlékezéseit kézbe veszi. Első önéletrajzi összefoglalója még az 1920-as években jelent meg német nyelven, 1938-ban Londonban ugyanezt kibővített kiadásban jelentette meg. A gazdag, rengeteg történeti, politikai mozzanatot felölelő életműből ezúttal kiszűrte az orosz bolsevikokra, s főként Leninre vonatkozó emlékeit, s ezt adták közzé az Egyesült Államokban 1964-ben. Az új visszaemlékezés szubjektív megnyilatkozásai harsányabbak, s azokban a Leninnel, a bolsevikokkal szembeni érzelmi és elméleti fenntartásokat Balabanova erőteljesebben húzza alá, mint korábban tette, helyenként még az 1956-os magyar vonatkozásokra is hivatkozik, s azok mélyítik el anti-kommunista megjegyzéseit.

A kötet szerkezeti beosztásában Balabanova bemutatja — személyes élményei, megfigyelései alapján — Lenint az embert, Lenint az 1907. évi londoni kongresszuson, a bolsevik párt szerkezetét, Lenin és vezető bolsevikok, Lenin és Gorkij kapcsolatát. Külön foglalkozik Lenin stratégiai elképzeléseivel, a néptömegek szerepéről formált nézeteivel, az egyház helyzetével, az 1921-es zaklatott esztendő eseményeivel, a kronstadti felkeléssel és a NEP bevezetésével. Érinti a Komintern megteremtését, a szakszervezeti ellenzék fellépését, Lenin és Kollontaj, Rjazanov, Paul Levi kapcsolatát. Külön-külön fejezetben tárgyalja Lenin és Trockij viszonyát, Leninnek a proletárdiktatúráról vallott elképzeléseit és az etikai kérdéseket. Balabanova mindezekben szenvedélyesen állást foglal — az esetek túlnyomó többségében Lenin ellen.

JEMNITZ JÁNOS

KELET-EURÓPA TÖRTÉNETE

Družba pěti bratrských universit. Kyjev, Krakov, Debrecín, Bratislava, Brno. Praha, 1966, Universita J. E. Purkyne, 213 l.

(Öt testvéregyetem barátsága.)

A brnói egyetem kiadásában megjelent kötet a címben felsorolt egyetemek sorrendjében közli az illető egyetemek által beküldött tanulmányokat. Ezek közt számos történeti vonatkozású van. I. T. Svec: A kijevei egyetem (7—17. l.) az egyetem múlt századi fejlődésére és az oroszországi demokratikus mozgalmakban, ill. az ukrán nemzeti fejlődésben játszott szerepére is ad kitekintést. Kazimierz Lepszy: A Jagelló-egyetem múltja, jelene és jövője (47—60. l.) az 1964-es jubileum alkalmából általános áttekintést ad a XVI. sz. elejéig, ill. a felvilágosodás korától kezdve az egyetem hazai és nemzetközi jelentőségéről, hangsúlyozva, milyen fontos szerepet játszott többek között éppen a magyar kultúra fejlődésében is. Władysław A. Serczyk: A Jagelló-egyetemen működő ukrán diákszervezetek történetéből a XIX. sz. második felében (az akadémiai Hromada) (61—77. l.) az 1887-ben létrehozott diákegyesület tevékenységét mutatja be a részletekbe menően, kapcsolatait a lengyel diákszervezetekkel, szerepét az ukrán nemzeti mozgalomban, és kezdődő kapcsolatait a szocialista mozgalommal, amely arra vezettet, hogy a résztvevők egy csoportja radikalizálódott. Zygmunt Łukawski: Haladó ukrán szervezetek a Jagelló-egyetemen 1919—1931-ben (78—91. l.) a lengyel uralom alatt álló ukrán területek főiskolásainak a szervezeteit vizsgálja, ezek egymás közti harcait, végül az egyik szervezet betiltását az egyetemi hatóságok által. Szarvas Pál a debreceni egyetem tudományos tevékenységéről nyújt áttekintést (95—105. l.). Gun-

da Béla: Néprajzi kapcsolatok az ukránok és magyarok közt (96—111. l.), valójában az ukrán—, ill. kárpátukrán—magyar kapcsolatok történetének egészéről ad rövid áttekintést. Samuel Cambel: A szovjet hadsereg felszabadító szerepe Szlovákia területén és a csehszlovák—szovjet kapcsolatok (129—139. l.) számos adatot sorakoztat fel arra, milyen lelkesedéssel fogadta a szlovák lakosság a felszabadító hadsereget, milyen segítséget nyújtott a szovjet hadsereg a polgári lakosságnak a termelés megindításához stb. Hangsúlyozza, hogy a szovjet hadsereg jelenléte csak megkönnyítette a népi demokratikus forradalom kibontakozását, de nem pótolta azt.

Végül a brnói egyetem oktatóinak dolgozatai az összehasonlító történeti kutatás kérdéseit vetik fel három konkrét téma kapcsán. František Hejl: A megújulás-korabeli cseh—ukrán kapcsolatok tanulmányozásának problematikájához (a XVIII. sz. vége és a XIX. sz. első fele) (155—168. l.), a népek közti közeledés bonyolult voltára hozza példának témáját, s megállapítja, hogy a kapcsolatok kutatásánál a gazdasági és társadalmi viszonyok összehasonlításából kell kiindulni. Az összehasonlító történetírás feladatát részben az egyetemes történelem általános törvényszerűségeinek a vizsgálatában látja, részben egy konkrét történeti jelenség hatásának a vizsgálatában, s végül a kölcsönös kapcsolatok vizsgálatában. Kifejti a cseh és ukrán társadalmi fejlődés azonos, kelet-európai típusú vonásait az adott időszakban, amelyek a kapcsolatokat erősítették, egyúttal utal a különbségekre is, de azokra a közös vonásokra is, amelyek csak a cseh és az ukrán fejlődésben mutatkoztak meg. Ezeket az állami öntudat hiányában, az uralkodó osztály elnemzetietlenedésében, a nemzeti megújulás mozgalmához való negatív viszonyában, ebből következően a kulturális hanyatlásban, ill. a nyelvi tényező fontosságában és a szláv öntudatban látja, amely demokratikus szláv program kialakulásához vezetett. A fő különbségeket a tőkés fejlődés eltérő fokában, a cseh terület egységével szemben az ukránok birodalmak közti megosztottságában látja. Ezeket az elvi alapokon tekinti át konkrétan a kapcsolatok, a kölcsönös érdeklődés történetét, amelyben három szakaszt különböztet meg, az 1830-as éveket (az öntudatosodás idejét), az 1830—40-es éveket és 1848/49 időszakát. Josef Macúrek: A cseh—lengyel kapcsolatok történetéből a nemzeti megújulás korában (169—176. l.) ebben a vonatkozásban kutatja a kapcsolatok belső társadalmi és politikai előfeltételeit, a két társadalom azonos és eltérő vonásait, Csehország viszonylagos fejlettebb voltát, ezzel szemben a len-

gyekek erősebb nemzeti öntudatát, a lengyel kultúra erős hatását a cseh megújulási mozgalomra. Macúrek is 1830/31-ben lát fordulópontot a kapcsolatok történetében, amikor a politikai jellegű kapcsolatok kerültek az előtérbe. Sziléziában sokáig nemzeti ellentétektől mentes cseh—lengyel együttműködés alakult ki. Richard Pražák: A nemzeti megújulás-korabeli cseh—magyar kulturális kapcsolatok tanulmányozásának módszertanához (177—182. l.) a csehországi magyar református értelmiség tevékenységére vonatkozó saját vizsgálataiból indul ki, utalva a kérdésekkel foglalkozó újabb munkákra, s a legfontosabb kutatási feladatokat az 1820-as évek végéig terjedő időszakra vonatkozólag a felvilágosult tudomány képviselőinek kölcsönös kapcsolatában, cseh tanulók magyarországi iskoláztatásában, a csehországi magyar értelmiség felvilágosító tevékenységében és cseh művészek magyar környezetben való tevékenységében látja. Az 1820-as évek vége és 1848—49 közt a következő témákat kell kutatni: a cseh és magyar mozgalom képviselőinek kísérlete az 1820—30-as évek fordulóján a kulturális közeledésre, a cseh közlemény reagálása a liberális magyar nemesség magyarosító törekvéseire, a cseh irodalom és művészet magyar fogadtatása és hatása, a magyar kultúra visszhangja a cseh tartományokban. De tágabban azt is érdemes összevetni, milyen különböző hatást gyakoroltak a két országban a nyugat-európai szellemi áramlatok stb.

A tanulmánykötet tehát történészek számára is sok érdekes és hasznos anyagot szolgáltat. Érdemes volna az ilyen jellegű köteteket valamennyi érintett ország nyelvén, vagy valamelyik nagy világnyelven kiadni.

NIEDERHAUSER EMIL

Bibliografia historii Polski. T. II. 1795—1918.

Część Pierwsza. Pod red. Heleny Madurowicz-Urbańskiej oprac. Wiesław Bienkowski, Adam Przyboś, Alina Szklarska-Lohmanowa, Roman Zelewski. Warszawa, 1967. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, XVII, 671 l.

(Lengyelország történetének bibliográfiája.)

A lengyel történelem nagy, több kötetes szintézisével párhuzamosan a Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete megkezdte egy válogatott történeti bibliográfia összeállítását. 1965-ben jelent meg három részben az I. kötet, amely az általános munkákat és az 1795-ig terjedő korszakkal foglalkozó munkákat tartalmazza. A II. kötet a felosztások korának Lengyelországra vonatkozó irodalmat tartalmazza. Az anyag zömét természetesen a lengyel nyelvű munkák teszik ki, de elég sok az idegen nyelvű anyag is, különös tekintettel arra, hogy az országot felosztó nagyhatalmak történetére vonatkozó legfontosabb irodalmat is felvették. A szokásos adatokon túl (könyvek esetében a megjelenés helye, éve, a kiadó és a lapszám, folyóiratcikkeknel az évfolyam, szám vagy lapszám) közlik az ismertetéseket, és szükség esetén a tárgyalt időszakot jelző annotációt. Egyéb annotációt nem ad a kötet.

Az egybegyűjtött anyag két nagy részre oszlik, a forrásokra és a feldolgozásokra, miközben a forrásanyag majdnem a felét teszi ki az egésznek. Ebbe ugyanis besorolták a szorosabb értelemben vett forráskiadványok mellett a korabeli munkákat, röpiratokat, publicisztikát, közel egykorú feldolgozásokat, tehát azt az anyagot, amely nem történeti feldolgozás szándékával készült, de forrás-jellegű. A források közt sorolják fel külön alcím alatt a korabeli napilapokat és folyóiratokat rövid összefoglaló címleírással.

Az összesen 12 602 címszót (valójában ennél kevesebb a számuk, mert egy címszó több helyen is szerepelhet, de csak az egyik helyen teljes címleírással) általános, az egész korszakra vagy annak egy részére kiterjedő munkák mellett kronológiai szakaszokba osztották, a lengyel történeti periodizációnak megfelelően: 1795—1815, 1815—1830, 1830—1831, 1831—1846, 1846—1848, 1849—1861, 1861—1864, 1864—1918. A kronológiai szakaszokon belül pedig a három országrész szerint osztották fel az anyagot, azon belül pedig tárgyi csoport-

tosítást alkalmaztak: gazdasági-társadalmi problémák (ezeken belül szükség esetén alosztásokkal, mint demográfia és nemzetiségi viszonyok, idénymunkás-vándorlás), politikai kérdések (ezen belül tárgyalva a politikai pártokat, a munkásmozgalmat és a parasztmozgalmat), a jog és az államapparátus kérdéseit, s végül a kultúra kérdéseit, szükség esetén ezen belül tárgyalva a tudomány, köznevelés, sajtó, ill. a szépirodalom, zene- és képzőművészet anyagát. A novemberi és a januári felkelés anyagát még ennél részletesebb szakcsoportosításban adják. Az anyaggyűjtés az 1960-as évek elején megjelent munkákig terjedt, így a bibliográfia valóban igen hasznos segédeszköz a lengyel történelemmel foglalkozó kutatók számára.

NIEDERHAUSER EMIL

J. Fabian: Svätoštefanské tiene. Telekiho zahraničná politika a Slovensko 1939—1941.

Bratislava, 1966. Vydavateľstvo politickej literatury, 142 l.

(Szentistváni árnyak. Teleki külpolitikája és Szlovákia 1939—1941.)

A második világháború alatti magyar—szlovák viszony történetének tudományos vizsgálatához és egyben e vizsgálat eredményeinek népszerűsítéséhez jelent hasznos hozzájárulást a szerző értékes kis könyve, amely a Teleki-kormány kül- és nemzetiségpolitikájával foglalkozó magyar munkák alapos és lelkiismeretes felhasználása mellett fontos szlovák forrásokra is támaszkodik. Ez utóbbiak közül különösen sok új adattal és jellemző vonással gazdagítják a témával kapcsolatos eddigi ismereteinket az 1939—1945 közti szlovák állam budapesti követeinek, J. Spišiaknak a Szlovák Kommunista Párt történeti intézetének archívumában őrzött emlékiratai.

Teleki külpolitikájának német és olasz, illetve angolszász irányban, s a szomszéd országok vonatkozásában tett diplomáciai lépései mögött a szerző igen világosan látja meg az alapvető koncepciót, s azt tárgyalásának előterébe helyezve, markáns vonásokkal ábrázolja az ún. szentistváni gondolat, a magyar birodalmiság eszméje érvényesítésére irányuló törekvést.

Nagyon helyesen mutat rá arra, hogy ez nemcsak a kormány politikáját jellemezte, hanem osztozott benne az ellenzék is — egyedül az illegális kommunista párt emelte fel vele szemben intő szavát —, s a sajtótól az iskoláig széles csatornák egész sora itatta át a szentistváni gondolattal a magyar közvéleményt. Jelentős magyar politikai tényezőknek — többnyire a budapesti szlovák követen keresztül — a szlovák kormányhoz adresszált kijelentései alapján úgy véli, hogy ekkor már nem az 1918 előtti formában képzelték Magyarország felépítését, hanem egy föderatív államszerkezet elgondolása lépett előtérbe, amely a birodalom részeinek Horvátország egykori státusához hasonló önállóságot biztosítana. S bár megállapítja az ilyen értelmű célzások puhatolódzó, közeledésre kapacitáló jellegét, nem lett volna érdektelen a föderatív államszerkezethez való tényleges viszonyt alaposabban megvizsgálni.

Teleki a szentistváni birodalomszerkezet új modelljét keresve a legmesszebb ment el akkor, amikor munkatársaival együtt kidolgozta területi látszat-autonómiák rendszere kiépítésének tervét, de mint az általa megvalósítani próbált kárpát-ukrajnai autonómiát megbuktató rendkívül heves és széleskörű ellenállás mutatta, azok az erők voltak túlsúlyban, amelyek a helyreállítandó birodalom egységét nem hogy föderatív, hanem autonóm formák közt is veszélyeztetve érezték, s amelyek az 1918 előtti időszakot nem azért bírálták, mert magyarosított, hanem mert szerintük nem magyarosított eléggé. Bizonyos föderatív jellegű elképzelésekkel a harmincas évek közepén Szálasi foglalkozott; a „Hungária Egyesült Földek” eszméjét azonban később a nyilasok maguk is elejtették. Hubay és Vágó 1940-ben a szentistváni gondolat lényegét a Németországhoz való alkalmazkodásban látták, s a magyar birodalmi álmok és a német érdekek remélt egyeztetésével, népcsoportjogi autonómiák rendszere kiépítése útján képzelték a magyar birodalom helyreállítását. A magyar birodalmi gondolat szenvedélyes meltengetője, de a németek és hazai bérenceik elszánt ellenfele, Bajcsy-Zsilinszky Endre 1944 tavaszán, tehát csak akkor lépett tovább a Teleki-féle koncepciótól a föderatív birodalom-szerkezet terve kidolgozásának útjára, amikor úgy érezte, idáig kell már elmenni ahhoz, hogy a birodalmi gondolatnak realitása lehessen. De mint Fabian könyve meggyőzően kimutatja, ennek korábban sem volt, és semmilyen formában nem lehetett realitása.

A könyv behatóan ismerteti, hogy a magyar birodalom helyreállítására törekedve, milyen praktikákkal igyekezett a

Teleki-kormány Szlovákiát a német „védelem” alól kivonni és saját dunamedencei rendőri felügyelete alá helyezni. Az első bécsi döntéssel magyar uralom alá került terület, s különösen az ottani szlovákság sorsára utalva érzékelteti a Szlovákiára rátevődő „szentistváni árnyak” veszedelmességét. De azt sem hallgatja el, hogy az a klerofasiszta szlovák rezsim, amely a magyarországi „zsidó liberális” rendszert a maga „korszerű” berendezkedettségével hivatkozva támadta, s amely Teleki külpolitikai manőverezéseivel szemben a németekkel való sorsközösséget hangsúlyozva, részt vett a Lengyelország elleni német agresszióban, hogy elnyerje a németek segítségét a bécsi döntés revíziójához, — Szlovákiát a Magyarországra gyakorolt német nyomás eszközévé tette. Itt jegyeznénk meg azonban azt is, hogy a Teleki-kormány időszakában a magyarországi szlovákoknak a magyar kormány által létrehozott szervezeteket elutasító politikai szervezkedése még teljesen a szlovákiai klerofasiszta rezsim exponenseinek befolyása alatt állt; antifasiszta csoportok létrejötte és belső harca a Szlovák Nemzeti Egység Pártjában, s irányváltást eredményező szerepe a párt lapjának, a Slovenká Jednotá-nak szerkesztésében, csak későbbi, a Kállay-kormány idejére eső fejlemény.

J. Fabian könyve nemcsak a szlovák kérdés „szentistváni magyar megoldása” kritikáját nyújtja, alaposan elemezve és igen jól jellemezve a szlovákok nevében a magyar kormány szolgálatában politizáló különféle kalandorok tevékenységét, hanem kimutatja minden más olyan elképzelés irrealitását is, amely nem a haladás nemzetközi erőivel való összefogás útján kereste a szlovák nemzet jövőjének biztosítását. Ez a szemléleti szilárdság a szerző fejtegetéseinek megbízható bázisa, s egyben munkája értékének legjobb fokmérője is.

TILKOVSKY LORÁNT

Vklad Rumünii v pobedu nad fasizmom. Bukarest, 1966. 158 l.

(*Románia hozzájárulása a fasizmus felett aratott győzelemhez.*)

A kötet a német fasizmus felett aratott győzelem 20. évfordulója alkalmából 1965 áprilisában Moszkvában rendezett

nemzetközi tudományos ülészak román előadásainak anyagát tartalmazza. E referátumok a következők: I. Popescu-Puțuri—Gh. Zahavia—. Rădulescu: Az 1944 augusztusi antifasiszta fegyveres felkelés és Románia részvétele a hitleri Németország leverésében; V. Roman—V. Zaharescu—A. Petric: Az antifasiszta ellenállási mozgalom történetének tanulmányozása Romániában; K. K. Popa—A. Ion—A. Login: A román hadseregnek a szovjet hadsereg oldalán a hitlerellenes háborúban való részvételtől szóló levéltári dokumentumok kutatása; N. N. Constantinescu—V. Anescu: Romániának a hitlerellenes háborúhoz való gazdasági hozzájárulása kérdését érintő tudományos kutatások eredményei; Az antihitlerista háborúban részt vett román hadsereg számszerű összetételére vonatkozó adatok. (1944. aug. 23—1945. máj. 12.)

A tanulmányok közül a két utóbbi érdemel megkülönböztetett figyelmet. Constantinescu—Anescu ismertetik azt a sokoldalú gazdasági támogatást, amelyet Románia 1944. aug. 20-a után a szövetséges csapatoknak, mindenekelőtt a Szovjetunióknak nyújtott. A háború idején az ország földrajzi helyzeténél fogva elsősorban a közlekedés helyreállítása volt a legfontosabb: a vasútvonalak 63⁰/₀-a, a folyami és tengeri flotta 92⁰/₀-a, a távíró- és telefonhálózat 70⁰/₀-a, csaknem valamennyi repülőtér, a közutak jó része katonai célokat szolgált. Jelentős segítséget nyújtott a frontnak, a súlyos háborús veszteségek ellenére is, a román ipar és mezőgazdaság. Pl. a kőolaj kitermelése és feldolgozása 1944 szeptemberétől 1945 májusáig háromszorosára nőtt, a széntermelés megduplázódott. A szerzők kimutatják, hogy az ország hozzájárulása az antihitlerista háborúhoz 1944. augusztus 23-tól 1945. szeptember 1-ig — több mint 1 milliárd dollárt tett ki 1938-as valutában számítva, kb. 700 millió dollár a Szovjetunióknak nyújtott közvetlen segítség. Románia háborús kiadásai négyszer nagyobbak, mint az 1937—38-as állami költségvetés.

A román hadsereg számszerű összetételének alakulását nagy mennyiségű adatot feldolgozó statisztikák dokumentálják. Ezek elemzését azonban nem végezték el, de így is szinte egyedülálló a maga nemében ez az adatközlés. A hadsereg létszáma 1944. augusztus 23-a előtt 465 689 fő volt, ebből a szárazföldi csapatok létszáma 382 524 főt, a légierőké 37 196 főt, a légvédelmi tüzérségé 36 471 főt, a haditengerészeté 9468 főt tett ki. Közlik a csapatok földrajzi elhelyezkedését, az egyes csapategységek létszámát. Az augusztusi antifasiszta fegyveres felkelés idején a hadsereg öszvesztesége 8586 fő volt, amiből követ-

keztetni lehet a harci cselekmények méreteire. Magyarország felszabadításában 210 006 főnyi román hadsereg vett részt, veszteségük (1944. szept. 7-től 1945. jan. 15-ig) — halottak és sebesültek együtt — 42 700 fő volt. Csehszlovákiában 1944. dec. 20-tól 1945. május 12-ig 248 430 román katona harcolt, veszteségük 66 495 fő. A náci Németország katonai leverésében részt vevő román hadsereg összlétszáma elérte az 538 536 főt, összvesztesége a 167 525 főt.

VIDA ISTVÁN

Zbigniew Brzezinski: Peaceful Engagement in Europe's Future.
New York, 1965. Columbia Univ. Pr.

(„Békés elkötelezettség”: új amerikai koncepció Európáról.)

A fiatal, lengyel származású amerikai professzor ma a legdivatosabb Kelet-Európa-szakértő. Az egyetemet elmúlt év őszén felcserélte a washingtoni külügyminisztérium politikai tervező tanácsával: minden jel szerint ő rá bízták az Egyesült Államok új európai stratégiájának kidolgozását. E tanulmányát még nem hivatalos minőségben írta, de azóta — főképp Johnson 1966 októberi beszédével — több tétele kormányállásponttá emelkedett.

Brzezinski kiindulópontja: az elmúlt években megváltozott az európai helyzet és alaposan megváltoztak a korábbi koncepciók alapjául szolgáló feltételek. Az egyik nagy változás a kelet—nyugati viszonylatban állt be: a hidegháború Európában elvesztette értelmét. Elismeri, hogy a Nyugat nem tudta megdönteni a szocialista rendszereket, és nem is lát lehetőséget erre. Nem sikerült továbbá a nyugati elképzelések szerint egyesíteni Németországot, vagyis felszámolni az NDK-t. Másrészt úgy véli, hogy a kommunisták sem számolnak forradalmak valószínűségével Nyugat-Európában, tehát az ő részükről sem fenyeget veszély. A nyugati táboron belül következett be a másik változás, ami Amerikát az eddigi politika alapos felülvizsgálatára készíti: megjelent és versenyre kelt az Egyesült Államokkal a degaulle-i politika, amit nacionalizmusnak nevez, s általában véve is gyengült az amerikai befolyás. Elis-

meri azoknak az átmeneti koncepcióknak a csődjét is, amelyekkel egy ideig megpróbálták az úrt kitölteni: kudarcot vallott a „közös nukleáris ellenőrzés” gondolata, valamint az, hogy Európán kívüli problémákban — nyilván Kubára és Vietnamba gondol — teremtsenek egységet a nyugati szövetségesek között. Képtelenségnek tartja azt is, hogy a Washington—Bonn tengely pótolni tudja a többi köteléket és egyetlen kapocs maradjon Amerika és Európa között.

Mi hát a megoldás? Egy új koncepció, amelyet hol „Európa békés újraegyesítésének” — de Gaulle által is gyakran használt kifejezés —, hol „békés engagementnek”, békés elkötelezettségnek nevez. Ez a fentebbi, csődöt mondott tervek helyett sokkal inkább támogatásra találhat Európában, és kifoghatja a szelet de Gaulle vitorlájából. Feltétlenül figyelemre méltó, hogy az új koncepció szerint az Egyesült Államok minél jobb államközi kapcsolatokra törekedne a kelet-európai országokkal, kerülné velük és főképp a Szovjetunióval a viszony legkisebb kiélezését is. Azt lehet mondani, hogy legalábbis Európában, elfogadná a békés együttélés feltételeit, sőt Franciaországot is igyekezne megelőzni. Azonos hangzása ellenére mégis jelentős a különbség de Gaulle koncepciójához viszonyítva: a tábornok Amerika nélkül képzei el Európa „békés újraegyesítését”, míg Brzezinskinél minden Amerika aktív részvételével történne. De Gaulle már félig-meddig elhagyta a nyugati szövetséget és a kapcsolatok bilaterális javításának útján jár, míg Brzezinski az új békés engagement-politikát fel akarja használni a Nyugat „újraegyesítésére” is. Szeretné, ha a szövetségesek nem külön-külön, hanem multilaterálisan javítanák kapcsolataikat Kelet-Európával. De Gaulle-lal versenyezve és a kelet-európai népeket megnyerni igyekezve leteszi a véleménye szerint legfontosabb — gazdasági — ütőkártyát. Amerika — egyesítve nagy gazdasági potenciálját a második világháború óta megerősödött nyugat-európai országokkal — nagyobb támogatást tudna felajánlani a kelet-európai szocialista országoknak. Szinte patetikusan emlékezik meg a háború utáni Marshall-tervről és új, közös „össz-nyugati” finanszírozású gazdasági fejlesztési tervet javasol Kelet-Európa számára.

Az engagement-koncepció érdekében Brzezinski feláldozza az „atlanti közösség” hidegháborús geopolitikai eszméjét, pedig annak alátámasztán nyugati történészek sokat fáradoztak. Megszűnt szerinte a „kihívás”, ami az atlanti-eszmét szükségessé tette és ideje felállítani egy nagyobb képletet. Ez magában foglalná Nyugat- és Kelet-Európát, mint „belső magot”, valamint

az Egyesült Államokat és a Szovjetuniót, mint két külső nagyhatalmat, tehát négy egységből állna. Ez is különbség de Gaulle „Atlanti-óceántól az Uralig”-koncepciójához képest, amelyből Amerika kimaradna, és a Szovjetunió, mint európai hatalom lenne jelen. A szerző elgondolását természetesen inkább a távolabbi jövő kecsegtető perspektívájának szánja: egyelőre esze ágában sincs megszüntetni a NATO-t, mint szervezetet, sőt egyik alaptétele, hogy fenn kell tartani a nyugati katonai erőket. Nem kívánja leszerelni a nyugatnémet hadsereget sem és a leghatározottabban idegenkedik mindenféle disengagement-övezettől Európában. Mégis figyelemre méltó az amerikai stratégia átértékelése, amelyet egyrészt az európai szocialista országok helyzetének megítélésében, másrészt a német kérdésben javasol.

Ami a szocialista országokat illeti, nemcsak az egyszerű megdöntés, hanem az egyenkénti kiszakítás, a dulleszi „felgyöngyölítés” tervén is túlteszi magát. Olyan, jóval kifinomultabb, szinte „dialektikus” taktikát javasol, amely mellett végig fenntartható a jó viszony elsősorban Amerika és a Szovjetunió, másodsorban Amerika és a többi európai szocialista ország között. Brzezinski, aki már több fejtegetést írt a szocialista országok belső helyzetéről, úgy tartja, hogy a Nyugatnak nem is érdeke ezeknek a rendszereknek a nyílt megdöntésére törekedni. Elegendő, ha figyelemmel kíséri és lehetőleg igyekszik kihasználni a szocialista országokban végbemenő evolúciós folyamatokat, amelyeket a jellegzetes nyugati terminológiával „belső liberalizálásnak” nevez. Itt már nem mond le a szocialista országok közti megkülönböztetésről és valamilyenfajta szembeállításról sem. A Nyugattal hagyományos kapcsolatban állókat, akik szerinte a „liberalizálásban” is előbbre tartanak, első helyre sorolja: így Csehszlovákiát, Lengyelországot és hazánkat. Úgy véli, hogy ezek az országok hatással vannak a Szovjetunió belső fejlődésére, míg a Szovjetunió fejlődése felerősítve sugározza tovább a kölcsönhatásokat valamennyi szocialista ország irányában. Márcsak e „kollektív liberalizálódás” zavartalansága érdekében sem lenne kívánatos szerinte egy-egy szocialista ország teljes kiszakítására törekedni. De azért sem, mert az Egyesült Államoknak, főleg a Szovjetunióval való jóviszony érdekében kerülnie kell minden drámai változást, ami a hatalmi egyensúlyt fenyegetné, „veszélyes reakciókat és ellenreakciókat indítana”. Jugoszlávia és Lengyelország példáján pedig azt bizonyítja, hogy az elszakadáshoz fűzött remények rendszerint nem válnak be.

A finom differenciálás finom módszereket is kíván. Magáévá teszi Morgenthau nézetét, hogy a kereskedelmet politikai fegyvernek kell használni. Mivel Kelet-Európának szüksége van a kereskedelmi „legnagyobb kedvezmény” elvére és hosszújárátú hitelekre, azt javasolja; amennyiben egy adott szocialista ország belső fejlődése a Nyugatnak is tetsző irányban tart, akkor több, míg ellenkező esetben kevesebb gazdasági előnyben részesüljön. A gazdasági kapcsolatokat össze kell kötni nagyobb kulturális érintkezéssel. Hipotézisszerű feltevése, hogy a kelet-európai közvéleményben Amerika még ma is népszerű, és ezt esetleg fokozni lehet.

Sokáig dédelgetett hidegháborús dogmát áldoz fel a szerző, amikor elismeri, hogy Németországot csak az általános európai enyhülés keretében lehet egyesíteni és szemében mondja a bonni szövetségesnek: ez nem az első, inkább a végső lépés lesz a Kelet-Európával való kapcsolatok megváltozásában. A német kérdés e sorrendbeli realitásának felismerése nyilván nem tetszik Bonnak, de még két más — eddig propaganda szempontjából elhallgatott — felismerést is tartogat. Az egyik az, hogy az NDK berlini államhatárának, a „fálnak” a felállítása nem ártott a kelet—nyugati kapcsolatoknak, sőt előmozdította az európai stabilitást. A másik az, hogy egy túlságosan Bonn szájíze szerinti német egyesítés Nyugat-Európában sem lenne népszerű, az 50-es évek sokat hangoztatott „megbékélése” ellenére a nyugat-európai népekben még ma is komoly aggodalom él a remilitarizált NSZK irányában. Továbblépésként Brzezinski elsősorban német—lengyel megbékélést szeretne. Bár nem jut el az Odera—Neisse-határ kifejezett elismeréséig, de beleegyezne, hogy Washington is garantálja: a határ erőszakkal meg nem változtatható. A nyugatnémet hadsereg leszerelését egyelőre nem tartja lehetségesnek, de beleegyezne valamiféle „befagyasztásba”, és ellenzi, hogy Bonn nukleáris fegyvert kapjon. A Szovjetunió és Kelet-Európa minden erővel való „megnyugtatása” Németország felől, egy bevallott taktikai célt is szolgál. Szeretné hosszú távon elszigetelni az NDK-t, és épp ezért kihagyni a kapcsolatok bármilyen javításából. Ebben a kérdésben hajthatatlannak látszik és letorkollja Kennant, aki az NDK formális elismerését javasolta.

KULCSÁR PÉTER

Az „Internationaler Arbeitskreis Sonnenberg”
kiadványai és rendezvényei.

A nemzetközi együttműködés előmozdítására alakult társaság sokoldalú szervező, ismeretterjesztő és propaganda tevékenységet fejt ki, középpontba állítva a Német Szövetségi Köztársaság értelmiségi köreinek kezdeményezéseit. Három nyelven rendszeresen megjelenő kiadványai népszerűsítik az Internationaler Arbeitskreis nemzetközileg és tematikailag is kiterjedt tevékenységét.

A Walter Schulze szerkesztésében évente négyszer megjelenő „Sonnenberg Nachrichten” c. közlöny a Munkaközösség rendezvényeiről híreket, a résztvevőktől nyilatkozatokat közöl és részletes ismertetést ad a programokról, tudományos pedagógiai jellegű szemináriumokról. A hírrovat főleg a nemzetközi kapcsolatok tematikájával foglalkozó intézmények működéséről tudósít; többek között a Pugwash-konferencia támogatásával létesült svéd „Béke- és Konfliktus-kutató Intézet” alapszabályairól, az Oslóban megnyílt „Nemzetközi Békekönyvtár” gyűjteményéről, VI. Pál pápa ENSZ-hez intézett felhívásának visszhangjáról, rakétakutatók munkaértekezletéről — még a darmstadti technikai főiskola újságjának egész világra kiterjedő „kérdézz — felelek”-rovatának indulásáról is olvashatunk. A jövőben a közlöny tudósítói hálózatot szervez a különböző országokba küldött „Arbeitskreis-szakcsoportok”, így pl. a nyelvoktató, egészségügyi személyzetet képző tanfolyamok tagjainak részvételével.

A „Bemutatjuk előidőinkat” c. rovat riport formájában kelti fel az érdeklődést az ülésszakok iránt. 1966-ban „A nemzetközi megértéshez vezető nevelőmunka”, „Németország Kelet és Nyugat között”, „Kelet—nyugati kereskedelem”, „A technikai haladás egyéni és szociális problémái”, „Günther Grass helye irodalmunkban” c. témák részletesebb ismertetésére került sor.

Érdeklődést váltott ki Konstantinovic belgrádi filozófiai professzor „Idegen nyelvek oktatása és nemzetközi kultúracsere” c. előadása, a szófiai rádió meghívott szerkesztőjének sajtótájékoztatója, a csehszlovák pedagóguscsoport „Képzés és nevelés ma és holnap” újszerű pedagógiai stúdiója, és a román XX. század c. világirodalmi folyóiratáról készült beszámoló. Magyar vonatkozásban Hincz Gyula egyik festményével, a „Tükör” egyik karikatúrájával találkoztunk. A „Nagyvilág” fedőlapjá-

nak képét a folyóiratról Braunschweigben tartott ankét ismer-
tetése kapcsán láttuk.

Az 1967-re tervezett 1—1 $\frac{1}{2}$ hetes kollokviumok tematiká-
jában jelentős helyet foglalnak el a pedagógiai és gyógypeda-
gógiai kérdések. Ezeken kívül hadd említsünk meg néhány, a
nemzetközi eszmecsere szempontjából figyelemre méltót:
„Együtműködés és európai biztonság”, „Együttélés és együtt-
működés”, „Kelet—nyugati kulturális kapcsolatok”, „Egyén,
társadalom, demokrácia”. Néhány közgazdasági vonatkozásút:
„Jólét és nyomor a világon”, „Ipari államok és a fejlődő álla-
mok”, „A tudományos, technikai haladás okai és következmé-
nyei”, „A nyugati és keleti fejlődés üteme”, „Az együttélés le-
hetőségei”, „A mezőgazdaság problémái az ipari korszakban”.
Az ifjúsági táborozásokon megvitatásra kerülnek: „Ipari tár-
sadmunk időszerű technikai és szociális problémái”, „Folya-
matosság és változás a demokrácia fogalma és megvalósítása
terén”, valamint „Az ifjúsági bűnözés pedagógiai és pszicholó-
giai problémái”.

A Munkaközösség folyóiratának címe: Briefe zur Völker-
verständigung” (A népek közötti megértés levelei). Ennek is,
mint a közlőnyeknek, jelszava: „Beszéljünk egymással — küzd-
jük le az előítéleteket — értessük meg magunkat — tárgyal-
junk felelősen”. A folyóirat számai egy-egy jelentősebb kollok-
vium anyagát ismertetik német, angol és francia nyelven. A
„béke kérdésének” szentelt szám kilenc országból meghívott
történészek, pedagógusok és újságírók részvételével megrende-
zett kollokvium anyagát tartalmazza. A vita kiindulópontja a
náci múlt volt, az erről szóló beszámolóinak szervezője, Karl
Heinz Bohrer találóan „mítosz — tettekre váltva” címet adta.

A vitát indító előadó, Walter Gyssling svájci újságíró a
fasizmus kritériumának kizárólag a szervezett tömegmozgalom,
a kispolgárok felé irányuló szociális demagógia jelenlétét tette.
A fasizmus azonban csak azokban az ipari államokban kereked-
hetett felül — írta —, amelyekben a prefasiszta tendenciákra
hajló konzervatív uralkodó elit a forradalom elkerülésének
egyedüli biztosítékát a fasizmusban látta. Miután Gysslingnél
a fasizmus fogalmának történeti-társadalmi elemzése elmaradt,
azt csupán megvalósulásának formai oldaláról közelítette meg,
nem véletlen, hogy a referens fasizmusnak csak az olaszországi
és a németországi rendszert ismerte el.

A hozzászólók közül Georg Eckert braunschweigi profesz-
szor a német egyházak, a nagybirtokok, hadsereg felelősségét
hangoztatta, Jozef Kaminski és Marian Wojcievowski varsói

professzorok pedig a munkáspártok helyzetmegítélésének azon fogyatékoságait elemezték, amelyek a faszizmus felülkerekedését megkönnyítették.

Bendrich Loewenstein prágai professzor cáfolta a faszizmus önálló ideológiájáról szóló tételt. A fasiszta ideológia eklektikus voltát tanúsítandó, előadásában az irracionalizmus eszmei előfutárait és a náci tanok németországi reakciós politikai elődjeit szólaltatta meg. (Az előadás külön füzet formájában is megjelent.) A faszizmus „gyakorlatáról”, különösen értelmiségellenes hajszájáról a lengyel előadók számos dokumentumot ismertettek. A „béke kollokvium” második rész aktuális kérdéseket vetett fel. Gerd Burkhardt a leszerelés technikai problémáit boncolta. Werner Kliefoth a Pugwash-konferencia érdemeit és múltját ismertette. Annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy az újra növekvő hidegháborús légkörben, midőn az amerikai résztvevők megtagadták a mérgezgáz használata elleni tiltakozás aláírását, a Pugwash-konferenciának, eredeti céljának elérésére nagy diplomáciai készséggel új módszereket kell keresnie. Fritz Baade számításokat közölt arról, hogy a leszereléssel felszabaduló anyagi erők miképpen segíthetnék elő az éhező és gyengén fejlett országok gazdasági felemelkedését.

A Sonnenberg Munkaközösség különkiadványokkal is jelentkezik. Ezek azonban inkább a szórakoztató, mint népszerűtudományos irodalom körébe vonhatók, ezért ismertetésükre nem térünk ki.

SÁGVÁRI ÁGNES

Felelős kiadó: MTA Történettudományi Intézete
A folyóirat egyedárusítója: Akadémiai Könyvesbolt,
Budapest, V. Váci utca 22.

A borítólapot tervezte: Bozóky Mária
671467 MTA KESZ Sokszorosító. F. v.: Szabó Gyula

MAGYAR
KUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA